

3204
3205
3206
3207

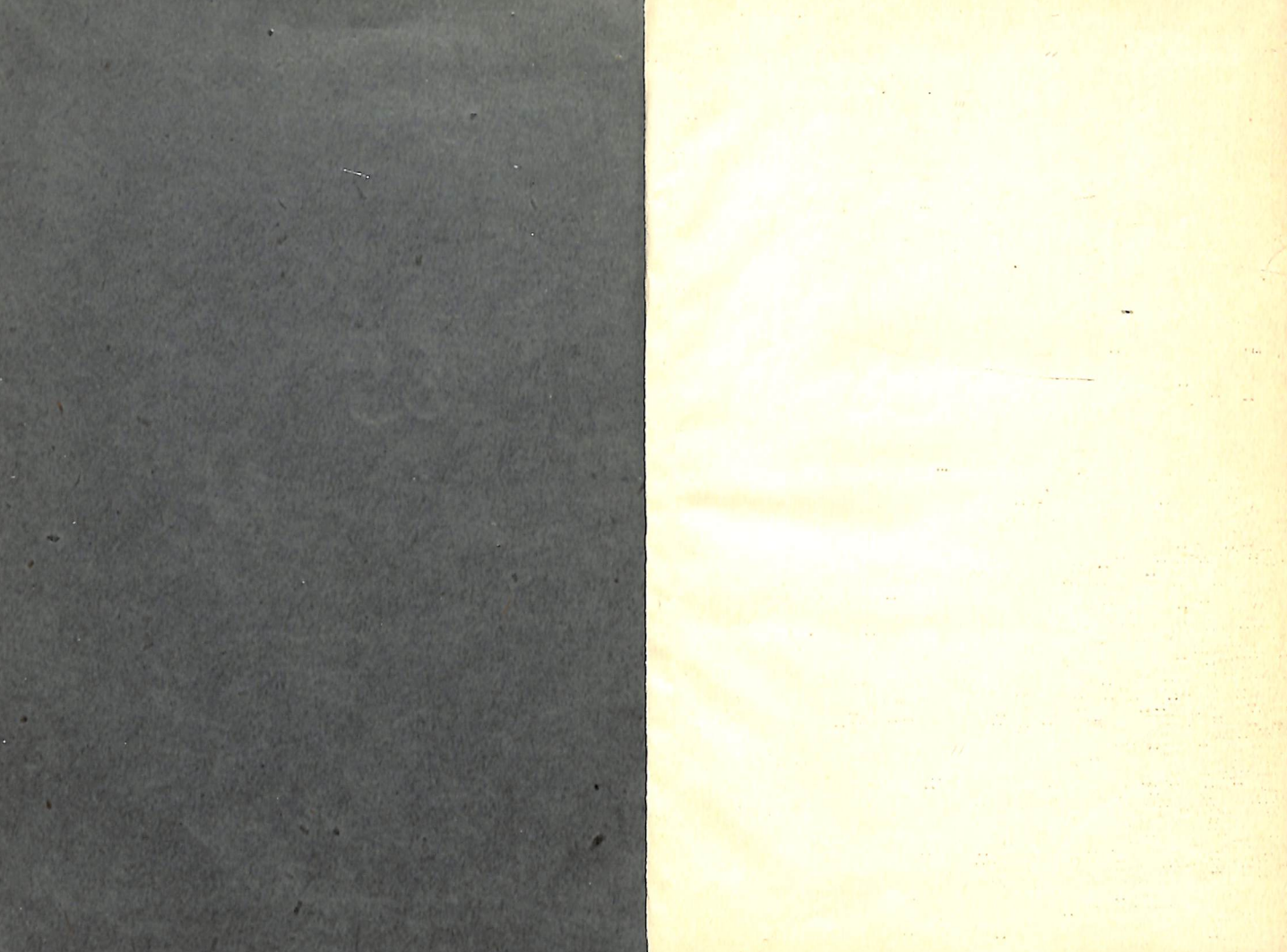
Wingby

106-108

Wingby

105

2010

5-5

W 74

ԱՂՍՏ ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ

ԹԻՒ 36

ՀՅՈՒՅԳ

ԽՈՍՐՈՎ

ՄՏԵԽ ԽԱՌՆԱՐԱՆԵՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1910

11333

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐԱԼԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՄԻՏԵ

Ինձի համար լուազոյն ուազ-
մերզն այն է որ պատերազմի
դատտին վրայ կը գրուի, եւ ո՛չ
քէ լոկ անոր վրայով:

ԽՈՍՐՈՎ,

1910

ՈՂԲԱՅԵԱԼ ՄՈՐՍ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՄՏՔԻՍ ԽԱՌՆԱՐԱՆԷՆ

Ն Բ Գ Ե Վ

Ա.

Սառայցէ կապայ հաղցուցիր ինծի,
ու տանջեցիր զիս, սիրելի՛ս. սառայցին
փուշերը, սո՛ւր սո՛ւր, մարմինս ասղն-
տեցին, արիւնյուռայ չարչրկեցին:

Երեք տարի կայ, սիրակա՛նս, ինծի
հաղցուցիր կրակէ պատմուճան. ատիկա
սէրդ էր. ու անմատչելի եղած էի ես.
քեզմով հա՛րառ էի, քեզմով կո՛յր էի:

Եւ վառուեցայ տարիներով, մե՛ղք
որ չայրեցայ, մոխիր չդարձայ: Հողմը
զիս ս՛ւր չէր տաներ:

Սառայցէ կապայ հաղցուցիր ու կը
տանջես զիս:

Ու ինչպէս կրակը զիս չայրեց, անանկ
ալ սառը չի պաղեցներ:

Կրակը չարչարեց զիս, խանձեց զիս,
տանջեց զիս. սառույցն ալ կը չարչարէ,
կը տանջէ զիս. խորունկ սիրտս սակայն
նոյնը կը մնայ միշտ. հագուստս միայն
փոխեցիր, սիրելի՛ս:

Ու գոնէ ուրախ եմ, այսպէս ինձմով
կը զբաղիս: Վաղն ալ, թերեւս, հողէ
կապայ հագցնես ինծի, սիրելի՛ս:

Բ.

Կարմրած նետերու պէս էին նայ-
ուածքներդ. սիրտս խոցեցիր:

Տարիներով խշխշաց սիրտս, երբ չէի
նայուածքդ գամուեցաւ հոն. հիմակ կ'ու-
ղես դուրս քաշել ու նորէն կը խշխշա-
ցնես:

Սրիւնս քամեցիր, ջղջիկ եղար: Վէրքը
որ բացիր, չղգացի, թեւովդ ալ մէկ կող-
մանէ կը հովահրէիր:

Ու անքուն ջղջիկի մը պէս, ննջա-
րանիս մութին մէջ թռչտեցար. միշտ
երազուն պահեցիր զիս:

Կէս քուն, կէս արթուն, ամիսներ

անցուցի. բարձիս վրայ կը թառէիր մըղ-
ձաւանջի մը պէս, սիրականս:

Գ.

Շաբաթ իրիկուն էր: Մեռելոցի խունկը
ծխուած էր մեր տան ամէն յարկերուն
մէջ:

Մենք բարձրացանք լեռներուն վրայ
և ուրուականներու պէս սկսանք մթնշա-
ղին թափառիլ, սիրականս, մուցա՛ր:

Հոն ալ յիշատակներու հոգեկան
խունկը պիտի ծխէինք. բացիր խնկածուխ
բերանդ ու ամբողջ լեռը միսալ սկսաւ:
Սինայի վրայ էինք, ետքը Քորեք գա-
ցինք, ուր ես վառեցայ երբ համբուրեցիր
զիս: Ու կը թոթովէին մեր լեզուները:

Դ.

Հնչեցին օխուր կոչնակները և քա-
րերը աղաղակեցին, բովանդակ երկիրը
գերեզման մը եղաւ, ուր թաղեցի հան-
գիստս:

Ա՛լ այնուհետեւ ատեցի ամէն բան . կեանքը չարիք մը եղաւ ինծի , և մտածումներս պատուհասեցին զիս :

Քեզի , ո՛վ տէր , քեզի դարձուցի աչքերս . և հեռո՛ւ էիր ինձմէ : Ե՛ս քեզ ստեղծեցի , և դուն ինչ երես դարձուցիր . . . :

Միս մինակ գտայ ինքզինքս . . . մտքի անծայր պարապի մը մէջ . սարսափահար հալածուեցայ ստուերէս . դժոխքը մէջս փակուած էր ու կը վառէր բոցածաւալ . դիւստադանդներ ժուռ կուգային կուրծքիս մէկ անկիւնէն միւսը : Ա՛լ փրկուածիւն չկար ինծի ու մխիթարութիւն ալ չկար ,

Հիմա , կեանքը նպատակ մը չունի ինծի համար , գերեզմանը յոյս չի տար . փառք ու գովասանք դատապարտութիւն են լոկ . խաբուած եմ եղեր :

Մարդը իր ամբողջովին մերկ վիճակովը տեսայ . աղուոր գազան մըն է : Գանկը բացի նայեցայ . . . խենթ մըն է մարդը :

Ինքզինքը բացատրելու անկարող : Այլ՛նչ սուրբ կայ անոր մէջ :

Ե .

Մարդոց տառապանքին վրայ նայելով կը հրճուի իմ Սատուածս . . . Սիրականիս արցունքին շողին խնկաբոյր կը խռչի , կը բարձրանայ անոր առջեւ : Ու մեր աչքերը կրակով լեցո՛ւած խնկածուխներ եղան , անդադրում կռկիծ միացող :

Ես շուշան մը ունիմ , հովտի շուշանէն գեղեցիկ . արցունքովս ոռոգուեցաւ ան , սիրո՛վս սնաւ , ու այնքան փափուկ՝ որ կ'երերայ ամէն հովէ . . . :

Զ .

Դառն է , չե՞ս հասկնար արդեօք , քեզի՛ կ'ըսեմ , դառն է , Տէ՛ր , կորուստը բարեկամին՝ որուն համար միայն ապրիլ միտքդ կը դնես :

Հողիս մխիթարութենէ դուրի է , աչքերս քուն չունին , մարմինս չի հանգչիր , միաքս կը տանջուի գիչերները ու սիրտս կը ճանկռտուի :

կը յիշե՞ս, Երբայեցիք երբոր զաւակդ խաչեցին, երկինք զեռին իրար անցուցիր, չգլխմացար. և դուն Աստուած մըն էիր. ես ի՞նչպէս տուեմ քեզի քեզիս:

Եւ եթէ անմահ չըլլայիր, հետը պիտի մեռնէիր:

Ամուլ է այս երկիրը և անգութ. նոր աշխարհ մը ստեղծէ՛, և ինծի ու սիրաւ կանխ պարգեւէ:

Մեծ աշխարհ մը չեմ ուզեր. անոր սրտին չափ միայն մեծ, և այդ արդէն չա՛տ է:

Ջատիկեր է երկիրը, պառուե՛ր. աւրին քրտինք կը թափէ շիւղիտակ քաւելու, կանգուն՝ առոյգ երիտասարդի մը պէս: Ու չի յաջողիր:

Ես կ'ուզեմ աշխարհք մը, նոր աշխարհք մը ստեղծել, ու պառաւ երկրին թիկունքը դնել. խափած ջատուկին կուզելը դո՛ւրս գայ:

Եւ իմ նոր աշխարհքս պէտք է ըլլայ

Բարձրաւ - Թագաւորին օտքերուն նոր պատուանդան մը:

Աստուած մը կ'ուզեմ ըլլալ, և Արաբա՛տ մը ստեղծել:

Ե.

Վառուեցան թռքերս կարօտով իր բնական տանը որ աւերակ է հիմա. ու մըրկեցաւ կուրծքս ծարաւով սիրականիս:

Լուռ է բովանդակ երկիրը. խժլուկ մը կը լսեմ, ցուրտ և անբարոյական հեղհուժիւն մըն է ատ, կուշտ փորէն դէպ ի թշուառ թափառականը:

Հոս երկինք չկա՛յ... յո՛յս չկայ:

Հոս երկինքը գլխուս կը փլի. մթնոլորտը անպականուած է հոս՝ քաղաքաւոր թուլեման մուխով ու ծուխով...:

Ը.

Այս երկրին մէջ ամէն գիշեր երազ կը տեսնեմ... Անցեալ օր տեսայ որ կը մեռնէի, Ո՛չ այդ ժամուն քովս էիր դուն, սիրականս, և ո՛չ ալ երբ արթնցայ: Ա՛խ, ինչո՞ւ իրաւ չէր, ինչո՞ւ չմեռայ: — Որովհետեւ արդէն մեռած եմ:

Ես ո՛չ բանաստեղծ եմ և ո՛չ գիտնական, ո՛չ մեռած եմ, ո՛չ կենդանի:

Բանաստեղծ եմ, գիտնական ալ եմ. և մեռած եմ և կենդանի:

Բանաստեղծները երգ պիտի գրեն վրաս, երբոր աշխարհ ծիծաղի: Բժիշկները գիւտ մը պիտի ընեն իմ մէջս, իմ վրաս, ինձմով, նոր տեսակ ցա՛ւ մը: Ու ոչ ոքի պիտի յաջողուի դարման մը գրտնել:

Անուն չունիմ: Բարեկամ չունիմ: Տուն չունիմ:

Անունս Հառաչանք է, Տենչ է, Կաբօտ է անունս: Աստուած մը ըլլալ կ'ուզեմ ես:

Բարեկամս սէրն է. Տիեզերքն է բնակարանս. տունս կ'որմափակուի Անհունին պարիսպներով:

Թ.

Տասը տարի կայ: Զիս ամէն առտու կը զրկէին ամբարը, գարնան աղուոր օրե-

րուն: Գեղացիները կը թափէին հոն, իրենց սայլերը կը ցրցընէին դաշտին լայնարձակ տարածութեանը վրայ:

Իրենք ալ ամբարը կուգային, ու անդադար հայհոյելով, պոռչտալով ցորենը կը չափէին. բիւրաւոր գրիւններ կը համրուէին:

Աղան, ամէն վայրկեան հրաման մը կը զրկէր որ ուշադիր ըլլամ, ամբարէն դուրս չելլեմ, չափողները խարդախու-թիւն չընեն...:

Աղան, ինքը, բարի մարդ էր... ամէն առտու եկեղեցի կ'երթար...

Մայիսի՝ աղուոր առտուները, ես, անօթի փորանց, փռչիլի թանձր մառախուղը կը կլլէի...:

Ժ.

Հայրս աղքատ էր. մենք շատուոր ըստանիք մըն էինք: Երբեմն ուտելիք չէինք ունենար: Ու հատիկ մը իսկ չէին տար ինձի լեռնակուտակ ցորենէն...

Կիրակի օրերը քաղաքին մէջէն չէի

անցներ, աղային աչքէն խոյս առաւ համար: Այդ ատենէն ի վեր է որ դաշտ ու անտառ կը սիրեմ ես:

Հովը ինծի հառաչել սորվեցուց, փութորիկը՝ որոտալ, ունալ: Աստղերն ինծի լալ սորվեցուցին, թռչունները՝ սիրել: Եղևինը լռիկ կոծել, մաշիլ սորվեցուց ինծի, ու եղնիկը՝ արտասուել: Առուակը խորհրդակոծել սորվեցուց ինծի, չքառուրթիւնը կռուիլ սորվեցուց ինծի. իսկ մարդոց կեղծաւորութիւնը՝ աղաղակել բարձրաձայն:

Տժգոյն և անօթի տղաքներ կը վազվրուռէին փոշելից ու աղտոտ քաղաքի մը մը փողոցներուն երկայնքը. մօտեցայ անոնց. ու չէի կրնար խօսիլ, կտոր մը հաց տուի:

Քաղցատանջ ու անբարբառ շուներու պէս՝ կարմիր աչքերնին արտայայտող ապուշութեամբ մը դարձուցին ինծի, հացի կտորը մէջերնին բաժնեցին, և սկսան կրծել:

Կուշտ փորով դամիւ մը վրաս յարձակեցաւ, զիս պիտի փարատէր: «Ես անոնց համար դադաղ եմ պատրաստեր, ըսաւ, մե՛ղք հացին, մե՛ղք դադաղներուս...»:

Սիրականս, որմէ պաշտպանութիւն ու գուրգուրանք կը սպասէի, «փառասէր մըն ես դուն», ըսաւ ինծի:

Ես միայն ցաւեցայ անոր համար որ չէր հասկցած զիս տակաւին, — ինք էր իմ փառքս, և ես զինքը կը սիրէի միայն...:

ԺԱ.

Երակներո՞ւս մէջ թոյն էր վազեր, աչքերս ապակի են դարձեր. Աստուած ի՞նչ ցաւ է աս:

Աղջամուղջը ծածկեց խիտ ու լայն անտառը, — ուխտատեղիս. տիեզերքը բոլոր խաւարով ծածկուեցաւ ու տրամութիւնը ծածկեց հողիս:

Ե՛րբ պիտի տեսնես արդեօք, Եհօ՛վա՛յ. տես, կա՞յ ուրիշ մէկն ալ, որ տառապի ինծի չափ: Սասանեցաւ հողիս:

Սպառեցաւ ոյժը բազուկներուս ու ջիւղերս հաղեցան :

ԺԲ.

Օր մը օձիքէն բռնեցի ու բռնի սենեակս տարի զինքը. հոն պաղատեցայ. «Աստուած, կամ մեռի՛ր, անգամ մըն ալ, կամ մեռցո՛ւր զիս, հուսա՛, հիմա. ա՛լ չեմ դիմանար :

«Նայէ՛, նայէ՛ անգամ մը տառապանքիս, կը քաշուի՞ աս. երբեմն միտքէս կ'անցընեմ թէ, մեղա՛յ, գլխովս արդեօք կը բաւէ՞ զիս սփոփելու և վերստին ապրեցնելու... :»

Երբ հառաչեցի, սրտէս լեռ մը փրթաւ իր հիմերովը, ու հոն ծով մը կազմուեցաւ արիւնի ու արցունքի :

ԺԻ.

Մութ ամպերուն մէջէն ծաշեց առտուան լոյսը աչքերուս, յոյսս ծովէն ելաւ :

Եւ ես հրճուեցայ յաջորդ առաւօտը այն սեւ իրիկուան ուր արցունքով խռոված գլուխս բարձին դրեր էի :

Տէրն էիմ օգնականս, ու ամէն մարդ թող այսպէս ըսէ. ես չպիտի բլլամ ամօթապարտ :

Ո՞վ է որ բարձունքէն կը դիտէ մարդոց որդիները, անոնց վաղը ո՞վ կը պատրաստէ :

Հրճուեցուց զիս մանուկի մը պէս իմ ցաւի առաւօտիս. ու մահիճէս, իբրեւ գերեզմանի մը կուշտէն, վարդի պէս ծաղկեցուց կորովս ջլատուած :

ԺԳ.

Այն ատենը ծանր հիւանդ էիր դուռն : Սրտիդ վերքին համար գացի ամէն տեղ փնտռեցի ամենաբոյժ սպեղանին :

Ժամագործի մը խանութը մտայ : Հոգեվարքի մէջ էիր դուռն այդ օրը : Հարցուցի թէ ժամանակ կը ծախեն...

Խնելժ կարծեցին զիս ու վաճառեցին : Այդ օրէն ի վեր, կը յիշեմ, հարեւրաւոր ժամացոյցներ թիք-թաք կ'աշխատէին : Այն փերուցի նայեցայ, ոչ մէկ ժամացոյց կը ցուցնէր միւսին պէս. ա-

108-2015/11736-07

մէնքն ալ օրուան տարբեր տարբեր ժամանակները կը ցուցնէին. ո՞րը ճիշդ էր, առ չեմ գիտեր:

Այդպէս ալ է ամբողջը, ամէն մարդը մը կը խօսի, ու մէկին խօսածը միւսին հաւատացածին պէս չէ. ինչո՞ւ պէտք է ականջ կախես խոսեցողին որ հազար բերան ունի և սակայն ո՛չ մէկ աչք, սիրելիս:

Դուն զիս չե՞ս ճանչնար, իմ ժամացոյցիս հաւտա դուն: ... Դեռ պէտք չէ լքանենք զիրար, սիրելու ժամանակ ունինք...:

Ճ.Ն.

Նիզակաւճճ՝ ու նետածիգ, որ պատերազմէն կը դառնաք, դեռ մի՛ վար դնէք ձեր դէմքերը, նշան առէք հողիկս ու սպաննեցէք զանիկս:

Պատերազմի դաշտին վրայ, չատ անմեղ արիւն թափեցիք. կը քառւին ձեր բոլոր մեղքերը եթէ նետահարէք հողիս և որտիս տաք հանգիստը գերեզմանին

Լեռներէն ինկայ, ու թէպէտ ջարդուփշուր գլորուեցայ անդունդ, և սակայն տակաւին մողեսի մը յօշոտուած մարմնոյն կտորուանքներուն պէս են իմ ջախջախուած մարմնոյս մասունքն ալ ու չե՛ն մնունիր:

Ժ.Զ.

Միաքս ատենօք վճիա էր, ջինջ ու պայծառ, հիմա ամպոտ է ան ու պղտոր: Ու խոյս տուի ինքզինքէս:

Նախ ծովէն փախայ, ու ծովին ջուրերը երեսիս կը թքնէին. որոտագոչ կոհակներ «վա՛տ» կ'աղաղակէին ետեւէս, ու ես սարսափահար կայմերուն կը փաթթուէի:

Նւ երբ ցամաքի ճամբան բռնեցի, ճանապարհին փուշերը վիրաւորեցին զիս. արիւնլուայ կիսամեռ թողուցին զիս ճամբուն վրայ:

Ո՛վ Սամարուհի, եկո՛ւր կապէ՛ վերքերս ու զիս սննեակդ տար: Թերեւս կ'աղեկնամ և կը կանգնիմ վերստին:

Եղո՛ւկ, կանգնումս յիշել պիտի տայ
սակայն թէ անկում մը տեղի ունեցած է:
Եւ անկումն է սոսկալի:

Ինկա՛յ, ու կոտրեցան ծունկերս, ըն-
թացքս կասեցաւ և ես կորսուեցայ:

Աստուա՛ծ, թերի հաւատքովս իսկ
քեզի դիմեցի և աղաղակեցի գիշերները:

— «Ի գո՛ւր կը պուռաս, ըսին ինծի,
որո՞ւ կը խօսիս:»

— «Աստուած մը կար հին, բարի,
ո՞ւր է Ան հիմա»:

— «Ձենք գիտեր», ըսին:

— «Ես հատ մը ինծի համար յատ-
կապէս ստեղծեք եմ, պատասխանեցի ի-
րենց, անպատճառ պէտք ունիմ մէկ հատի»:

Եւ աչքերնին ու բերաննին լայն լայն
բացած ինծի կը նայէին...

ԺԷ.

Ղօղանջը զանգակներուն, և փողե-
րուն զուինչը դատաստանը յարուցին:

Ու ղօղանջեցին զանգակները, փո-
ղերը հնչուեցան և լէզէոններ թափեցան

դուրս սանդարամէտէն:

Եւ հուր ցանեցին երկրին երեսը...
մահը հեղեղուեցաւ արիւնի գոյնով:

Արիւնի ճապաղիքը հալեցուց սառած
գետինը աշնանաւերջի:

Ես ծովն ինկայ, ալիքները քշեցին
տարին զիս ու քարերուն զարկին. պաղ
ջուրերու հրպումէն ընդոստ արթնցայ:

Ա՛լ իմ տունս չէի գտնուեր, օտար
աշխարհ մը փոխադրուեր էի, ուր՝ նոր
նոր մարդոց հետ շփումս քարերուն զար-
նուելու պէս էր.

Երազ չէր աս, — տեսի՛լք մը զար-
հուրելի...:

ԺԸ.

Երբ քեզի կ'աղաղակէի ձայնամբարձ,
ձեռնամբարձ, և աղաներուն ձեռքէն ար-
ցունք կը թափէի, ո՛վ իմ Աստուածս, զիս
հայր բրիւր զաւակներու:

Ու առիկա իմ մխիթարութիւնս և-
ղաւ, ու զաւակներովս օրհնեցիր զիս:

Օրհնէ զանոնք, Տէր, ու թող մէկտեղ
բնակին յաւիտեան:

Յայտնէ՛ անոնց որ, իրենք օրհնումձ

են քեզմով, ու գիտեն իրնց պարտավա-
նութիւնը գէշ ի քեզ և գէշ ի իրենց
ընկերը, ատոր համար ալ երջանիկ թող
ըլլան:

Մարիամ — Յակովբային պէս չպիտի
խնդրեմ, Տէ՛ր, որ երբ գաա թագաւորու-
թիւնովդ, անոնք նստին աջ ու ձախ
կողմերդ:

Այլ պիտի աղօթեմ որ ազգերու հայր
ըլլան, Յովսէփ և Բենիամին, Մովսէս և
Յուդայ:

Եւ այ՛նքան իմաստուն ըլլան որքան
բարի, և այնքան շնորհալի ըլլան որքան
պարտաճանաչ, և այնքան զարգանան որ
իրենց չարչարուած Հայրենիքին միխիթա-
րանք ըլլան, և այնքան ազնիւ ըլլան որ
պսակեն արիւնոտ ճակատը իրենց մօր:

Ինչո՞ւ տխուր եմ չատ անգամ ու
սեւ պատկերներ կ'ահաբեկեն զիս:

Դուն ինծի մեծ մեծ խոտուռներ ը-
րիր, երբ քեզ սեռայ առաջին անգամ,
ո՛վ խանդավառութեանս Աստուած, վանքի

սեմերուն վրայ, կէս գիշերուան լուսին
կարժիր շողերուն տակ, երբոր պա՛ղ չըր-
թունքս կը քսէի, դուն չըսիր որ յու-
սահատիմ:

Եւ հի՛մա, ահա ընկղմելու մօտ եմ,
երկնցս՛ւր ձեռքդ ու սրտապնդէ՛ սիրե-
լիներս, ևս անոնցմով պիտի զօրանամ:

Զուակներս թող գիտնան որ իմ հետս
ես, ահա ատոր համար զիրենք ինծի պար-
գեւեցիր:

Եւ եթէ իմ հետս ես, անո՛նց ալ հետ
ես, և իրենք կ'ապրին ինծի՛ համար ինչ-
պէս ես կ'ապրիմ քեզի համար:

Եւ դուն ու ես, անոնք ու դուն,
և ես ու անոնք, առէնքնիս կ'ապրինք
մեր մօրը, մեր Հայրենիքին համար:

Ծովը երբոր մռնչեց, և ծովափը
կը թափառէի. մո՛ւլթ, մո՛ւլթ գիշեր մըն
էր ձմրան. ու երբ ծովը մռնչեց, հովերը
սոնացին, վժացին. բսի. «Աւրեմն մօտ է
գալուստդ», ու սոսկացի:

Եւ խոյն մտածել սկսայ. տեսայ որ

ինչպէս ես՝ նոյնպէս ալ դուն կը գոռաս ,
կը ժռնչես ու անվճռական կը մնաս գու-
թի և պատիժի մէջտեղը :

Կ'ուզես որ մարդիկ ապրին ու երջա-
նիկ ըլլան , և երբ տեսար որ կորուստի
ճամբան կ'ընթանայ ապուշ մարդկութիւ-
նը , երկար ու երկար դարեր անվճռական
շուարած կը մնաս :

Պատժե՛լ , կը մեղքնաս . խրատե՞ս՝ ,
անսաստ են . թողուս որ ապրի՞ն , կո-
րուստի ճամբան կ'երթան . և յուսանատ
կուլաս :

Ախ , երանի թէ օգնէիր ինծի , զօ-
րացնէիր զիս , և ես ալ օգնէի քեզի ,
պատրաստելով Հայոց սրտերը և սիրելով
զիրենք :

Կ'ուզեմ քեզի պէ՛ս ըլլալ . Աստ-
ուած մը :

Փողեր գողացին և դանգալներ հըն-
շուեցան , այն ատեն բացուեցան դժոխքի
դուռները , և դարշահոտ գողորշիքի խոյ-
ժին հետ դուրս պոռթկաց ամբոխը ծոյլ
ու արիւնհածարաւ գաղանձութեամբ :

Մերկ սուրեր շողացին տխուր օրուն
մը արեւին լոյսով , աշտարակներու բար-
ձունքէն ալալականեր լսուեցան . «Անէ՛ծք
Քրիստոսին» :

«Հաացուցէ՛ք , ջնջեցէ՛ք այդ խոր-
հըրդաւոր ժողովուրդը . փա՛ռք մարգա-
րէին» .

Դուն այդ պահուն հիւրանոցդ էիր .
խակոյն , դիւանասրահդ՝ մտար , արձանա-
գրեցիր եղածներն ու ըլլալիքները , և ո-
րոշեցիր , — զիտե՛մ , ս'ի իմ Աստուածս ,
որոշեցի՛ր դուն . «Այս ժողովուրդը ար-
ժանի է փրկութեան» :

Ու երկրագունդը «ամէ՛ն» աղաղակեց :

1898

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

... Զիս բեմ հանեցին ու ըսին ինծի.
«Պատմէ մեզի հոգիիդ բոլոր տառապանքը,
օ՛ն, պատմէ մեզի ինչ որ գիտես»:

Ու բանալով Հառաչողի յիշատակաբանս սկսայ կարդալ այսպէս.

«Սաղմոս, շարական, ալիու. ազօթք, արցունք ու կոծ ստա՛կ մը չեն արժեք...», «Ո՛չ միայն հացիւ» ըսուեցաւ, ես կը հարցնեմ, «Հապա ինչո՞վ կ'ապրի մարդ», սուր՝ կոկորդիդ, բռունցքքը բերնիդ, ծունկեր՝ փորիդ կը ծանրանան, կը գալարին, կը ճուսա, կը նուա-

ղիս. մէկը չի գլխար. ան, սառնօրէն իր զոհը կը մատուցանէ իր պաշտած կուրքին, սնապա՛շտ, մսկեռանդ, կատաղի:

«Մանուկները կը ճըւան հեղձամղձուկ լացով, կոյսեր կը հեկեկան, կը թալկանան կը մարին: Հայրն իր զաւակներուն մօրթուիլը տեսաւ, մայրն իր աղջկան առեւանգումին՝ աչքովն հանդիսատես եղաւ, արցունքն աչքին մէջ չորցաւ, սպաւան ձեցաւ. և զաւակը տեսաւ իր ծնողքին անխնայ յօշոտուիլը, և սակայն մէկը չեղաւ որ ողորմէր, աշխատէր, փրկէր:

«Սաղմը որովայնէն հանեցին, հարսն իր փեսային ծոցէն քաշեցին, անջատեցին, մօրթեցին փեսան և արիւնսովը լուացին հարսին արցունքը, օրոցքին երեխան սուրին ծայրը անցուցին, օդին մէջ բարձրացուցին:

«Ինչքերը, հարստութիւն, մինչեւ տաշտին հացը կողոպտեցին տարին, արտերու հունձքերն այրեցին, տունները կրակի տուին, վառեցին, մոխիր դարձուցին, ետքը առին իրենց թմրուկները, սրինդ-

ները, դափերը և դեւերու հարանիք մը սարքեցին:

«Ասդին, չտեմարաններու մէջ թաք-
չելով ապրող քանի մը մարդոց սաղմոսը,
չարականը, ալէլուան, աղօթքը, արցունքն
ու կոծը օգնւտ մը չունին:»

Աս ըսի ու ինկայ աթոռի մը վրայ,
դլուխս թեւերուս մէջ ծածկելով:

Ու հազար հոգի մեծածայն միաձայն
ոռնացին. «Փա՛ւք քեզ, Աստուած, փառք
քեզ, յաղաքս ամենայնի փա՛ւք քեզ,
Տէ՛ր:»

Ես կուլայի յուսահատ կատաղու-
թեամբ:

Բ.

Ո՛վ իմ սիրականս, արցունքը դե-
ղադէտի բիւրեղն է որուն մէջէն զուար-
ճալի պատկերներ կը տեսնենք, երբ մա-
նաւանդ քովերնիս աստուածաբան նկա-
րիչ մը կայ որ՝ խոշոր գիրք մը ձեռքը՝
անդադար կը բացատրէ մեզի գեղադէտի
առեքեւոյթ պատկերները:

Այսպէս ըրաւ քովիս մարդը բեմին

վրայ: Ես սկսայ մանուկի մը պէս խրն-
դալ՝ արցունքն աչքերուս մէջ. ու այդ
մէկ ժամը երկու տարիի չափ երկար էր:
Նորէն յաջողեցան համոզելիլիս որ... համ-
բերեմ:

Գ.

Եւ ըսին ինծի. «Եկէ՛ք աղօթենք:»

Ու սկսայ աղօթել այսպէս.

«Դուն Գեղ իբրեւ ամենակարող ճանչ-
ցուցիր, և, որքան ատեն որ սիրելի ժո-
ղովուրդդ Գեղմէ հեռացաւ, Դուն ետե-
ւէն գացիր: Սպառնալիք ըրիր, համոզե-
ցիր, շոյեցիր և սրտին ուղածը կատարե-
ցիր. ուղեցիր անոր հաճելի ըլլալ. և ան
մինչդեռ ընդհակառակը թողուց, լքեց
Գեղ և օտար աստուածներու փարեցաւ,
նախանձեցար, բարկացար ու յետոյ նո-
րէն անոր ետեւէն գացիր, երբոր անզգայ,
անտարբեր մնաց ան Գեղի նկատմամբ և
չսիրեց Գեղ:

Դուն անէծք ալ տուիր ժողովուր-
դիդ, իրեն սիրելի բաները նզովեցիր և

Ջանադիր անոր սիրտը Բեզի դարձնել .
չատ անգամ ալ կա՛քը կատարեցիր , երբ
համոզուեցար թէ Ժողովուրդդ չփացած
տղայ մըն էր դարձած ա՛լ , կամ սիրունի
մը որ ինքզինքը սուղ կը ծախէ . և Դուն
անոր սիրահարը եղար ու ամէն բան զու-
հեցիր անոր համար :»

«Ես ալ բրի այդ ամէնը իմ սիրակա-
նիս , և անոր հաճելի չեղայ : Դուն որ
գիտես թէ ի՛նչ դժուար է սիրել ու չսիր-
ուիլ , սիրականիս սիրտը ինծի դարձու-
ւիլ , վասն զի կ'ըսես թէ «Ես կը քննեմ սիր-
տերը և երկամունքներու խորհուրդը կը
ճանչնամ , գետերը ցամաք կ'ընեն» կ'ըսես ,
երկինքը աթուղ կ'ընես . երկիրն ալ ու-
քերուդ պատուանդան : Այո՛ , գետերը կը
ցամքին Բու անունովդ , բայց իմ ար-
ցունքներս կը վազեն յաւիտենապէս . բա՛է՛ ,
չը՞ պիտի ուղես այդ ա՛հագին կարողու-
թենէդ մաս մը գործածել որպէս զի սի-
րականս ինծի դառնայ :

«Դուն կ'ուզես որ ամէն մարդ եր-

ջանիկ ըլլայ . արդ՝ ես անով երջանիկ
պիտի ըլլամ , իսկ անիկայ ալ ինծմով
թշուառ չպիտի ըլլայ , երբ սիրէ զիս ու
ինծի հաւատարիմ մնայ : Դարձուր , Տէ՛ր ,
սիրականիս սիրտն ինծի , թող իր շըր-
թունքներովն համբուրէ զիս , ու իր շուն-
չովը խնկաւէտէ դարտակ սենեակս . իր
այտերը թող չրթներունս դնէ և աչքերը
թող ինձ'նային . կուրճքը կուրճքիս վրայ
թող բաբա՛ւէ և ձեռքերը թող սեղմեն
ձեռքերս . թող իր ծիծաղն ու արցունքը
խառնէ իմ ծիծաղիս ու արցունքիս : Բայց
երբ ան ինծի դառնայ , երբէ՛ք չպիտի
պատահի որ լամ ես , վասն զի մինակ ի-
րն համար կուլամ և աչքերս կը արբին
իր բացակայութեամբ :»

«Եւ ահագին , անվերջ ու անհատ-
նում կռիւներ ունեցար Ժողովուրդիդ հետ ,
ու դարեր տեւեց ձեր կռիւը . մերթ իրար
չհասկցաք , մերթ ալ՝ երբոր հասկցաք ,
անհամակերպութիւն ծագեցաւ ձեր միջև :
Եւ այդ կռիւներուն մէջ սիրունիդ յաղ-

Թական ելաւ. այնպէս որ դահէղ վար իջեցուց Քեզ, իրեն հաւասար ըրաւ երկրի վրայ, հասկցնելու համար թէ ո՞րքան թշուառ է ինք բռնաւորներու ձեռքը և պառկելու տեղ մը անգամ չունի. և Դուն մօտէն, անձամբ շօշափեցիր իր վերքերը. Դուն ալ նոյն տառապանքները կրեցիր, և օր եղաւ որ քաջածնեւորդ չդիմանալով լացիր: Սո՛ւտ եմ, ըսէ՛. հիմա չսիրտի՞ ուզես որ երկրի թաւաւորներն ալ իջնեն իրենց դահերէն վար և երենց դրած լուծին ծանրութիւնը զգան իրենք ալ: Շարժէ՛, Տէ՛ր, և որստա՛, փառքովդ թող երկիրը դղրդի, և ամբարտաւանները խոնարհին, վասն զի նոր ժողովուրդդ չարեցին, և սուրին բերանը տուին անմեղներն ու երեխաները. ժամանակն է ըսելու թէ սուրբ զարնուածներու թիւը քաղցէ մեռնողներու թիւէն աւելի է, և սովատանջներն անհամար են:

«Թող անոնց պալատներուն մէջ դատարկութիւն տիրէ, անոնց տանիքներուն վրայ բուերը երգեն, բուրձակները վայել հո՛ն թող սորվին, վարի գազաններով թող լեցուին անոնց զբօսատեղիքը և անոնց ցօրենի արտերուն մէջ մարախները ճարսկին, ծաղկազարդ պարտէզներն ու մրգաշատ այգիները փուշ ու տատակ բռնեն. բազմաբեր ծառերու անտառները թող դոստանան և մոխիր դառնան, վասն զի սիրականդ չարչարեցին»:

«Որքան ալ որ սիրականդ — Նոր Իսրայէլը — հեռանայ, թողու Քեզ և ուրքան որ դուն սրտմտիս, սակայն և այնպէս նորէն դուք իրարու հորազատներ էք, մինչդեռ օտարն օտար է միշտ. արդեօք պիտի թողո՞ւս որ Հին Իսրայէլի վիճակին ենթարկուի:»

Ու տեսալ որ կարմիր ամպ մը կը դողդղար դիմացս, և անոր մէջէն Եհովային ձայնը ինձի կը հասնէր, և անոր խօսքերը ասոնք էին:—

«Գնո՛ւ՛ր ըսէ սիրականիս, այսպէս կ'ըսէ Տէր Եհովան, դուն ինծի չկանչեցիր ու քու աղօթքդ ինծի չհասաւ, դուն խըստացիր քու սիրտդ և օտար աստուածներու փառեցար, մարդոց որդիներուն յուսացիր և փրկութեանդ յոյսը երկրի իշխաններուն վրայ դրիր, չխորհեցար որ ես քու նախանձօտ սիրահարդ եմ ու երկայնամիտ Եհովան, որ Հին Իսրայէլը Եգիպտոսէն հանեցի, և Յակոբին որդիները անցուցի ծովէն... Իսկ քեզի համար շատ բաներ պիտի ընեմ...»

«Ես տեսայ մարդոց անիրաւութիւնները, ու թագաւորներու անօրէնութիւնը չափեցի. անոնք ուզեցին իրենց աթոռները իմրնիս հաւասարեցնել ու զիս մոռցան: Հիմա՛, իրենց մեղքին չափովը հատուցում պիտի ընեմ իրենց, վասն զի հատուցում պիտի ընեմ իրենց, ողջակէզիդէ ձեռներին հասը ոնգունքներուս հասաւ...»

— Եւ դուն, որդի՛ մարդոյ, լսէ իմ խօսքերս, լոյսի մէջ պիտի բնակեցնեմ անոնք որ գիշերանց կը կարդան ինծի. ու

սգաւորները պիտի մխիթարեմ. Լքուածներու սիրականներն ալ իրենց պիտի դարձնեմ...»

Ե.

Երկաթէ խուրձ մը դրին ուսիս ու ըսին. «Ասիկա տա՛ր...» ու ես հնազանդեցայ. բայց այնքան ապուշ էի որ չը հարցուցի թէ ո՛ւր տանելու էի:

Ու երկաթէ այդ ծանր խուրձը ուսիս սկսայ քալել ու քալել:

Երկար ու վտանգալից ճամբաներէ անցայ, կիրճերէ, լեռներէ ու անդունդներէ ալ անցայ.

Ճամբուն երկայնքն ի վար, ու երկայնքն ի վեր ճամբուն, պատահեցայ անդունդներու և վիհերու, օձեր ու բոցեր տեսայ:

Ու ճամբուս վրայ փոթորիկներ պայթեցան, փոթորիկներ անցան կեանքիս երկինքէն, ու գլխուս ձիւն մազուեցաւ:

Այսպէս ճերմկեցան մազերս:

Յոգնեցան սրունգներս ու աչքերուս
ջլուներ թուլացան միայնակ ու վաստա-
կաբեկ՝ դարձուցի աչքերս շուրջանակի ու
մարդ մը տեսայ :

Մօտեցայ այդ մարդուն որ տեսայ,
խոնջած էր ան ինծի պէս, թէպէտ բեռ-
նաւորուած չէր ինծի պէս :

«Օգնէ՛ ինծի, նուազ վաստակաւորդ
թափառական, օգնէ՛ ինծի» :

Մարդ մը բռնեց ձեռքէս ու տարաւ
զիս ապաստանարան մը :

«Կ'ազաչեմ, ըսի, վար առէք ուսէս
այս բեռը ծանր երկաթի, հանգչիլ կ'ու-
զեմ՝ ու փորձ մը կատարել հոս» :

Ամէնքն ալ ապուշ հնազանդութեամբ
մը երկաթի խուրձը վար առին ուսէս, և
ես կը հանգչէի. լալն չունչ մը քաշեցի և
ապա մօտենալով խնդիրք մըն ալ ըրի :

Գլխաւորներն դանակն առած եկաւ
ու խնդրանքիս համաձայն ամէն տեսակ
կենդանիներու բիւրը հանեց ու շարեց
կարգաւ :

Աս ըրաւ, և ես սկսայ մէկիկ մէկիկ
աչքիս դնել տոտնք և տոտնց մէջէն նա-
յիլ երկաթի խուրձին :

Վարպետը օսած հարցուց. «Ի՞նչ
կ'ընես». ըսի, «Ես գիտնական մըն եմ և
փորձ կը կատարեմ» :

Աս ըսի ու նայեցայ ոչխարի բիւրէն
ու գառի բիւրէն. այծի և ուղտի բիւրե-
րէն. եղնիկի բիւրէն ու եզի բիւրէն, շան ու
գայլի բիւրէն, արծուի բիւրէն ու առիւծի
բիւրէն, կատուի ու մուկի բիւրերէն :

Ու ամէն անգամ որ դիտակս կը փո-
խէի, նոր տեսակ նոր օրինակ կը տեսնէի
երկաթէ խուրձը :

Շարունակելով գործողութիւնը ապ-
շած ամբոխին առջեւ, նայեցայ կովորդի-
լոսի բիւրէն ու աղուէսի բիւրէն. բորենիի և
վագրի բիւրերէն, թռչունի բիւրէն ու օձի
բիւրէն, ձիու և իշու բիւրերէն, հուսկ ու-
րեմն մարդու բիւրերէն...

Մարդ ալ մորթած էին :

Աս ըրի ու ոտքի ելայ դալկահար,
գողասարսուռ. յիմար նայուածք մը դար-

ծուցի շուրջանակի, և շարունակեցի ճամբաս :

Ճամբան հանդիպեցայ քանի մը մեծամիտ ու մեծսիրտ ու մեծազլուխ կավ-բօշներու :

Լուսնազարդ գիշերուան մը կէսը մօտ էր, պատանի լուսինը ա'յնքան ճամբայ քալած էր որ գնաց պառկելու : Ճրագը մարեց ու պառկեցաւ : Աստղերն սկսան ծաղկիլ : Մենք կախեցինք մեր լապտերը ծառի մը խիտ ստերուն մէջ, ու ճամբայ ելանք. մարած էինք մեր լապտերն ալ :

Աս ըրինք ու գետափն իջանք : Ու ըսի ընկերներուս. « Եկէք քար'ը ժողվենք », ու գետեզերքէն քարեր ժողվեցինք. — գետեզերքէն՝ ուր կենդանի ջուրին անընդհատ բաղխումով քարեր կը շինուին ու քարեր կը մաշին ու մեր ժողված քարերով լեցուցինք մեր գրպանները :

Աս ըրինք ու սկսանք քայել վերլստին. երբ հասանք անծայր դաշտին ծայրը. չէնք մը տեսներ :

Ու ըսի. « Եկէ՛ք քարեր նետենք սա շէնքին պատուհաններուն » :

Ու քարեր նետեցինք, կոտրեցինք ապակիները պատուհաններուն :

Ասիկա էր մեր բողոքը :

Ու քարերուն վրայ գրած էինք այսպէս : « Մորթուածներու յիշատակին » :

Քարերէն ոմանք պատուհաններէն ներս ինկան :

Միւս կողմէն ալ պատուհանի ապակիները պատուհան'ի պէս գլխնուս կը թափէին. կը պատժուէինք . . . : Սրբապղծութիւն էր բրածնիս . . . :

Աս ըրինք, ու ընկերներս ըսին ինծի. « Երգ մը երգէ՛ մտիկ ընենք, դէ՛հ, երգ մը երգէ մեզի » :

Ու սկսայ երգել .

« Փոքրի՛կ էի ես, նի՛սար ու ակար. հայրս փայտի կոճղ մը առաւ ու չերանբու վերածեց :

« Հայրս չերա մը ընտրեց տառնց մէջէն ու սկսաւ տաշել :

«Ամբողջ գիշեր մը աշխատեցաւ ու աղեղ մը շինեց, ու նետեր ալ շինեց, և ըսաւ, «Ա՛ռ, որդեակ, ու վաղը, դաշտը գնա՛ վարժութեան»:

«Երկչոտ էի ես և անուժ:

«Առի նետս ու աղեղն օտարաբնակ և անպարճն ալ տուի. բայց անտուր չգացի, ու դաշտ ալ չեկայ. քաշուեցայ մեր մեծ տան մէկ անկիւնը, հոն անոր հետ խաղացի քիչ մը ատեն:

«Ետքը գրիչ մը առի, և թուղթեր ալ առի, և սկսայ գրել, ու գրածս ես չէի հասկնար. սակայն կ'ուղէի գլխի, գրել, գրել:»

«Օր մըն ալ դբօսանք ընել ուղեցի, երբ ա՛լ տակաւ ներսն ու ներսի կեանքը ինծի ձանձրալի թուեցան:

«Կապարճս ու նետս առի և որսացի ագռաւ մը. այդ չարագուշակ թռչունը կուգար յաճախ մեր տան բակի պատերուն կը թռտէր և անախորժ կրկուցով կը գո-

ժէր տխրաճերմակ ձվուր — ճերմակ գետին ու սեւ երկինք...

«Լուծեցի վրէժս, դարկի սպաննեցի անիկա ու տուն բերի:

«Կտրեցի ագռաւին թեւերը, ու կշռեցի անոր թեւերը իր մորմնոյն հետ դէմ դիմաց, ու ինքզինքս ալ կշռեցի:

«Ու սկսայ ինծի համար թեւեր շինել, թռչելու և հեռանալ դադարելու աւստպատին մէջ...

«Բացի, տարածեցի թեւերս կապոյտ օդին մէջ, թռայ հեռացայ երկրէ երկիր և ծովեզերքի քաղաք մը հասնելով թառեցայ սարի մը կատարը:

«Անկէք դիտեցի անհունութիւնը ծովին, երկինքին անհունութիւնը:

«Ու ցանկացայ...

«Ուղեցի որ անհուն մըն ալ ես ըլլամ: Երկու անհուններուն մէջ բնակողն անհուն:

Ու չյաջողեցայ: Այն ատեն աղօթեցի

որ ինծի ծով ծով մեկան տան, ու թերթ-
թերթ երկինք տան, ատոնց վրայ գրելու:
Անյատակ սրտիս խորքերէն փրփրացող լա-
ւափենակուն յուզմունքը կ'ուզէի գրել:
«Բաւձանքս կատարուած էր: «Ա՛ռ
քեզի մեկան, ծով-ծով մեկան», ըսին ին-
ծի, ու ծովին ջուրերը կարծիր մեկանի
վերածեցին...:

«Վայրկեան մը յանկարծակներու և
կած սարսափահար մարեցայ, և երբ սթա-
փեցայ առաջին խօսքս եղաւ սա երգը.

Ծ Ո Վ Ի Ն

Ամէն գիշեր երբ դալկանար լուսինը,
Սլքս չունեցող կնոջ մը պէս սգաւոր
Կ'երթայ պահուիլ սեւ ամպերու ետին,
Փրփրէ՛, սառնասի՛րս ծով, փրփրէ՛:

Մի՛ լուր երբ մթութեան մէջ
Չար մարդիկ, դասապարտներ շղթայած

Բերեն ու նետեն ծոցդ .

Այն ասեմ անյուրկող վեր բողբոլէ՛,
Ու փրփրէ՛, անզգայ ծով, փրփրէ՛:

Քանինե՛ր գիտեմ ես, եւ դուն չե՞ս յիշեր,
Քանիներ Եզերէն վար...

Եւ դուն անյազ անյուրկող մէջ

Կլեցիր զանոնք լոփկ մնչիկ.

Փրփրէ՛, անկուս ծով, փրփրէ՛:

Դուն ել աշխարհին պատկերու

Չար մարդկութեան մը փրկային արարք:

Արիւնկալ իշխանիդ դեմ ըմբոսացիր,

Եւ լսէ՛ որ չես կարող գործիք մ'ըլլալ իրեն.

Ան չպիտի կտենայ լռեցնել քեզ կամ պատժել.

Փրփրէ՛ դուն, քմած ծով, փրփրէ՛:

Ո՛ւր մնացին այն հրաշի դարերը,

Երբ Բոյրդ հաւքայ տուաւ տանջուած ժողովուրդի մը.

Հիմա ալ դո՛ւն սիրոյ բաց ու փչ մը զբոլ

Օգնէ՛ հալածուող ազգի մը.

Դե՛ն, փրփրէ՛, սիրական ծով, փրփրէ՛:

Մենք մեզի համար ծնանք.

Ապրեցանք ուրիշին համար ,
Որո՞ւ համար կը մեռնի՞նք հիմա ,
Խօսէ՛ , ու փրփրէ՛ , խոհասանջ ծով , փրփրէ՛ :

Ըսէ՛ , ի՞նչ եղան այն հոգիները
Որ անմեղ էին .

Եւ ի՞նչ եղան նահասակները
Որոնց գերեզման ըլլալ խոսացար
Բռնաւորին՝ զաղճաբար .

Օր մը զանոնք մեզի պիտի դարձնե՞ս ,
Ըսէ՛ ու փրփրէ , վասասիւրս ծով , փրփրէ՛ :

Սիրսս միայն ձեզի բացի ,
Այրած սիրսս քեզմով միայն պիտի զովնայ ,
Եթէ քիչ մը շարժի գութը .
Ե՛լ , գոռա՛ , ու փրփուրներ ցայեցու՛ր
Հոգիիս կրակին , որ կը մրկէ կեանքը .
Արի՛ , փրփրէ , անուշիկ ծով , փրփրէ՛ :

Թող Արեւմուտքէն հով մը փչէ ,
Ուժգին հով մը Արեւմուտքէն ,
Եւ յուզէ քեզ խաբէրէդ .
Պոհակներ քով քաւալին
Ու կասաղին կուրծիդ վրայ :

Եւ քող ամպերը սեղան իրենց անձրեւը ,
Վերէ՛ն , սեղաւարաւոր քող ծածկէ մարմինդ լռանիս .
Ճերմակ աղիւնդ քող հոսի դուրս ,
Ու մարմինդ ներմակ փրփուրներով ծածկուի .
Ե՛լ , փրփրէ՛ , հիմաւուրց ծով , փրփրէ՛ :

Դուք ո՞ր չես սառնիր ու կը մրմնաս միշտ ,
Ինչո՞ւ կը վախնաս բարձրաձայն աղաղակելէ .
Անարդարութեան դէմ բողոքելէ ինչո՞ւ կը հաւուիս :
Եթէ կը լռես ,
Ապա ուրեմն ինձի ալ եղիր գերեզման .
Այն ասէն քնացի՛ր յաւիտեական քունը ,
Վասն զի ալ՝ մէկը չպիտի խռովէ հանգիսդ
Եւ քսէ . «Փրփրէ՛ ծով , գերեզման դաբեռու , փրփրէ՛» :

2.

Աս ըսի . բացի թեւերս ու թեւաբախ
Թռայ , և սկսայ գրել երկինքին անձալ
ու անձայր , կապոյտ և արիւնով բժաւոր
Թերթերուն վրայ այսպէս . —

«Թող իր ճամբուն մէջ մայրի , ու իր
ծրագիրներուն մէջ վարանի , տատամսի ,

ձեռնարկներուն մէջ անյաջող թող ելլէ , ջրակունքը թող փակուին իր սուշեւ :

«Բոլոր աղբիւրները աղջուր թող հոսին , և որքան խմէ թող ծարաւի ան :

«Գարունը թող վերնայ իր երկրէն , ձմրան ցուրտէն թող կիսասառի , սմառուան տաքը թող խորովէ զինքը , գեղեցկութիւնը թող անցնի օրուան մը պէս և գիշերահանգոյն թող սեւնայ երեսը :

Պեռ մէկ օրուան լուսնակերպ յօնքերը լուսնի պէս թող աճին , թող կլորնան ու ծածկեն իր աչքերը տասնըհինգ օրուան մէջ , և աչքերը ամպին տակ մնացած կարմիր լուսնին պէս թող ըլլան :

«Եւ միշտ աչքերով թող խարխափի ան , ու խորխորատ մը գահավիժի . ծովին բացելը թող ինչայ , չխեղդուի սակայն , ու խեղդուելու սարսափն ալ թող իր սրտէն չպակսի :

«Օգնութիւն աղաղակէ թող ան . ու երկնքի թռչունները փակեն իրենց լսելիքը , և ծովին թղթատարը թող չմօտենայ իրեն , ծովին ուղտերը թող հեռու

ներէն անցնին . այսպէս մէկը չգտնուի որ ազատէ զինքն իր տագնապներէն :

«Երկիրը թող չօրնայ , հովիտները մրկին , դաշտերը բանջար չբուսցնեն իրեն համար :

«Անոր վրայ պալարներ թող վխտան , ու վէրքեր պղպշան . բոխչկները տառնէն չպակսին , ու բոխչկներու դեղն օշինդր ըլլայ , պաղլեղով թող ծածկեն ծեփեն իր բորբոքած վէրքերուն ծորանները :

«Ցաւէն թող ճիշտ արձակէ ո կոծ , մինչեւ արեւուն մանելը , և մինչեւ արիւստակին երեւնալը թող հեծէ :

«Այն ատեն զիս կանչէ քովս ու պաղատի . «Օրհնէ զիս ու անէծքներդ ետ առ . հրախառն ծծումբի պէս վրաս թափեցան անոնք , ու մարմնոյս վրայ առողջ տեղ մը չմտց . մահը կը կանչեմ , և ան իսկ խոյս կուտայ ինծմէ :»

«Իրիկունն անօթի թող մանէ անկողին , և առտուն կանուխ արթննայ . քաղցը տանջէ թող զինքը մինչեւ լոյս , ու ցորեկն ալ ուտելու բան չգտնէ :

«Անոր տունը կրակի թող տան իր թըշ-
նամբինները, և այն օրը բոլոր գետերը ցամ-
ային թող. ուժգին հով մը թող օգնէ հըր-
ծիգներուն :

«Թող նստի ան մօխրի վրայ, ու ամ-
պերն ըլլան տանիքն իր գլխուն, քուրձ
հագնելու յանձնառու ըլլայ և ա՛ն ալ
չգտնէ :

«Սիրտը պողեցնելու համար լալ թող
ուզէ և չյաջողի, արցունքին ակունքը
թող գտցուին, և մկանունքն արցունքին
թող քարանան :

«Վասն զի անգութ եղաւ ան ինծի,
ու իմ սրտիս տուած վէրքերուն ծանրու-
թիւնը չըմբռնեց :

«Քիս խաբելուն մէջ գտաւ իրեն հա-
ճոյքը, երբ տեսաւ արցունքն հրճուեցաւ,
ծափահարեց երբ հառաչեցի :

«Տեսաւ արեան հոսումը բերնէս և
ուրախ եղաւ. իմ ողբերս իր սիրտը բերկ-
րութեամբ չեցուցին :»

Ե.

«Բոլոր ազգերը միացան ու մեզի մե-
ծամեծ յոյսեր տուին. «Սհա եկած ենք,
ըսին, մեր բանականքովը, և մեր մարդոց-
մով ձեզ պիտի դարձնենք գերութենէ :»

«Երկրիս բոլոր թագաւորները ժո-
ղովքի գումարուեցան և նոր Իսրայէլիդ
համար դաւաճանութիւն ըրին բոլոր էշ-
խանները :

«Տե՛ս, Տէ՛ր, անոնք հոյակապ պա-
լատներու մէջ կը բնակին և մենք խրճիթ
մը չունինք, անոնք բեհեզ կը հագնին ու
ծիրանիօք կը դարդարուին. մենք գլգըլ-
եակէ գրկուած ենք :

Փառաւոր եկեղեցիներ կը կանգնեն
այդ իշխանական աւաղակները, և հոն իբր
հն լիթիւն ցոյցի կը դնեն իրենց հաւատքը
պատուած :

«Կեղծաւորութիւնն անչա՛փ է. քեզ
չթունքով կը պաշտեն լոկ, ու բառերով
կը խոստովանին մեծութիւնդ :

«Տուն տան կը կցեն ու կը կցեն ա-
գարակներն իրարու. իրենց պալատնե-

բուն ճակատը «Աստուած սէր է» կը գրեն ,
կը քանդակեն ալ՝ անոնք որ աւելի՛
կեղծաւոր են , և անոնց ներսի պատերը
սրիւնով ներկուած են :

«Ազգերը մեզ հալածեցին , Տէ՛ր , ու
զրկեցին մեզ մեր ժառանգութենէն : «Գա-
ցէ՛ք գործեցէք երկիրը ու ապրեցէ՛ք» ըսիր .
ո՞ւր է մեր բաժինը :

«Մեր հողերը գրաւեցին ու մեր սպան-
նուածները թաղելու տեղ իսկ չտւին .
մեր մեռելները ծով նետեցին և ատոր
համար հարկ անգամ պահանջեցին :

«Ու մէկին թաղումին համար ուրիշ
մըն ալ մեռցուցին իրեւ զին գերեզմանի :

«Իսկ դուն , ո՛վ վրէժխնդիր Աստ-
ուած , ա՛ս ամէնը տեսար և լուռ մնա-
ցիր , չենք գիտեր , դեռ ո՞ր օրուան կը
սպասես :

«Երկիրն իր ամբողջութեամբ քուկդ
է ու երկիրքը ձեռքիդ մէջն ունիս , ի՞նչ
չահ ուրեմն քեզի մեր մեռելներէն , և մեր

օրուան չոր հացը քեզի ի՞նչ օգուտ ունի :

«Արեւմուտքէն որոտում թող լսէ
ուղտին հեծեալը , և արեւելքէն ողնինները
վրան թող խուժեն . ու երբ աչքը հիւսիս
դարձնէ , կայծակ ու փայլակ թող սպառ-
նան իրեն : Հարաւն ալ խորշակ չնչէ , ա-
նապատ դարձնէ երկիրը :

«Թող ձերմակ Արջը սուտ մեռուկ
ձեւանայ և յանկարծ վրան յարձակի՝ ու
բզկտէ անիկա : Ծովերու իշխանը իր ան-
դընդալին բերանը բացած կլլէ թող զին-
քը : Ովկիանը վրան թող խուժէ , ու ծո-
վեր թաւալին իր քաղքներուն վրայ :

«Իր Մեծ Քաղաքը երկրաշարժով թող
կործանի , և բոլոր շէնքերը աւերակ դառ-
նան , աշտարակները կործանին , ոչ մէկ
պարիսպ կանգուն թող չմնայ : Ի՞նչա՛յ թող
Բաբելոնը :»

Ը .

«Օհ , յոգնած եմ , յոգնած եմ :

«Կառքեր զրկէ ինձի , ո՛վ իմ Աստ-
ուածս , հրեղէն կառքեր զրկէ ինձի , գամ
ու Քեզի պատմեմ երկրի վրայ անցածը ,

կ'ուզեմ այս մարմինովս վեր ելլել, ու վերքերս ցուցնել Քեզի:

«Այս ժամանակներու», երբ զաւակները քսան տարուան (*) կ'ըլլան, հայերը կ'ըսեն. «Դնա՛ դաւակս, ա՛լ քու գլխուդ ճարը նայէ, գնա ըրէ ինչ որ կուզես»:

«Դուն ալ հիմա ծերացած, երբ տեսար թէ մարդկութիւնը... գիտնական է եղեր, ձգեր ես ազատ, անոնք ալ անդադար... իրարու միս կ'ուտին և դուն ձայն չես հաներ»:

«Իրարու արիւնով բաժակաճառեր կ'արտասանեն իրենց Ծերունի չօր կենաց...»

«Եւ կը փափաքին ալ որ իրենց Հայրը մեռնի և իրենք ժառանգեն Անոր յաւիտեանական թագաւորութիւնը, տիեզերակալ աշխարհակալութենէ չը յազենալով...»

(*) Ի. րդ դարուն կ'ականարկուի:

Լուին էր մանկութիւնս, ու տխուր ալ էր, սրախ վերքերը դեռ ինծի ալ անծանօթ, արդէն սկսած էին անհանգիստ ընել հոգիս:

Թռուցիկ մը շինեցի ու բարձրացայ լերան մը վրայ:

Ի՛նչ ահաւոր է լեռը, ի՛նչ վսեմ խորհուրդ մը կ'ապրի լերան մէջ, լերան վրայ, ուր երբեմն Աստուած իջաւ:

Ի՛նչ ահագին մտածումներ կը խոկան անոր ուռած կուրծքերուն մէջ և ամպահոս պլեւոր գազաթներուն մէջ. ահա կը պայթին, կը բորբոքին:

Եւայ բարձրացայ լերան կատարը ու անկէց արձակեցի թռուցիկս, թռչունս անշունչ: Դէպի երկինք ելաւ, գնաց, գնաց, գնաց, ու կապոյտ եթերին մէջ կորաւ:

Ատիկա իմ թղթատարս էր ճարտար և հաւատարիմ և յանդուգն, որ յաջողեցաւ խօսք բերել երկինքէն՝ «Ե՛ւ քրքրելու կրակդ մոխրաթաղ, ու բոցը պիտի արծարծեմ ես»:

Եղաւ, ու հիմա կը վառիմ...:

Թ.

... Եւ օր մըն ալ տաճարը մտիր, սիրականս, ու այն մօմը որ հետդ վառեցինք Աստուածամօր պատկերին առջեւ՝ ուխտաւոր սրտերով, ե՛տ առ, այդ մօմը, ու թող չվառի, չսպառի այլ եւս: Պէտք է իւղոսեմ ատով քնարիս լաւերը ու նորոգ կեանք մը տօմ անոր:

Դուն որ չէիք հասկնար ու չես հասկընար ինչե՛ր կը գտնուին սրտին մէջ մարդուն, հիմա արդեօք կարողացա՞ր գտնել գողտնիքը ինչո՛ւ և ի՛նչպէս կը բաբախին սրտերը, ի՛նչ կը զգան, ի՛նչ կը խորհին, ինչո՛ւ կուլան կամ կը խնդան:

Ի՞նչպէս են կերպաւորուած միանունները յպտող այտերուն, և ի՞նչպէս կը գործեն այդ բիւրերը որ արցունք թափել սովոր են:

Ըսէ ինծի, քար սիրտ որ կ'ըսեն, ի՞նչ ձեւ ունի ան, ի՞նչ երեւոյթ՝ լալկան գըլուխները:

Ո՛ւր կը հանգչի կամքը մարդուն...

Ժ.

Երբ փակեմ աչքերս ու հտեանեմ լոյս աշխարհքը, աչքերս կը տեսնեն ներսի կողմս աշխարհք մը մութ, խորվիրապ:

Հոն ովկիան մը կայ ալեծուփ. և ո՛րքան յիմար եմ ես որ կը ջանամ գրչի մը նուրբ ծորակէն հոսեցնել այդ ջուրերը շեղջակոյտ:

Եւ այդ ջրերուն վրայ կը շրջի Աստուծոյ հոգին, ստեղծագործելով՝ անպատրաստ ու անկազմ ջուրերէն, երգերու աշխարհ մը քնարիս համար:

Եւ ա՛յա Բանը յորդառատ կը հոսի կուրծքէս, և տագնապնեւումս ջերմութեամբ կը գործըլիանայ եթերին մէջ կը ծաւալի:

Եւ չկայ ականջ մը հողեղէն ունկընդեր...

Անանիս 1899

ՏԵՍԻԼՔՆԵՐ

ՍՏՈՐԵԿԵՍՔ ԾՈՒԼ

Հողին Տակը ծով մը կայ զարեւի գոյնով,

Անտառնան աղջամուղջով մը պատած.

Տառապող հոգիները

Ու կեանքէն յոգնածները

Նաւակելու դրկեցին

Այդ ծովուն վրայէն,

Երկու բժիշկներ,

Որոնց մէկը խունկ ունէր, միւսը՝ գմուռ:

Ծակեցին երկրագունդին կողը

Ու նաւամատոյց մը կառուցին.

Եւ կեանքէն ձանձրացածները,

Յոգնածներն ու տառապածները,

Նաւակներով ծով իջեցուցին:

Ու ծովը կազմուած էր արցունքներով,

Հիւանդին արցունքներով

Եւ անոր մօրն ու սիրականին արցունքներով:

Ու ծովի ջուրերուն խառնուած էր

Ժողովուրդներու արիւնը կամփի

Որ կը գոլորեալանար, կը գոլորեալանար:

Հիւանդին բերանէն

Եւ ռնգունքներէն

Թանձր ձուխի պէս

Հառաչանքը կը ժայթէր,

Եւ կը խառնուէր արիւնի գոլորեփին

Եւ կը խառնար աղջամուղջը

Որ կը պատէր ծովը զարեւի գոյնով...

Փուռ ու տատակ, անէծք ու նախասինք

Իրար խառնեցին

Եւ ինծի մահին պատրասեցին.

Փուռի ու տատակի:

Անէծքի ու նախասինքի վրայ պառկած՝

Կը չարչարուէին...

Առէ՛ք, առէ՛ք զիս

Ու նաւահաւոյցը տարէ՛ .
Նաւակս հոն պատշաճ է...
Մօրս ոսկորներովն է շինուած ,
Ինչպէս անոր որովայնը
Դազազս էր եղած ու խանձարուրէ :

Եւ մայրս ու սիրականս
Հոն ինծի կը սպասեն .
Թիակներն իրենց կմախփ ձեռներուն մէջ :
Անաւոր ժպիտ կը տեսնի
Անոնց անմարմին երեսներուն վրայ :
Եւ աչքեր ունին եւ չեն տեսներ :

Մենք պիտի թիալարեմք
Պիտի թիալարեմք , սեւ ծովուն վրայ , մութին մէջ
Առանց զիրար տեսնելու .
Եւ ա՛լ բանի մը չպիտի փափաքինք ,
Ու ա՛լ բանի մը չպիտի նախանձինք :
Ու տառապանքը պիտի յոգնի հոն . . .

Լայնցան բերանները-նեխած վերերուս ,
Զոր մատուցներովս փորեցի .
Ժահահոտ մարմինս պիտի բուսաւորէ :

Օղբ զոր դուք կը լսէիք .
Հեռացէ՛ք , մեկուսացէք ինծմէ ,
Զեր խուկիւր չի օգներ ինծի
Ու ձեր զմուռնս անօգուտ է :

Դարձուցէ՛ք , դարձուցէք ինծմէ ձեր աչքերը
Եւ առտուան քարմ լոյսին մէջ լուացէք զանոնք ,
Ու քարմ լոյսը որ երկիւցեմք կուգայ
Թող կենցաղորժէ ձեր հոգին ,
Թունաւոր՝ ինծի հպելէն :

Դիւերուան խաւարին մէջ վառող
Մոմին պէտէ ելայ , —
Հալեցա՛յ , հաւա՛յ ,
Լոյս արձակելու փառասիրութեամբ :
Եւ ես իմ սպառնումովս լոյս արձակեցի
Տիրոջը սեղանին վրայ :

Տիրոջը սեղանն է՝ սեղանը զօրութեանց ,
Եւ այն որ քեւերուս տակ կը տպւի՝
Սեղանն է խորհուրդներու :
Խորհուրդներու սեղանին տակ ,
Կատուս իր ընքրիւր կ'ապաւնովէ . . .

Երբ բանաստեղծութիւնը աչբես փակէ . . .
Դիտութիւնը գլխուս վերեւ ալմկեթով կը հառագայքէ:

Եւ յանկարծ ,

Դաճնակը կը սկսի ճուալ, մոմալ .

Այն աճեն խորհուրդներու սեղանը

Կ'աւանդէ հոգին անճուռի, բինարար :

Դիտութիւնը կը սպառի յամբար .

Ժամացոյցին երգը որ խղճիս ձայնն է ,

Դաճնակին լացերուն կը խառնուի

Եւ ես դագաղ կը դրուիմ :

Թաղման հանդէսի ժամն է .

Հին ալեւութիւնները կը մռլան ,

Հնազոյնները կը պարեն միսիբարութիւնը

Որ գանկիս մէջ կը նուաղի . . .

Հին հառաչները կերոններու պէս

Վերսիսին կը սկսին պլպլալ շուրջս՝

Թանձր խաւարը հրկիզելով :

Կուճս, սեղանիս վրայ ,

Ուր խորհուրդը կը գալարի հիւծախաւոր ,

Զօրութիւնները կ'անդամաւորին անխնայ՝

Զիղերը կը նղաւորին անձկանօք ,

Անէծքները կը բննութիւն անծոյծ ,

Իմաստութիւնը կը զայրանայ անծուծկալ ,

Հանոյր կ'արհամարհուի նախանով ,

Քոնակալութիւնը կը ցնցուի զայրացած ,

Լոյսը կը արբալադրուի յուսահատ ,

Խաւարը կը հալածուի ,

Դագաղը կը գոյափոխի ,

Դերեզմանը կ'աւերուի ,

Սրբութիւնը կը բննուի վայրապար ,

Տանջանքը կը զարհուրի ,

Խիղճը կը կորուսանի ,

Սէրը կը հեզնուի եղծուած ,

Երազները կը մարին ,

Յոյսերը կ'ալլազուցին ,

Անցեալը եւ կը դառնայ անողոք ,

Ապագան կը պարէ յարաւար ,

Ներկան կը ժգունի յանցապարս

Ու սարսափահար խոյս կուտայ ,

Մտերմութիւնը կը բնալուծուի ,

Իշխանութիւնը կը նզովուի ,

Հոգին կը սնդկանայ ,

Հոն՝ կուճս սեղանիս վրայ

Յաւիտեական նակասագրական

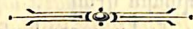
Դառնակոծ , անմխիթար , անհարակ :

իրականութիւնը
միայն կը զոնչէ ,

Կը նաւարկէն , կը նաւարկէն հոգիները
Ստորեկեայ ծովուն սեւ ջուրերուն վրայէն :
Ասդին ու անդին •
Համբարունները՝
Ու մութին մէջ կը տեսնեն ,
Իրենց գլուխները ջուրէն դուրս հանելով
Ճիշեր կ'արձակեն ,
Երգեր, օրհնութիւն ու անորոշ խօսքեր :

Նաւակները դէպի ձայները կ'ուղղուին ,
Ու միշտ կը դառնան ,
Ետ ու առաջ , առաջ ու ետ ,
Ու նորէն առաջ ,
Յարաւարժ , աննպասակ , կոյր ու լուռ ,
Ստորեկեայ ծովին սեւ ջուրերուն վրայէն :

Անահիտ 1900

ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

... Սալը կը գլորի իր անիւներուն
վրայ , և մենք տակաւ կը հեռանանք քա-
ղաքին աղմուկէն : Տուները ետ ետ կըն-
թանան ու պարտէզներ կը յաջորդեն ա-
նոնց : Պարտէզներու շարքը կը սկսի :
Զմեռն ալ ունի իր հրապոյրը , ինչպէս վիշ-
տերը կ'առատեղադարձնեն կեանքը մարդուն :
Զմեռն աւելի պայծառ չե՞ն շողար աստ-
ղերը : Ատոնք երբեմն Բրիտանո ժը կ'ա-
ւետեն :

Միացող կանանչութիւն մը ծառերը կը
գունաւորէ , իսկ տերեւաթափ ոստերուն
վրայ պտուղ չի տեսնուիր . անձրևի դա-
դար առած կաթիլները համաչափ հեռաւո-
րութիւններով ոստերը կը շարակեն : Ա-
մէն թուրի ձիւնեղէն շրջանակի մը մէջ առ-

նուած է . և ճերմակ բլւրեղէ արախչիներ տեղ տեղ թուփերու կատարները կը հովանաւորեն : Տախտակէ նստարաններու վրայ չեն երեւիր երիտասարդն ու հոմանուհին . անոնց տեղ ձիւնն է որ կը հանգչի հիմայ իր երկար ու անսէր նիստով ու կը խոկայ անստուգութիւնն իր ապագային : Տեղ տեղ ձիւնը հալած է և կանանչ խոտը կը ցուցնէ իր գլուխը յուսատու աճումով :

Սայլը կը շարունակէ գլորիլ իր անիւներուն վրայ , ու մենք տակաւ կը հեռանանք պարտէզին՝ րէն ալ և սարեր կը յաջորդեն անոնց , բլուրներու շարքը կը սկսի : Երեսայ ժայռեր իրենց մօրէ-մերկ կողը ցցած են և մացառներ սիրուն ըմբոստացումով մը վեր տնկած են իրենց գլուխը . . . ձիւնի թանձր խաւերուն տակէն :

Անդին ջրվիժակ մը վար կը կախուի ձորակի մը ուսէն և խոխոչելով կը թաւալի ինք իր վրայ , քիչ մը հեռուն աներեւոյթ կ'ըլլայ ձիւնի հաստ վերմակի մը տակ . ես կը մտածեմ՝ այդ նորածին ա-

ռուին որ հեծկտալով կորուստի ճամբան կ'երթայ : Դեռ չապրած պիտի մեռնի ան : Հոտ ալ անաբեկումը կը պաշարէ զիս գերեզմանի մտածումով , գերեզմանի խորհուրդովը դողդոջուն :

Սայլը կը գլորի իր անիւներուն վրայ և մենք տակաւ կը յառաջանանք գլուղին ճամբան և սայլապանին «Հօօ՛, հօօ՛»ն կ'արձագանգեն լայն հորիզոնին ճառագայթներ շինելով : Հողմադօրիքները կ'երեւին հիմա հեռուէն , առադաստները վար տռնուած են և կմախք թուերը ցուրտ օդին բացն են մնացած : Թուերէն ոմանք վեր երկնցած են , ուրիշներ վար կախուած : Վեր տնկուողները դեռ արիութիւն ցոյց կուտան տոկալու ցուրտին ու բուքին . վար կախուածները յոգնած կ'երեւին և ընկճուած հովէն ու փոթորիկէն : Վերինները խրոխտ են , վարինները՝ նկուն , իշխան են վերինները , վարինները՝ իշխեցեալ . պարտութիւն և յոյս թեւ թեւի կը մնան հոն : Զօրաւոր ձեռք մը պէտք է ,

ուժգլին հո՛ւ մը որ շարժոււմի մէջ դնէ զանոնք. կտաւ պէտք է իրենց — շապիկ, և ոչ պատանք:

Ի՛նչ մը անդին, ժայռի մը կողէն աղբիւր մը կը կողկողէ: Երկրագործ մը իր գոմէջները հոն կը վարէր ջուր խմցնելու անկէց: Մեր սալլին մօտեցան անասունները, և մեր լծկաններուն հետ դունչներնին իրարու քսեցին, հօտոտեցին, և հասկցող ականարկներ փոխանակելէ ետքը ֆշացին. հաստ ու կոշտ ձայնով մը («մօօօ») պողպատին: Եւ ես տեսայ անոնց խօսակցելը. լծուածը աղատին նախանձեցաւ. աղատը պատասխանեց. («համբերէ, կը վախլես, կեանքի բաժինը տաժանքն ու յոյսն են») վարդապետեց: Ետքը գլխով իրարու խոնարհութիւն ըրին ու բաժնուեցան:

Կըսեն թէ տարին անգամ մը անասունները լեզու կելլեն իրարու սուտ մը խօսելու համար...

Սայլը դեռ կը գլորի իր անիւներուն վրայ, և ա՛լ մօտն ենք գիւղին: Հեռուէն

թուխ մթնոլորտին մէջ կ'երևի սև կաղմածը անտառին: Եւ սիրտս կը սկսի բարախել. կրկնակ յիշատակներ կ'արթննային հոն. — անտառը յիշատակներու սափորն էր, ու սիրտս Պանդորի տուփը: (Տասր տարի ետք դեռ կը շարունակէին կոչել զիս — Ազէտաւոր մարդը): Ու կը մխար անտառը, շոգի ու ծուխ իր կատարը — աղօթքի մը պէս — կը կապէին՝ ամպերուն հետ, ու տղմագոյն ամպերը՝ լալ կը սկըսէին իրենց անհասնում արցունքը: Անթիւ մտածումներու ծանրութեան տակ ուղիս կը քրտնէր, և արցունքը, որ քըրտնէր է ուղեղին, դէպի սիրտս կը թափէր: Ու տեսայ որ կ'արթննար ցաւս որ քնացած էր կուրծքիս տակ. արթնցա՛ւ, վասն զի արցունքի կաթիլ մը անոր երեսին ինկած էր:

Գիւղ հասանք, ուր, օ՛հ, կարելի չեղաւ գտնել հին օրերու հրապոյրը. հորիւղներն վրայ մարմնող, յոգնած, չիկնոտ վերջալոյսը որ զգեստներն հանած անկո-

ղին կը մտնէր — երեւակայե՛լ միայն կա-
րելի էր իմ սարսուռացող անհամբերութիւնն .
— ճպուռին երգը, ու թռչունին դայլայլը,
արօտէն դարձող գառներու և ուլերու
մայունը և կայտիւրը . ա՛յ մօրենի չկար,
ոչ ալ որթատունկ, որ վա՛ր կը կախէին
իրենց մեղրածոր լեցուն ստինքները, և ո-
րոնց կսմիթ տալու կ'երթար «նէ»), ծծե-
լու, անուշցնելու համար իր շրթունքները
որ ետքը համբոյրներէս պիտի քամուէին :

Ներս նայեցայ սենեակէն ուր իր ա-
ռատ պագիկներովն երջանիկ ըրած էր զիս,
և ուր իր գեղեցիկ արտեւանունքը եր-
կայն՝ Քնարիս թելերն էին թրթռացողացած .
և միւս սենեակը նայեցայ ուր թուղթ խա-
ղացած էր հետս, իրարու աչքի մէջ նա-
յած էինք երկար ու անքթիթ, և սրտէ
սիրտ լուռ խօսած իրարու մեր անբացատ-
րելի տրոփումները, խօսքը, երգը : Համ-
բուրեցի այն առարկաները որոնց հպած էին
իր մատուրները, և ծունր դրի անոր պառ-
կած մահիճին քովիկը, երկար ատեն խո-
կալով յիշատակի տանջանքները :

Անտառը մտայ, ու չափեցի այն ճամ-
բաները ուր ընկերացած էր ինծի, և այն

թաւուտները մտայ, որոնց խիտ տերեւ-
ներուն ետեւ համբուրած էր զիս, արցուն-
քը իմինիս խառնած էր և ծիծաղիս կցած
էր ժպիտը՝ որ լուսնի ծնունդ մըն էր, աղ-
ուոր օրուան արշալոյս մը, ծիրկաթին մը՝
ամառ գիշերուան :

Երկինք մը վայելումներուս փոխարէն՝
դժոխք մը տանջանք կը գտնէի հիմա, և
ովկէան մը սրտազեղումներուս տեղ՝ ան-
դունդ մը հառաչ կը փրթէր սրտէս :

Բնութիւնը ձմրան տակ կը հեծէ, և
սիրակորոյս մինակ կեանքս ալ կ'ապրի
հիմա իր ձմեռը . պիտի ապրի՞ վերստին իր
գարունը զոր բնութիւնը կը խոստանայ
անտառին ու սարին, հովիտին ու թրու-
չունին :

Երկար թափառումներէ ետքը խոնջա-
րեկ տուն դարձայ, վիշտը ճաշելու ա-
խորժակ չէր թողուցած վրաս, ուստի հա-
ղիւ թէ անկողին մտած էի երբ սկսայ կի-
սարթուն երազներով չարչարուիլ, մերթ
երկինքն ու աստղերը դիտելով, մերթ ալ

սորախ յատակը տնրաչափելով . յիշատակ-
ներ հառաչել տուին ինծի . ու երազներ
տանջեցին և հոգիս և մարմինս . օգին մէջ
կախուած էակ մըն էի չգիտնալով ինչ ընել
կամ ինչ ըլլալ :

Զմրան գիշերները վերջ չունին . կը
սպասէի որ աքաղաղը լոյսն աւետէր , ան
ր ատենօք արշալոյսը գուժած էր :

1893

ՈՍԿԻ ԿԸՏԻԿԻՆ (*) ՎՐԷԺԸ

ԾԵՆԴԵԱՆ ՏՕՆ ՄԸ

Մ Ա Մ Ո Ւ Ս Հ Ա Ի Ա Տ Ք Ը

Պապոս պապուն ժամանակը
Արեւելէն իրեք մօզ
Ճամբայ կ'ելլեն խունկ ու մումալ .
Գեղ մը կ'երթան արտորեօք :
Ճամբան սող մը կը հանդիպի ,
Բարեւ կուսայ կը ժպտի .
Մեր մոզերը իրենց վախէն
Լըտնին խաչ կը հանեն :
Հազարներով կ'անցնին ծառ , բուփ ,
Հարուր գետէ կը ցաթկեն ,
Աչկերը խուփ , բերնիկը խուփ (**),
Մանկան մրտուրք կը վաղեն :

(*) Կըտիկ գառնուկ , Ոսկի-Կըտիկ Ս . Հաղոր-
դութիւն , Նաշակ :

(**) Խուփ վախ , զոց գիրքը աչքը (սփել) :

Ան իրե՛նց երբ կէս գիշերուն (*)
 Յոգնած-դադրած (**) կը հասնին,
 Էրկընուցը մոմով, ջահով
 Հրօսկներ վար կը քափին:
 Հրօսակ, ասուն ու անասուն
 Քուր ու աղբօր պէս կ'ըլլան,
 Ամէնքը մէկ միաբերան
 Կը կարդան «Փառք ի Բարձում».
 «Փառք ի Բարձում, Էրկնաւո՛ր».
 Փա՛նք Բեզ, Քրիստէս միամօր»:
 Պէպէկ-սեսի համար Մոգերն
 Ոսկի ու խունկ կը բերեն
 Հարուստեան գեղեր կ'անցնին
 Ձոր ու սարեր կը կրթեն (***)
 Սրկէ հունա իրէ՛ք ոսք է
 Արուն գէտ չէ անցնելիքնիդ
 Ձէ՞ք ամչնաւ, չելլէ՞ք հագուիք,
 Հեղ մը բացէ՛ք աշուրնիդ.
 Կոչնրկները կը զարնուին,

(*) Գիշերուն, ուն մասնիկով կը շինուի սեռական հոլովը սովորաբար. գիշերուն, ձնուն, բքուն տարուն կամ տարուան, ցրտուն, կոչնակ զարկուն (զարկին) զարնելուն:

(**) Յոգնած-դադրած. այս երկու բառերը միասեղ կը գործածուին յաճախ:

(***) Կրթեն կտրեն.

Ճունկուլ-նունկուլ գամբանց (*),
 Ժամկոչ. Տէրտէ ու Տիրացու
 Հիմա ժամը կէս կ'ըլլան
 Տրդա՛ք, հերի՛ք քապրկեցա՛ք,
 Կըյրի՛նք (**) պէս ցափեցէ՛ք
 Սուրպ երեսով
 Թեթեւ արեւ
 Կընքր-կընքր ժամ գագէ՛ք:
 Օխսր օրուան պէպէ՛ք էիք
 Երբ պոռտերնիդ կըյրեցին,
 Ես իմ ձեռո՛ք առի տարի,
 Ժամուն բակը նետեցի (***):
 Պապ մ'ունէիք աւաղանի պէս
 Կոչնակ զարկուն կը ցափէր
 Արտաբանէն կը մոռնար ձէս,
 Եւս ճիւղակէն ծուռ կը հագնէր:
 Օր մը ասանկ Ս. Մնունդ էր,

(*) Գամբանա եկեղեցւոյ զանգակը:

(**) Կըյրի՛նք կտրի՛նք.

(***) Սովորութիւն է որ երբ նորածին մանկուն փորին վրայ կախուած պորտին կտորը ինչայ, կը տանին կամ եկեղեցիի և կամ դպրոցի մը քակը կը նետեն, որպէս զի եկեղեցասէր կամ դպրոցասէր ըլլայ՝ նրբ պատանի մը թափառաշրջիկ է «պորտը սոխախն են նետեր» կ'ըսեն:

... Դուրպումը լիա՞յն իր զօրաց —
 Յասկեց էլաւ պառկած սեղէն,
 Ուտ մընալուն քիչ մընաց,
 Աչկ ու գրօխ չի նայելէն
 Վարսիկն անցուց գրօխը:
 Թեւերն ըսես հրոններն(*) անցուց
 Շապիկ զիսցաւ(**) հագածը.
 Դու քան պապունք քոռները չէ՛ք,
 Խօսքս անոր նորելուկ,
 Ոչ (ոչ) ժամ ունիք ոչ պատարագ
 Ամէն բան մեռող ու կարագ:
 — Հայտէ՛ք քօսուն
 Մութն ու լուսուն,
 Խաչ հանելով Հայր մեր մ'ըսէք,
 Չար սասանան հաքեցուցէք:
 Գառնուկ իջէ՛ք Էրկրնուրը
 Յիսուս-մանուկ մասաղցու,
 Էլէք զղափա երբացէք,
 Փառք ու պատիւ Աստծու:
 — Մէյմէկ իրօնոր լուսինա(***) բե՛ր,
 Հա՛րս, քոռներուս ծոցը դիր,

(*) Ճուռ ճրոններ սրունքս:

(**) Գիտնալ, զիտնալ կը գործածուի նաեւ եւ
 զրեթէ առ հասարակ «կարծել» բառին տեղ:

(***) Բուլիճա տեսակ մը հաց, զոր կրնանք փռան
 քաղարչ կոչել:

Երբոր Առէք կերէք ըսեն
 Մէյ մէկ փրցար(*) թող ուսեն:
 Ծով բերանով
 Մում-կեռօնով
 Տղափա էլեր ժամ կ'երթան:
 . . . Խունկ ծրխելով
 Ծունկ չափելով
 Կրնր կրնր ժամ մթան:
 Իրէք աղբար, Էրկուք ալ քուր
 Հե՛ս հարիկին հե՛ս մարիկին
 Մութն ու լուսուն, ձուն ու բրնձ
 Ժամ վազեցին Խաչին առսուն(**):
 Վառած մոմով
 Խնկածուխով
 Ժամ վազեցին Խաչին առսուն:
 Էրկերկու ծունկ աղօթք ըրին
 Ետք առին Սրբութիւն.
 Ու իրէք օր իրէք գիշեր,
 Գե՛տիմր բոլք չի թրփին:
 Զի՛վըլացին դրգալները.
 Սրբութիւն մընաց սուրբ,
 Կոթիկէն(***) ջուր չի վաթեցին

(*) Փցար, կտոր, պատառ, շերտ:

(**) Ծննդեան և Զատիկի առտուն խաշ (փաշա)
 ուտել սովորուածին է. ուրկէ՛ այս տնունը:

(***) Կոթիկ, ջուր խմելու պղնձէ աման:

Բերնէ բերան հասուցին:
Իրեք օրք որ լմնցաւ,
Հաւակին հէօմն ալ անցաւ,
Մայրը նորէն բերան բացաւ
Յիւղով, անէծօք տեղացուց:
Տարիներ ետք, Տօնի օր մը
Շունները զը՛րր կ'ընէին,
Այլազգները զըռ կ'ըսէին,
Երբ Քրիստոնէի անցնէին,
Ղըռ կրկնեցին տարեք բոլոր.
Հայերս ըրին կոտոր կոտոր,
Եւ մամուս հետ մըսայ ամպար,
Հոն փսփսաց ականճա ի վար,
— Հիմա քնո՛ւր չըսեմ տղաս,
Սուրպ հաւակին լէօնն է աս.
Կրտսէ էղաւ, ընկաւ Երկնուց,
Տուն ու Տանաւ մոխիր դարձուց:

1903

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՏԻԿԸ

«Երբ հին, բարի օրերը կ'ըսենք, անցա-
ւալը չէ որ կը փնտռենք, այլ մեր մանա-
կուծիւնը» (Նամակներէս)

Խաչի առտու է, ժամկոչները՝ կէս գի-
շերը քիչ մը անցած, մէջ մէկ ծունկ ա-
ղօթք կ'ընեն եկեղեցեաց դըրան առջեւ,
երեսներն կը խաչակնքեն, ու «Հայր մեր»
մը ըսելով ճամբայ կ'ելլեն. ոմանք վարի
դռնէն ուրիշներ վերի. ու մութին մէջ կը
հեռանան:

Խաչի առտու է. դաւադան մը ձեռքը
և միւսով փայտէ մուրճ մը բռնած, առնէ
առն կ'անցնի, ու ամէն Հայ-քրիստոնէի
դուռ կը զարնէ երեք անգամ. — «Յա-
նուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ»
կամ «Հայրեօրդիկսուրբ»:

Երբ փողոցներէն կ'անցնի ժամկոչը, շուներն անգամ տեղերնէն չեն շարժիր. անոնք ալ գիտեն որ՝ ժամկոչը՝ խաղաղութեան հրեշտակ, օրհներգութեան հրաւիրակ, և, ամէնուն սիրելի, ամէնուն բարեկամ, եղբայր ու հայր ժամկոչն է. հազիւ թէ «լը՛րը» մը կ'ընեն, ու նորէն քիթերնին ծրարելով ոտքերնուն մէջտեղ կը չնթռկին:

Ժամկոչը մութին մէջ դռնէ դուռ լմյա սփռելով կը պտտի, և երեքական անգամ կը զարնէ դուռներուն, հաւատացեալները ժամ հրաւիրելով: Անոր՝ ո՛չ ոստիկան և ոչ պահակ կը դպչի. դեւերը կը մեռնին, «չարերը կը խափանին, չար սատանան կը հալածի» ամէն տեղ, ուսկից որ ան կ'անցնի: Արշալոյսի դուռները ան կը բանայ, Երկնաւոր մանուկին ծնունդը ան կ'աւետէ, Անոր յարութեան լուրը ան կը բերէ, ինչպէս բերած էր մահուան դոյժը. ա՛ն կը բանայ արքայութեան դռները, դռները արքայութեան որ Հայ Եկեղեցի կը կոչուի: «Քրիստոս յարեաւ, կ'երգէ, ի մեռելոց,

«Ուրախութիւն տրամեցելոց»
«Հայ քրիստոնեաները ժամ հրամայեն»

Հայրս իսկոյն լուսամուտի ապակիին կը զարնէր, իմացնելու համար թէ արթուն էինք:

— «Խաչիկ աղբար, բարիլուս, Քրիստոս շատ տարիներու հասցնէ:

Ու հայրս կ'ելլէր, մենք ալ ետեւէն, և մերկ ու բոլորի բակը կը թափէինք, բաժակ մը օղի կը հրամցնէր հայրս ժամկոչին որ անշուշտ դիշերուան ցուրտին մօտ ըլլալու էր. իսկ մենք, երեք եղբայրներս կը կուէինք իրարու հետ «մէզէն» հրամցնելու. հայրիկս շուտով կը խաղաղէր վէճը, — «Չամիչը դռն հրամցուր, Եհեկիմէն ալ Ռուբէնը թող առնէ. կ'ըսէր հայրիկս, Նազարէթին ալ թող երթայ ճիկաւային կրակ բերէ»: Ի՛նչ օրեր:

— Պատարագւորը ո՞վ է:

— Սրբազանը:

Անձերսնալի, անհնաալի, անմոռանալի սիրելի և պատկոտելի անուշ Հայրիկը բոլոր քաղաքացիին:

Օհ, քանի՜ քաղցր է հայր մը ունենալ, երկրի վրայ ըլլայ ան թէ երկնքում:

Օ, Զատիկը տաննապատիկ փառաւոր պիտի անցնէր ուրեմն, «Հանդիսաւոր Պատարա՞գ», ու ես ալ դասը պիտի անցնէի, «Կարմիր աթլազ»է չապիկ հագնելու օրն էր, սրովբէներուն քիչ մըն ալ աւելի նմանելու ու պիտի երգէինք. —

«Ալէլուիա, ալէլուիա, ալէլուիա, Յարեաւ Աստուած և ցրուեցան ամենայն թշնամիք նորա:»

Սեղան պիտի ելլէինք այդ առտուն, պիտի երգէինք. «Այսօր յարեաւ ի մեռելոց փեսայն անմահ»:

Մայր-եկեղեցին, այդ և այդօրինակ օրեր Արքայութիւն մըն էր, կամ երկինքի մանրանկարը, ուր զուարթունք արթուն զուարթուն կ'երգէին. «Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սո՛ւրբ Տէր զօրութեանց» որոնց ձայնը մեր յուզուած հոգիներուն խորերը կ'երկարէր, կը նրբանար, կը մարէր:

Գիշերուան աշխարհածառալ թանձր մթութեան մէջ այդ վառարանը — Հայ եկեղեցին — որ ելեր, ելեր կը բորբոքի կը վառի. կը նմանի մութին մէջ ծովին բացերը վառող խարոյկի մը, կամ փարոսին որ անցորդներուն և մոլորածներուն քաջութիւն և յոյս կը ներշնչէ: Հո՛ն, այդ պատկառելի և ահաւոր շէնքին մէջ, ուր յոյս, օրհնութիւն, սէր, յուզմունք, ազօթք, երգ ու խանդաղատանք, մոմեր, ջահեր և ծնծղայ իրար կը խառնուին, յօրինելով փոփոքնող ներդաշնակութիւն մը, հո՛ն քերովբէներ ու սերովբէք կաթողիկէին շուրջ-բոլորովոր պարառեալ կը սաւառնին: — Քրիստոսի յարութիւնը հին պատմութիւն մը չէ հոն, այլ՝ այդ օրն իսկ կատարուող իրողութիւն մը:

Հոն վիշտ չկայ, նիւթի հողը, հաշուական մտատանջութիւններ չկան հոն. հացի անարդ հաշիւը, քէն, երկպառակութիւն, նախանձ, ատելութիւն բարկութիւն, արծաթասիրութիւն ամէն բան տեղի տուած փախած են մութին մէջ հալածական: Այդ

օրը ամէն մարդիկ, միմեանց եղբայր և քոյր են, մէկը չկայ անծանօթ, ոչ ոք օտար միւսին :

Յիսուսի քարոզած եղբայրսիրութեան թերին կը լրացնէինք մենք : Իր մեղի սորվեցուցածը ընդլայնած էինք :

Ո՛վ որ Հայու ժամ չէ գացեր, երկինքն ինչ է, չէ ճանչցեր. ո՛վ Հայ ժամում չէ աղօթեր, աղօթքն ինչ է չէ գիտցեր : Եւ ո՛վ հոն չէ ընդուներ շնորհք, ան միշտ անշնորհք մնացեր :

Հոն մարդիկ չար չեն. հոն իրենց բրածին գիտակցութիւնը չունին, թերեւս ատոր համար ալ միամիտ և միաթիւտ են, հոն լուսոյ օրդիւնները միայն կը բնակին, որ նուազ խորամանկ, նուազ իմաստուն և հետեւաբար աւելի սուրբ և արդար :

Հոն երէկը մոռցուած է և վաղուան հոգը գոյութիւն չունի, հոն մահուան վրայ չեն խորհրդ, և հիւանդները կը բժշկուին աղօթքով և բոյրով :

Հայ եկեղեցին համակ բանաստեղծութիւնն է, գեղեցիկին, բարիին, վսեմին, աստուածայինին : Հոգիին խանդավառութեան հնոցը, սրտի մաքրութեան հալոցը, Հոն սէր և անմահութիւն երազելու համար Հայ-Քրիստոնեաները կ'ուզեն փոխադրել իրենց մահիճը և հոն «յերծի (երազի) պառկել», վախը, երկիւղը սարսափը փախած են, հոն «Անկում»ի վախը չկայ, հոն կին չկայ, ո՛չ ալ այր, այլ զուտ հոգեղէն էակներ, որ կ'երգեն, կը պարեն, կը թռչտին կը սաւառնին, կը սիրեն, կը յուզուին, կը խայտան, ցաւ չեն զգար, չեն մտածեր «ի՛նչ պիտի ուտեն, կամ ի՛նչ պիտի հագնին» . չեն աղօթեր . կը փառաբանեն, խնդրելու պակաս մը չունին, ամէն բան ունին լիառատօրէն, զի իրենց հոգիին մէջ կը գեղու շնորհքը. Աղաւնին առաքեալ, բոցաթեւ, սրբող, լիացնող, աստուածայնող :

Հայ եկեղեցին այն սրբազան վայրն է, ուրկէ մարդիկ վերստին ծնանելով կը մանկանան, երջանիկ կ'ըլլան, հոն մխիթարու-

թիւնը թարմ կը մնայ միշտ, և սփոխանքը կը բոլորի յորդառատ և կը բաղլիսի ամենուն անխաբարապէս:

Էմինէ հանրմն անգամ, էրկընէն դադտնի, հայու «պիւրիւկ»ով ծածկուած հոն «ճաշակ» կ'առնէ, ու մարդ չի գիտեր, բայց միայն մայրս, որ իր «սաւան»ը փոխտուած էր: Եթէ էրիկը գիտնար, անշուշտ կը մեռցնէր զանի, բայց Ս. Հաղորդութիւնը անոր պահապանն ու սպառնէն է, վահան տմբութեան, քաւութիւն մեղաց, պաշտպան ի վտանգի և աղատութիւն դերելոց:

Ռբքան Յաթիմէներ չպիտի տեղափառէին զոնէ անգամ մը Ս. Սեղանիս մօտենալով հայ տէրտիրոջ ձեռքէն ճաշակ առնելու, եթէ միայն իրենց վախը կամ հրպարտութիւնը չկապէր կաշկանդէր զիրենք:

«Ախ, Կէօղէլ-Սպլա տէրտիս ամէնը չեմ կրնար քեզի ըսել, մէկը գիտես, մէկը չես գիտեր» Կ'ըսէր Փերուղա:

Ինչու արդեօք ժամկոչը օր մըն ալ,

զոնէ սխալմամբ, անոնց տան դուռը չէր զարներ. — Ահ, որովհետեւ ան կը զարնէ միայն այն դուռները, որոնց վրայ արիւնով խաչանիչ մը գծուած է:

Երգեցէ՛ք, մանկունք Սիօնի, երգ նոր և յաղթական, գիտութիւնը աղուոր ունայն մըն է Հայ Եկեղեցիին մէջ, հոն, մոմերը մարդոց շինածները չեն, մեղուներն են պատրաստեր անարուեստ. ու, հարունետուն մըն է կարծես ուր, ամէն ոք կը խօսի, կը խնդայ, կը հրճուի, կը խանդավառի և զուարթանայ:

Թող գան, թող գան մեզ սպաննեն հո՛ս, մեր վրայ թող թափեն այս կանթեղներուն ձէթը, ու վառեն, մենք չենք տատամսիր երկինքը մեզի գերեզման ընտրելէ, և առ այդ կը դիմենք արդէն երգ ու օրհնութիւն բերաննիս, խունկ ու մոմ ձեռքերնիս:

Հանած-վարածները հոն թող երթան, յուսահատները հոն թող երթան, մեղաւորներն ու հիւանդները հոն թող երթան, հոն թող երթան քէն պահածները, աղքատներն ու ծարուածները հոն թող երթան, ազահներն ու կծծիները հոն թող երթան, շռայլներն ու անառակները թող երթան հոն. ամենքը, ամենքն ալ պիտի սրբուին, մաքրուին, իմաստնանան, աստուածանան, զտուին, ապաքինին, և անապակած հոգիներ դառնան, գունդ մը հրեշտակներ միայն կազմելու համար:

Քարացած սրտեր, աղտոտած հոգիներ, մոլորած ոչնիւարներ, կորսուած դրամներ, սգաւոր մայրեր, անմխիթար այրիներ, անպաշտպան որբեր, անառակ որդիներ, կեղծաւոր փարիսեցիներ, մեղապարտ մաքսաւորներ, անդամալոյծ մեղաւորներ, յուսահատ յուզաներ, հոն, հոն վազեցէք խուռներամ, ետ դարձէք ձեր ճամբաներէն, բացէք աչքերնիդ կոյրեր, կաղեր, դօսացածներ, խեւեր, լուսնոտներ, ապիկաճներ, ապուշներ, մեծատուններ, բո-

րոտներ, դարձէք, դարձէք ձեր ճամբաներէն, հոն վազեցէք գունդագունդ և անյապալ, Պրոպատիկէ աւազանն է ան, Սելովամի աղբիւրը, մանանայի դաշար, պղնձէ օձը, Սողոմոնի սրահը զարգապահ ճոյճ, հոն դիմեցէք անվրէպ, յուսափոյթ, անդանդալ և երազ երազ:

Ձեր ոսկիները շուներուն տուէք, պատմութեանիդ ոսկեհուռ՝ թափեցէք, հոն ձեզի լոյս պիտի հագցնեն: Երջանկութեան դիտակիր մանուկներ պիտի դառնաք հոն:

Անդղջներ, քարսիրաներ, վիրաւորներ, հալածողներ և հալածուածներ, հոն դէպի հոն վազեցէք, հոն միայն պիտի տրուի ձեզի սփոխանքի արցունքը ջերմ որ պիտի լուայ ձեր աղաւտ հոգիները և ուղղէ ծաղիկը բարեպաշտութեան:

Երգերն անտաղտուկ են հոն, և շարականները չեն հիննար, սրբութիւնը յաւէթ պատկառելի է հոն, և անձնիւր առարկայ անմաշ հնութիւն, ստաշիս և կինամոն կը բուրէ. անոնք մեզի կը բերեն հին դարերու խորերէն սուրբի մը աղօթքը, կոյսի մը

երգն ու մրմունջը, մարտիրոսի մը արեան
շողին անուշահոտ, եռանդուն և երկիւղած
հայրապետներու հրաշագործ մաղթանքներ-
ըն, հոն կենդանի են դեռ. մարգարէներն
ու առաքեալք կ'ապրին:

Ո՛հ գերեզման կայ հոն ոչ որովայն:

Ով որ Հայու ժամ չէ գացեր, երկինքն
ի՛նչ է չէ ճանչցեր. ո՛վ Հայ ժամուժ չէ
աղօթեր, աղօթքն ի՛նչ է, չէ հասկցեր. ով
հոն չէ ընդուներ շնորհք, մի՛շտ անշնորհք
մնացեր:

Ու ջերմեռանդ ապաշխարութեամբ ևւ
հայցմամբ կ'աղօթեն հոն անոնք որ կը
յիշեն թէ այդ գիշերն իսկ հայր եղան, և
կը խնդրեն Երկնաւորէն, որ իրենց կողա-
կիցը Սուրբ Հոգիով ալ յղանայ:

Եւ այս աղօթքը Հայ ծնողքին սրտէն
միայն կը հունայ. Հայ միտքը միայն կը
յղանայ այդքան վսեմ խորհուրդ մը սքան-
չելի:

ԱՂԵՐՍ ԱՌ ՄԱՅՐՆ ԻՄ

Հօրաքոյր մը կ'ատէ մերթ կինն իր եղբօր...

Ու կը պաշտէ յաճախ զաւկունքը անոր:

Մայր, դուն չեղար վրէժխնդիր իր մօրմէն

Եւ մահուանդ անկողնիցը մեղմօրէն

Ըսիր. «քո՛ւրուկ, թաղեցէք զիս ոտքերուն

«Տակը, կեսրոջս սիրուն»»

Հայ, մանաւանդ թուրք դրացիք մեր խաղաղ

Կոչած էին կեսուրդ — հանին մեր — կիւզէի.

Բնութեանն համար անոր աղնիւ ողջոյն թաղ

Չէր վարաներ գալ փոխ մը կամ խրատ ուղեր:

«Հայու բաղարջ» թուրքին համար հանին մեր

Հին թոնիրին մէջ կեփէր:

Մայրըդ վազուց մեռած էր, մայր, որք էիր,
Ու կեսրոջդ հետ որոց արցունք սրբէիր.
Դուն ծընար մեզ, դուրգուբանքով ան
մեծցուց

Քեզ ալ աղջիկն իր անուանեց պղտիկուց:
Եւ երբ մեռաւ, կրկին անմայր մնացիր
Ու ետեւէն վուծացիր:

Կինըդ սուրբի, Սրբուհի, մայր իմ աղնիւ-
Լսիր. «պէ՛տք է երթամ, ինչո՞վ եմ արժան
Ապրիլ էվէլ քան Քրիստոս Տէր Արքան».
Եւ ապրեցար երսունեքեք տմ հազիւ.
— Առիր անեղդ(*), զըզոց, կկոց և թռար
Երանութեան վերաշխարհ...:

Այժմ՝ երբ կապոյտ երկնից վըրայ
Տեսնեմ ամպոց ճերմակ քուլայ.

(*) Բամպակ զգելու աղեղնալար զործիք:
Աղեղ բառին աղաւաղումն ըլլալ կը կարծեմ:

Գիտեմ, մայր իմ, որ դուն այնտեղ,
Աջիդ՝ զըզոց, ձախիդ՝ անեղ
Կտաւ կը գործես որքին համար,
Հայ Որբիկին անպատասպար,
Որուն երկինք է լոկ տանիք,
Եւ այդ ամպերն՝ անհուն շապիկ.
Ու ասուպներն՝ որ կը սուրբան,
Կ'ըսեմ՝ կրկոցքդ են ժըրաջան.

Գընա՛, գտիր, մայր իմ, Մայրը Յիսուսի,
Թող ա՛լ չիլայ (եթէ կուլայ) վասնդի,
Թէ որ Ինք մի՛ միայն դաւակ կորսնցուց
Մայր Հայաստանն ամէնը—այր և որդի:

Կեանքը իրենց առոյգ, սուղ,
Ուրիշներ՝ իրենցն անպըտուղ,
Զոհ տուին. մէկն Իր սիրոյն,
Այլք պատճառաւ Որդւոյն...

Գլուխը կոյսը, մայր, և իրեն ըսէ
Որ միամօրն իր անձնուէր եթէ
Ուսոյց ու մեռաւ զինքը լըքելով
Բիւրաւոր զաւկունք ահա կուգան նոր,
Գլուխ և կարօտն առնէ թող այսօր.
Ու գիշերները երբ պաշտպանեալքն իր
Անկողին զընէ, իջնէ թող երկիր —
Երկիրը այրեաց, երկիրը սեւ հող —
Ու երազնուն մէջ ներում խնդրէ թող...
.
Մայր, կ'ըսեն ինծի երազիս մէջ թէ
Նոր Հայաստան մը այգտեղ կազմուած է,
Թէ՛ դուն անոր ես թագուհին արժան,
Ու տուած են քեզ ոսկեղէն մական:

Ձէ՛, մայր իմ, 'նեաէ՛ պատիւ գահ
ու թագ,

Խանդավառանքով գիրկըդ առ ու պագ
Մանկըտին հրկէզ, անտէրունջ Հայոց

Որ դեռ կաթ կ'ուզեն, խաղաղ օրօրո՛ց.
Մայրապետ եղիր, քո՛յր մը զվեթեան
Եւ մեծ ու պղտիկ քեզ մօտ թող փութան.
Ծարուածին ջուր տուր, ու քաղցածին
հաց՝

Հերօքըդ սրբէ անոնց վէրքը թաց,
Մեր մարտիրոսքը շատ աւելի են
Քան զոր կը յուսար Հայր Աստուած վե-
րէն...

Եւ երբ Ան դրանն Արքայութեան սեմ
Ջրաղած է նո՛ր հրամցնելով հիւրեր,
Դուն թող զբաղիս աւելի՛ վսեմ
Գործոյն սփոփման, մայր իմ մարդասէր,
Ըսէ՛ անոնց որ ա՛լ չը սարսափին
Ձի՛ հասնիր մինչ հոն հրէջ թշնամին...
«Վրէժխնդրութիւնն իմ է» ըսաւ Տէր,
Անոր ալ. — «Այսօր անթիւ տուի՞նք,
«Կը ներկայանան արդ» ըսէ «Հայր մեր...»
Ու պատասխան մը եթէ տալ հաճի,
Սրբունի՛ մայր, շո՛ւտ հաղորդէ ինծի...

Արտասուեալ թոր կը տեսնեմ գէտքըդ նիւար,
Տխուր աչքերդ են ահալից մայր թշուառ
Որ կը մատնեն սարսափը զոր կը զգաս դուն
Հա՛լ կուգես դուն ալ հետը մեր որբերուն,
Ու հես կրնար, զի հոտ լացն է արգիլուած...
Խօսք մէկ՝ բաժնի կարծես ալլան ու

Աստուած
Քնա գգուել թեւատ քորեքդ ծագկատի
Վուժուներուն խառնէ օրօրքդ ու նանիւրի.
Ու գիշերը երբ որ անոնք կը ննջեն
Հրեշտակները անոնց սնարին թող հսկեն
(Հերի՛ք ո՛րքան «փա՛ռք, Ովսաննա») եր-
գեցին)

Ու դուն իջիր երկիր, ժողվէ արցունքի
Առուակը մեր՝ սրկիհներու մէջ ոսկի,
Տար ու լուա՛ն անոնց վերքը դեռ կարմիր...
Մենք մեզի պէտք է օգնենք, մայր
սըղակիր...

Երեք եղբայր էինք մենք. մեր յատ-
կանշաններն էին — տարիքի կալ գաւ —
անասնաբուժական մասնաւոր սէր մը. որ
կրնար հիանալի հովուերգութեան մը փոխ-
ուիլ, որովհետեւ ան չափազանց զգա-
յաւն, չափէ վեր խորունկ ալ էր: Պրա-
ծարակո թիւն, որ գիրքի պէս բաց էր ու
ամէնքը կը կարդային զանի առանց միշտ
հասկնալու: Ծաղկեմշակութիւն, որ կրնար
Մշակալանքի մը ծնուդ տալ, այլ աւա՛ղ,
չուտ հող մտաւ իր խնամած ծաղի յներուն
պէս զոր խորշակը կը զարնէ: Եւ ո՛վ
կրնայ համարձակիլ ըսելու թէ անոր յի-
շատա՛ր չպիտի վերընձրաղի անուշ բուր-
մամբ ամբոսական:

Անասնաբոյժը իր խոկմանց մէջ ան-
հուն հոգերով կը տանջուի դեռ, թէ ի՞նչ-
պէս արդեօք կարելի է կրթել մեր ազգին
մէջ վխտացող անասունները: Երկրորդը
դիրք կը գրէ, և յետոյ զանոնք կ'ուտէ.
իր ձագերը խղճող գաղանի մը պէս: Եր-

բորդը աւա՛ղ, երկիր ինկած ցորենա-
հասն է արդէն, ինչպէս ըսինք :

1901

Այնքան շատ կը սիրեմ երկրները,
շատերուն անըմբռնելի, և անոր հաշ-
տութիւնը այնքան անհրաժեշտ է ինծի
որ սենեակիս ձեղունին վրայ ծիրանի-
գօտի մը գծել տուած եմ, որուն մէկ
անկիւնէն իմ արցունքներս կ'անձրեւեն,
միւսէն՝ յոյսը կ'արեւէ :

Խ Ե՛Ղ Ճ Տ Ղ Ա Յ

Ընկուղի կոճղ մը՝ ըս գործասեղան
կաշի, սեկ, ձեւիչ զբաղմունքդ եղան .
Գլըլեկդ կախած, ուշքըդ քարձրվեր,
Ա՛խ, ինչե՛ր, գիտեմ, չէիր մըտածեր :

Յրին մէկն ելար գառ մը գընեցիր,
Բերիր մըտուքին առջեւ կապեցիր,
Ու անփիղ մէջէն կերցուցիր գարի
Խընամեցիր զայն մէկ երկու տարի :

Եւ այդ գառնուկը — անոր միս կամ գին —
փըրկութեան մատաղ ձեր ընտանիքին . . .

. :

Առտուն մէկն ալ հիւանդ ինկաւ ան
Շաբթուն մը մէջ մտաւ գերեզման .
Հայրեկդ աղքատ էր, վարպետդ էր կծծի —
Անողք բաղդը զարկաւ աքացի . . .
Լըռիկ, մտատանջ եկար ու գացիր .
Բայց երազներըդ ձեզ քեզ պահեցիր :

Երազներդ տպա մըղձաւանջ եղան,
Եւաք անօթի՝ ուր նստար սեղան,
Ու հեռացար դուն դրախտ հայրենիքէդ...

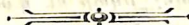
Առտու մը յանկարծ սենեակըդ մըտայ,
Սարսափ պատեց զիս երբ ըզքեզ տեսայ
Կը խօսէիր դոն, կ'ինքնախօսէիր
Ձեռքովդ յարածամ կուրծքդ ծեծէիր:

Գլուխդ ժածեւով, աչքդ կիսափակ
Կը տրտնջէիր դետին վայրահակ,
Կ'անիծէիր դուն, կը փրփրէիր...
Եւ յետոյ պահ մը անշարժ լըռէիր...:

Ըղձանք ու զրկանք
Էր քո բոլոր կեանք...
Հարազատ դաւակ
Երկրիդ նահատակ:

1903

«Ահ, ալդ ձեռնարկդ շատ դժուարին ու յուսահատեցնող գործ մըն է» —
«Թայց արդէն կատարեր, լմնցուցեր եմ»
կը պատասխանեմ:

Ե Ղ Ր Օ Ր Ս Մ Ա Հ Ը

Այլ քու՝ պուհիդ, «skrstun arluis»
Յաւերուն վերինն սա գոյժես առաւ:
(Դասընկեքի մը կասակը)

Լայցի, և արցունքս առուականալով
քչեց ծով տարաւ յայտերուս բեկորները,
և ծովը յոյսի կտորուանքով լեցուեցաւ:

Ահա անոնք գործնաւորներու պէս
երանքիս կը փաթթուին, ու կը սրսփամ
իմ սեփական, իմ փայփայած նրազներուս
մեռելութենէն:

Ողբերու յօրինուածութիւնը հանապազօրեայ երգս եղաւ, ես իմ դժոխքս շինեցի:

Երբ ինծի ըսին որ երգեր գրեմ, —
և միշտ ըսին «սիկա», — գլուխս բարձին
դրի, տեսիլքի պառկով ոգիի մը պէս: Ու
երազիս մէջ կը խօսէի. —

« Ու ամեն բան կը մեռնի . և ամեն օր կը մեռնին , ու ամեն տեղ կը մեռնին , կը մեռնի ժամանակը , որ ինք իր դիակովը սալայն կը անանի . յոյսերը կը մեռնին , յուսացողները կը մեռնին » :

— Դուն որ վայ-կոծերու հախար ես ծներ , մխիթարութեան անարժան ես գուն : սիրտանքի փոխարէն հեգնութիւն և աւարդանք պիտի ըլլան բաժինդ : Ու պիտի հեգնեն նոյն իսկ արցունքդ , որ նուիրական կը կարծէիր և պէտք էր որ յարգուէր : Աշխարհն յիմար է և թեթեւօրիկ , նա անարժան է արցունքի վստմութեան :

Տանջանարանիդ մէջ , զոր մենաստանդ կը կոչես , երբ գուն ու վշտերդ մինակ էք , հոն պիտի գուժեն քեզի ուրիշ մօր . վիշտերուդ հետ կուտի պիտի բռնուիս , և յաղթուիս . կուժ կուժ արցունք պիտի թափես քսանըչորս ժամ :

Հարցուկներ պիտի շարունակես դիմացդ , և արցունքիդ աւազանին մէջ կարդան անոնց նշանակութիւնը և անոնց սարսափելի ապագան :

Հա՛ , կը զահանդի՛մ ոգիներու խուռներամ չփոթուածեանն առջեւ . անողորմ անէծքներ ու չարամիտ գուշակութիւններ կը մոլտան անոնք աւելի դժբաղդ օրերու :

Պիտի անցնի աշխարհը , պիտի անցնին ոգերը , երկիրը պիտի դառնայ հոն ուրկէ ո՛ր եկաւ .

Օ՛ն ուրեմն . ո՛վ մեռելներ ժուժկալ , շտապեցէք թօթափել ձեր մոխիրները գերեմանայն . ահա կը բացուին դռները ձեր մօթ խոտոչներուն , որոնց մէջ մեզի համար սրտապնդում կը թախէիք :

Եւ իրարանցում մըն է կը սկսի . կիները հերարձակ կը ճչեն՝ իրեց զսպուած մէկ երգն անխմատ և ապա կը ճանկուտեն հոգիները , գէր ու գանդաղ հոգիներն ապականաբար :

Ահեղ ձայն մը անդէն կը գոռայ ամպերուն մէջէն հրամայօրէն . « Խաղաղութիւն ձեր ոսկորներուն , դարձէք ձեր գերեմանները , ցամքած անկարգ ոսկորներ... լուծի՛ւն , վախճոյ՛ մանկտի » :

Ապա դառնալով ամբոխին կը սպառնայ որոտաձայն . — « Ի՞նչ կ'ուզէք » :

Ու չի գտնուիր մէկը , որ յաջողի պատասխան մը ճարել :

Սարսափելի լռութիւն մը վերջ կը դնէ այն ատեն ամեն ջաղանքի և չփութութեան . վերէն և վարէն դռները կը փակուին մեծաշառաչ դղրդմամբ . մեռելները տխուր , գունատ , ձեռքերնին յուսահատօրէն ծոցերնին դրած , յուշիկ երկչոտ քայլերով գերեզման կը դառնան , հանգչելու իրենց յաւիտենական սպասումը նեղ փոսերու մէջ յողթուած , յոգնած համակերպութեամբ մը : Հոն ին ու նոր իրարու կը խառնուին և կ'ըլլան մի :

Ինչո՞ւ կ'ուշանայ այդ ժամը անսիրելի խաղաղութեան , ինչո՞ւ մարդիկ չեն գտած տակաւին պատասխանը այդ սառեցնող , ուժասպառիչ հարցումին .

« Ի՞նչ կ'ուզէք » .

Լռութիւն :

Պողպատէ փուշեր ափռեցին և գիւ

մերկացնելով անոնց վրայ թաւալեցուցին :

Իբր վի՛ր մը եզերքը հասանք հարցուցին .

— Ընտրէ՛ . կ'ուզե՞ս մնալ այս փուշերուն վրայ , կամ թէ կ'ուզե՞ս որ քեզ անդունդ գլորենք » :

Մինչդեռ պատասխան կ'որոնէի , արդէն լնկած էր անդունդին մէջ , ուր կը ատրէր Ոչինչը :

Օ , չեն հարցներ . ու երբ հարցնեն՝ պատասխանի չին սպասեր :

Սարսափելի և խառնաշփոթ երազներու իրականութիւն մը եղաւ կեանքս :

Անճանօթ վիշտ մը չմնաց ինձի . և սրայիս կարծրութիւնը եղաւ վէժը եղբօրս գերեզմանին :

Ախ , անուշիկ եղբայրս , չեմ փափաքիր որ ես ալ մեռնիմ . ու չեմ զղջանար որ ես քու փոխանակ չմեռայ . կ'արժէ որ ապրիմ , պէտք է որ ապրիմ՝ տանջուելու համար մանուկ մղձաւանջներու հալածանքը անողոք որ կ'աղաղակեն անգլթօրէն .

« Դ՛ո՛ւն մեռուցիր զինքը , դ՛ո՛ւն , դ՛ո՛ւն , դ՛ո՛ւն » :

Երկիրը հերձաւ , բացուեցան անդունդներ անհամար , և ցաւերը վճռապաներու պէս դուրս անկեկով իրենց գլուխները , կը հալածէին զիս մռնչելով . —

« Փառքիդ ապարանք կ'ուզես կանգնել , և անկեան վէ՛ր հունէիր , եղբայրդ մեռցուցիր , և անոր գերեզմանին քարը կ'ուզես ընել անկեան գլուխ » . և նեղաքաշուեցան վղիկակալով , ոռնալով , սպառնալից . և իրարու հետ կը կռուէին իմ ճակատագիրս :

Տո՛ղ մը չմնաց ի՛ն երգերէս , որ գուշակութիւն չըլլար , անոնցմէ ոմանք կատարուեցան . . :

Զիդերս մօրմինիս մէջէն դատուեցան և փաթթուելով երանքիս կը գանալո՞ծեն հանգիստս անհանգիստ :

Ըսէ՛ , ըսաւ հայրս . — « Փա՛ռք քեզ Աստուած » .

Եւ ըսի . — « Փա՛ռք քեզ , Աստուած » :
Ու ըսաւ հայրս . — « Ըսէ՛ , դուն տուիր , դուն առիր » .

Եւ ըսի . — « Դուն տուիր , դո՛ւն առիր » .

Ու ըսաւ . — « Ըսէ՛ , ա՛ռ զիս ալ » .

Եւ կրկնեցի . — « Ա՛ռ , զիս ալ առ » .

Ու չառաւ :

Կ'ամբառնան կազամախները իրենց լացով գլուխները աշնան աղջամուղջին մէջ . անոնց ոտներէն մէկիկ մէկիկ վար կը թափին տերեւները դալուկ , ազագուն :

Ուստի հայրը կ'ըսէ . « Ես ալ թող մեռնիմ » . ու կ'ըսէ եղբայր . « Թող ես ալ մեռնիմ » . և քոյրերը ձայն կուտան . « Մենք ալ թող մեռնինք , միթէ տերեւները որ կը թափին մէկիկ մէկիկ կը թափին » :

Ա՛հ , վա՛հ . տիեզերքն է գերեզման մը անըմբռնելի , ուր Խորհուրդն է թաղուած : Սիրտը՝ գերեզման յիշատակաց : Ապագայն՝ յոյսերու գերեզման : Սէքն՝ ու

բովայն և գերեզման տանջանքի : Փառա-
սիրութեան գերեզման՝ Անկուժը : Երէկ-
ուան պատմութիւնը վաղուան արիւնով
պիտի գրուի . ու ծարաւած մեռելներուն
կը ղրկենք մեր արցունքը իբր ըմպելի :

Ա՛հ , վա՛հ , ո՛վ արարչագործ Զօրու-
թիւն , գերեզմանն է մեծագոյն բարիքդ
մարդկութեան . մեր մեծագոյն սփա-
փանքը :

Գերեզմաննոցի նոճիներուն հովանիին
տակ ծալապատիկ , խոտերուն վրայ թաշ-
կինակներ փռելով բազմեցան նուազա-
ծուներ , որոնք իրենց նուազարաններուն
ժանեակները սեւի փոխած , և աջ ու ձախ
երերալով թրթռացնելով իրենց քնարին
լարերը , մեռելները կը զբօսցնէին :

Անոնք օդի կը խաւէին , և իրենց վա-
ւաչոտ շրթունքները սեւածէր թաշկինակ-
ներով կը սրբէին .

« Լի՛ց , ժպիտներու թշնամի , լի՛ց մեր
բաժակները , և թող որ քիչ մըն ալ
զբօսցնենք եղբայրդ » :

« Լի՛ց , Տէրտերու Արմատ , լի՛ց մեր
բաժակները և դուն ալ առ բաժակ մը
դառնութեան . և երգէ մեզի հետ վսեմ
երգը մահուան , սփափարար երգը մահ-
ուան , որ կեանքը և յոյսերն և վախերը
կը պսակէ » :

— Ա՛հ , անգութներ , կ'ուզէք որ ձեր
բաժակները մըշտ ե՛ս լեցնեմ : « Երէկ էր
որ գինի կը կոնծէինք հօրդ հարսնետանը
մէջ , և ձերմականքով զուարթացուցած
էինք մեր նուազարանները , իսկ վաղը
ուրիշներ պիտի անցնին մեր տեղը , այս
նոճիներուն տակ երգելու անփոյթ վսեմ
երգը մահուան , երգը մահուան սփոփա-
րար որ կեանքը և յոյսերը և դողերը կը
պսակէ » :

Առտուընէ ի վեր դադաղներ եկան
անցան իրարու ետեւէ , ոմանք խուռնկ ու
մոմով պաշտուած , ուրիշներ՝ աննշան ան-
շուք . այլք երգերով և արցունքով յա-
ւէրժացած » :

Օ՛հ , հարսնիքէն ետք հոս կուգան :

Օ՛հ , հարսնիքին մէջ գերեզմանին

նուէր կը պատրաստին :

« Լինց , խորունկ ու չհասկցուած վի-
րաւոր , տառապագին կսկիծդ մարէ սա
բաժակին մէջ , ու երգէ մեղի , մեր քնար-
ներուն բարբառ յորինելով , արցունքնե-
րովդ մարէ սրտիդ կրակը :

Ու , քարի մը վրայ ձեռքերս կուրծ-
քիս խաչածեւած , նստայ գլխիկոր և եր-
գեցի . —

« Ո՛ւր են մեր հայրերը .

« Ո՛ւր են մեր զաւակները :

« Ո՛ւր գնացին մեր հայրերը .

« Ուսկի՛ց պիտի գան մեզի զաւակներ .

« Եւ ո՛վ ենք մենք :

— « Վին , վին , վին . . .

« Մանկական լացերս ,

« Մօրս սիրտը շարժեցին ,

« Այսօր մայրս ինծի հետ կուլայ ,

« Ու մէկը չկայ որ մխիթարէ մեզ .

« Վասն զի ամենքն ալ կուլան

— « Վին , վին , վին . . .

« Երէկ դուռնէ մը դուրս կ'ելլէր եղբայրս ,

« Այսօր ուրիշ դուռնէ մը ներս մտաւ ,

« Ու երէկէն իվեր , այդ երկու դռներուն
մէջտեղ

« Ահալից , հեւքոտ , հայածական ,

« Տենդօտ վա՛ղք մը ապրեցաւ . . .

« Ինչ որ մենք իր կեանքը կը կոչենք այսօր ,

— « Վին , վին , վին . . .

« Եւ ես տեսայ անոր ելլելը ,

« Ու անոր մտնելն ալ տեսայ .

— « Խաւարով լեցուած անսահման պա-
րապ մըն էր .

« Ու կ'ըսէին թէ անկէ անդին աշխարհ մը
կայ լոյսերու . —

« Նախ ժպտեցայ , սպա՛յ լացի

— « Վին , վին , վին . . . » :

Եւ նուագածունները անդադար կը
շարժէին իրենց հարբած գլուխները , ա՛յ
ու ձախ , ետ ու առաջ , կը խմէին , կը
կանչէին , կը դողդոջէին , կը ժպտէին ,

տխուր ժպիտը գերեզմաննոցի, ոչինչ,
ոչինչ չէին մտածեր:

Եկած էին նուազելու, կը նուազէին
Ու ես եկած եմ լալու, կուլամ.
Ո՛չ ոք ինծի չափ լացաւ. ոչ ոք պիտի
լայ ինծի չափ:

Վասն զի,
Մեռնողները իրենց հետ բոթ կը տանին,
Նորածինները կը հասնին վախերով...

1901

ԺԱՆՆԻՎ, 9 սետտեմբեր 1901

Սիրելի Հ.

Պիտի մեռնի՛ն, պիտի մեռնին Հա-
յերը, ամենքն ալ, ո՛չ միայն քու հայրդ
կամ իմ եղբայրս, այլ ամենքն ալ պիտի
մեռնին, եթէ ոչ սուրվ նովով, եթէ ոչ
սով՝ հուրով, եթէ ոչ ջուրով կեցած տե-
ղերնին, յանկարծ, առանց պատճառի
պիտի մեռնին: Ես աշխատութեան տուած
եմ ինքզինքս չտեսնելու համար մահուան
մօտենալը որ կուգայ իբրեւ հայ ընտա-
նիքի մը: «Ընկերութիւնը» զոր Եւրոպան
կը հասկնամ, ապականարար տարրն է,
կարդա՛ Հնդկաստանի Հայոց պատմու-
թիւնը, համոզուելու համար էն բարե-
պաշտ անունով ծանօթ Անգլիացի աւա-
ղակներուն սրիկայութեանց. դուն դեռ
քաջութիւն ցոյց կուտաս յանցաւոր փրն-
տուելու. ես այդ տեղերէն անցայ, և

հիմա ամէն վայրկեան նոր աղէտներու կը սպաւեամ: Գաւաթի մը կոտորիլը չարագուշակ նշան մը կը համարիմ եւ չեմ խաբուիր: Չարաբաստիկ, աղէտաւոր մէկն եմ. ա՛լ սկսած եմ վախնալ ինքզինքէս իբրեւ ոգիէ մը: Չինումաչիներ մէջ, կ'ըսեն թէ, ալբեր մը կայ որուն ջուրը վազած տեղը կը քարանայ: Այդ աղբիւրն եմ ես...:

Քայց մի՛ վճատիր. կուտէ քանի որ ու՛ր ունիս. պիտի գայ սպասած «կարմիր օրդ», եթէ մենք չտեսնենք ալ, զա՛ն պատրաստողներէն կրնանք ըլլալ: Այլ ի՞նչ օգուտ պիտի ունենայ այդ կարմիր օրը, դուն ա՛տ ըսէ ինծի. այժմու սեւը՝ կարմիրի փոխուած պիտի ըլլայ, որէն՝ մածնացած արեան պէս սեւի փոխուելու համար, այսչափ: Ա՛ն ըսէ ինծի թէ՛ ճերմակ օրը երբ պիտի գայ:

Քայց միթէ Հայերը մեռնելէ կը վախնա՞ն, ոչ, Հայերը, իմ չափազանց լաւատեսութեամբ որ միամտութեան կը մօտենայ, աւելի ազգասէր են յաճախ քան

անձնասէր. չեն ուզեր մեռնիլ, միայն այն պատճառով որ կը փափաքին տեսնել փրկութեան օրը, այնքան հետաքրքիր անձկութեամբ եւ... առանց զոհողութեան սպասուած: Գալով Ապագային, որո՞ւնն է ան, քանի որ եղբօրինս չեղաւ. — ոչ մէկունը — եւ ի՞նչ է Ապագան. այս օրը չէ՞ երէկուան ապառնին զոր կը սպասէինք, եւ ի՞նչ եղաւ այդ սպասուած վաղը, երէկին կրկնութիւնը՝ կրկնապատկուած: Եւ կրնա՞ս ըսել ի՞նչ պիտի ըլլայ ապագան, գերեզմանէն անդին, այսօրը գիտենք, անճրեւոտ, հողմակոծ ու տխուր օր մըն է. ո՞վ պիտի ապահովէ վաղուան գեղեցկութիւնը. ի՞նչ կը ցուցնէ ժամանակի օղաչափը. ի՞նչ կը ցուցնէ մեր ազգին բազկերակը... սոսկալի է երեւալայել:

Զ Ո Յ Գ Ը

Օ

« Որովհետեւ տուա առաւել եւս
սլանալիցեցին ի նմանէ » .

Մեծն Բրիտանիա եւ Մեծ-Մարդասպան
Զոյգ մը ընկերներ աղգին դաւաճան .
Մէկը սանձարձակ գաղան ահռելի
Միւսը կեղծաւոր , ոչ նուազ դաժան :

Նենգամիտ Ալպիոն , խառնածի՛ն հըզօր ,
Դո՞ւն առիւծ վեհանձն , ո՛չ, ահեղ բորեա՛ն
Գլուխդ երբ կախած , ման գալիր սար , ձոր
Անդիէն յանկարծ ճանճ մը անընդան

Տղւարով եկաւ ու դունչըդ խողեց .
Ու երբ հեռացաւ , ելաւ օդին մէջ ,
Ըսիր « Ներեցի քեզ վեհանձնութեամբ » .
Եւ յառաջ տարիւր խորհուրդդ փառատենչ :

ձանձն իջաւ նորէն մթնոլորտէն վար
Ուղեց փորձել ուժդ ու առաքինութիւն
Սուրաց քիթդ ի վեր , թեւօքն առաւ պար
Եւ դուն կատղելով մըտար ի գուպար :

Քեզ գետնէ գետին զարկաւ ճանձն անդօր ,
Այդ չքոտի ճանձն ըրաւ ջարդ փըշուր
Քու հին դարեւոր սին հպարտութիւնդ ,
Վեր ու վայր ցնցեց , աշխարհ հանեց թունդ :

Գիտեմ կը սոնքս , այլ յենած ինչի՞ ,
Ո՞ր է քու յոյսըդ , շահամոլ պոռնիկ ,
Ամէն բան կուտաս — պատիւ , արժանիք —
Միայն թէ տան քեզ , հոնք , երկիր , ոսկի :

Ծովերուն ալեաց կ'ըսես թէ կ'իշխես ,
Բայց երբ մըտածեմ խելք կ'երթայ գլխէս
Ի՛նչպէս խալտառակ հիմա կաս պարտուած
Յամաքի վրայ եւ դեռ անմիտ ես :

Ժողով գումարեն լըտերդ դժխեմ ,
Ամբոխը կատղած , յիմար կը գողայ ,
« Յալթութիւն » , յետոյ գինեռանց ի սեմ ,
Գետնատարածեալ փռուի անըզպայ :

Ոսկի կը մըտնես անխլնայ առատ
Միթինկ դռամարես միշտ ու մարդաշատ,
Այլ քու փնտխուք, շեղջերդ ոսկիի
Անգոր կը մընան. հոգիդ սողոսկի:

Փողոցի անգործ կընարած մանչեր,
ժողվելով բրիր վարձկան ղեկուորներ,
Եւ լացընելով որբերդ ու ալբիք,
Ծանրը տուրք առիր, ըսիր, «Հայրենի՛ք,

«Մեր քա՛ղցր հայրենիք, հաճախաւոր
«Ափրիկէ կ'երթանք մեռնելու համար
«Մենք հաւատարիմ հայաբալ բերաւոր
«Սիրով կը վազենք վայրենեաց աշխարհ»:

Ու ափ մը մշակ Պօէրք մօրուաւոր
Ձեր դէմը ելան անվախ հաւաւոր
Բզձեղ վարեցին, վախցուցին ետ ետ,
Իրենց ցուպերով հովուական ալք ձեռտ:

Վայարութեանդ տակաւ հիմեր կը սարսին
Քու, որ պաղարեամբ, ինչպէս մի «տղրուկ»
Թոյլ տուիր զոյգիդ — Մեծ-Մարդասպանին
Խողխողել ազգ մը — ծեր կին եւ մանուկ,

Ժամ՝ է արդ հասած սուրբ վրէժինդ-բութեան
Նախախնամութիւնն հաճախ լուծէ զայն,
Դողա՛ անօրէն, եւ վա՛ր դիր զէնքերդ,
Քարուքանդ կ'իջնան արդ հսկայ շէնքերդ:

Շէնքերըդ փառքի, ոսկեճոյլ տուներ,
Ուր աղօթքով մը կը բանաս միթինկդ,
Եւ տպա Տէրոջ կը կարդաս հրաւէր
Քալ աջակցել քեզ ջարդեւտ ցեղեր:

Միթէ վարդանանց պատերա՞զմն էր ան
Ընդդէմ Զորաւաշտին մղուած սրբազան,
Ընդդէմ կրօնաւորքդ ոսկեմով անկրօն,
«Արի՛ւն» կը դռուան, կ'օրհնեն ձեր դուռն:

Միթէ դռն կրնա՞ս ունենալ այն նոյն
Սուրբ իրաւունքը թուրքին դէմ Հայուն
Եւ միթէ վեհանա՞ն կրնա՞ս ըլլալ դռն
Ո՛րդ ալլաւերած նիւթապաշտ Ալպիոն:

Շատ փարաւոններ երախայասպան
Ու շատ ձերովդէսք քեզմէ վար մընան.
Մովսէս մը պրծաւ հին կոտորածէն
Յիսուս մ'ալ երկըրորդ մանկաջինջ սուրէն:

Ու չես խորհիր որ թերեւս երրորդ
Մեծ Փըրկիչ մըն ալ ծընի ի Թրանսպալ,
— Դարձեալ յԱփրիկէ — որ տայ քեզի լուալ
Գոյութեանդ զնով, հեղած արիւնդ յորդ :

Յիշէ եւ սուրբդ դարձուր ի պատեան
Սուր տունողն իյնայ սուրով ի տապան
Եւ համրըւած են արդէն, կարճատե՛ս,
Թրերըդ, Մանէ՛, Թէկէդ ու Փարէս :

Հերիք էր արդէն որքան պատրեցիր
Ապշած մարդկութիւն, կեղծաւորութեամբ,
Այսօր քու ձեռքով քօղդ պատուեցիր,
Գոյնըդ դուրս տուիր իր ողջ մերկութեամբ :

Եւ երբ կը ցաւին քեզի, կ'ատեն քեզ
Սուրբ ատելութեամբ ում արժան ես դուն,
« Կը նախանձին ինձ օտարք » կը ճըչես.
Ու դեռ կը խաբես զինքըդ եւ քու տուն :

Լաւ է, լա՛ւ, որ ա՛լ պրծի մարդկութիւն
Քու ճիրաններուդ մէջ պինդ սեղմուած

Եւ ճակատագիրն թերեւս օր մ'հայուն
Փոխուի. ու ժպտի բազդ լեռուն Արադած :

1902

Յ. Գ.— Լա՛ւր, Գանդէսն յորդած դռնայղայրագին
Պղտորի նեղոս անդէն իր կարգին...

Անգլիոյ մէջ տաճկաստանցի մը կը
Նեղուի, որովհետեւ հոն՝ ազատութեան
չափազանցութենէն հազիւ թէ առիթ մը
կը գտնէ իր կռու ազան բնասրութեանը
յագուրդ տալու :

Վ Ա Ղ Ը

. . . Ահա Արմենուհին, ո՞ւր կ'երթայ այսպէս թափթփած մազերով, և արիւնոտ կուրծքով. անոր վերքը կարմիր, գեղեցիկ է իր ձիւնաթոյր շուշան կուրծքին վրայ, և կը նմանի առտուան արեւակէջ բամպակէ ամպերուն: Ինչո՞ւ յօշոտուած և ճգմուած են ստինքները և հնձանի մէջ կոխուած ողկոյղի նման են և կարմիր, ու կաթնախառն արիւնը ուրովայնէն վրայէն կը հոսի. փրկագործ բաժակին գինի՞ կը պատրաստէ: Արմենուհին յղի էր, հարցուցէք ո՞ւր կ'երթայ, դայեակի՞ն, մօտ են ծնանելու օրերը: Իրմէն իշխան մը պիտի ծնի որ պիտի հովուէ արեւելքը և պիտի կոչուի «Հաղարներու գինը». անոր պիտի տրուի Եդեմի դրան բանալին: Իր ծնարանը առիւծի մը քարանձաւը պիտի ըլլայ, և

առիւծները չպիտի վնասեն անոր և փաղաքշան ըլլալու համար պիտի քսուին: Դիւցազանց մարմիններով հիւսուած շրջթա՛ մը կայ, որուն մէկ ծայրը երկինքը կը գտնուի, միւսը՝ Արարատի վրայ. այդ շղթայով լար պիտի կախուի Եդեմի բանալին:

Ակնապիշ անհամբեր ժողովուրդը լեռան ստորոտը, արիւնափաթաթ ու կիսամերկ կ'աղաղակէ. «Աչքերնիս լեռները բարձրացնենք, ուրկէց որ մեզի օգնութիւն պիտի գայ»: Վասն զի բաղմամարդ ու թուրամեզկ քաղաքներէն լեռներն են քաշուած Հայոց քաջերը:

Ահա ոսկեայ մական մը կը տրուի Արմենուհիին ձեռքը և միւս ձեռքը կշիռ մը ոսկեխառն պղնձէ, անոր յօգնախօս և արձակ վարսերուն վրայէ փուշ-պսակը վերցուած է արդէն և շափիւղաւոր ապուրօյ մը կ'ապուած, կոյսին սիրավառ և ակնախափող կերպարանքը ահա իմաստու-

Թեամբ լցոյց առիւծենեաց հոգին և կ'աղաղակեն . —

«Եկէ՛ք համբուրուինք ու ձեռք ձեռքի սպասաւորենք այս նաղելի և քաջակորույ՛ տղջկան . : եզմէ՛ ռ՛վ կը համարձակի ռ՛վ արժանի է անոր փեսայ ըլլալու : Ամենքս անոր գերին , ամենքն անոր պաշտպանը» :

Ու երկրին ամէն անկիւնները , Քաղաքամայրէն սկսեալ մինչեւ հեռաւոր շէները Կոյսին անուան տաճարներ կանգնուեցան , և ամէն տարի , խաղողին հասունցած ժամանակը , ու հասկերու կարմրած եղանակին տօներ կը տօնուէին ու խրախճանական հանդէսներ կը կատարուէին . —

Հայաստանցին Գողթան գինիով զբաղած և հարսերը շիկակարմիր թըշերով , իրենց մէջքը Արտամէտու խնձոր չարած , իրար տառօսելով կ'ամ աչքիւնոյսերով կը պարէին , կը ցատկէին ու կ'երգէին . —

ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՕՐԻՆ ԵՐԳԸ

Պարբ. — Հալածեցան մեր թշնամիները ,
Եւ գերութիւնը գերի տարուեցաւ .
Տգիտութիւնը փարատեցաւ ,
Եւ խաւարը՝ անդունդներուն յատակը՝
Շղթայապարկ կը հեծէ .

Կանայք . — Երբ մեր հայերն ու եղբայրները ,

Ու մեր մըջաց զաւկները

Իրարու գրկի մեռան

Յ ընդ թալլուած արտերուն մէջ ,

Արք . — Կամ երբ Տիգրիսն ու Եփրատ
Քշեցին տարին մեր զիւցաղնուհեաց
Խնկաբոյր մարմինները .

Կանայք . — Մենք լացինք ու կոծ ըրինք .
Անձայն հեծկտուքով :

Պարբ. — Ձիւնը պատանք եղած էր
Մեր չթաղուած սիրելիներուն
Որ կռիւին մէջ զիւցաղնօրէն ինկան

Արք. — Այն ատենը մեր երեխաներն անմայր ,
 Փողոցները նետուած ,
 Ակաան այծեմանց ստինքներովը անանիւ
 Կամ անտուն ու փախստական նոխազ-
 ներու ետեւէ ճչել .

Կանայք . — Երբ ամայի քաղաքները գա-
 զաններու բնակութիւն դարձած էին :

Արք. — Ու եղան ալ
 Որ իրենց նահատակ քոյրերուն դիա-
 կովը
 Պարարտացած քածերու կաթը կը
 ծծէին : (*)

Նորապսակ Կոյս թագուհին կը մօ-
 տենայ սեւածիր թաշկինակով մը սրբելով
 աչուքները յուզումնալարել , և ձեռքովը
 նշան կ'ընէ որ լռեն մինչեւ որ սրտին փոթու-
 րէկն անցնի : Բազմութիւնը կը լռէ քանի
 մը վայրկեան . Կոյսին սրտակեղեք հեծ-

(*) Տեսած եմ փողոցի շան ծիծ ուտող երե-
 խաներ :

կըլտուքը կը լսուի ու յետոյ Պարք կը
 շարունակէ . —

Ահա մեր օրիորդ թագուհին եկաւ ,
 Եւ առաքատէն իւր կուսութեամբը
 դուրս կ'ելլէ .

Աղօթքն ըրած է և լացէն աչքերը
 կարմրած են .

Որ իր սրտին անձնդ ր ուխտը կը
 մատնեն .

Անիկա բուրվառ ունի իր ձեռքը

Կանայք . — Եւ կը սրբէ կը խնկէ
 Իսկ որ պղծութիւնները մեր աշխարհին :

Արք. — Մեր մէջ որք չմնաց ,
 Ամէնքե ալ մայր ունին հիմա ,
 Բոյր ու դստրիկ հրաշածին
 Ամբոսներէ ծնած աղջիկը —
 Ու , սարերու վրայ ցանուած որբերէն ,
 Վաղը , քաջորդիներ պիտի ծաղկին :

Ժողովուրդը . — Ատելութիւնը մեռաւ ,
 Շահապաշտութեան անխմաստ խազմն
 ու ռազմը ,

Իրենց ունայնութիւնը մատնեցին .
 Եւ ամօթապարտ խոյս տուած են .
 Երիտասարդ ու աղջիկ թեւ թեւի
 Կը վարեն ու կը ցանեն մեր յուսթի
 հողերը ,

Եւ ամէն տարի
 Իրենց այգիներուն հետ իրենք ալ կը
 բեղմնաւորին :

Պարբ. — Ասկէ ետքը ո՛վ պիտի թուէ մեր
 բիւրաւորները .

Կանայք. — Ո՛վ պիտի սիրտ ընէ մեր վրայ
 յարձակելու :

Երէկուան կախազանը , ուր մեր քա-
 ջերը բարձրացան ,

Այսօր ձողն է արդէն Ազատութեան
 դրօշին դրօշակիր :

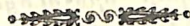
Այս երգերէն ու պարերէն ետքը ժո-
 ղովուրդը կը ցրուէր , շինականն իր ար-
 տերը կը դառնար , սերմնահատը հողին
 վրայ ցանելով և իր երգերն օգին մէջ :
 Դարբինը իր հնոցին վերեւ կը կռէր կը

կոփէր կարմրած երկաթը . հովիւն իր սը-
 րինգով կը զբօսցնէր իր հօտերը բազմա-
 ծին , զորս հովիտներն ի վար ցանուցիր
 կ'արածէր : Դպրոցականը գիրք ու գրիչ
 ձեռք կ'առնէր : Մայրն իր նորածինը կը
 դիեցնէր սիրավառ ակնարկներով ու համ-
 բոյրներով . ողողելով զանի , իր ծոցերէն
 դուրս թափող հսկայ ծիծերուն վրայ : Նէ-
 րա օրօրքն էր երէկուան պատմութիւնը և
 վաղուան պարտականութիւնը . Դէպքը և
 Պարտքը : Քահանան բուրվառ ու նարեկ
 ձեռք առած կը վերսկսէր իր ժամերգու-
 թիւնները Ադամայ-մութէն առաջ , գիշե-
 րակսն խաղաղ ժամուն : Իմաստուն ձին և
 հեղ եզը մարգերուն մէջ ազատ և անվր-
 դով կ'արածէին , ու անոնց համար հան-
 դատութեան օրեր որոշուեցան : Թռչուն-
 ներն սկսան շինել իրենց քանդուած բոյ-
 ները նորատունկ ծառերուն վրայ , կամ
 աներկիւղ՝ մարդոց բնակարաններուն մօտ ,
 լուսամուտներուն վերեւ , և Հայ աղջիկը ,
 անոնց երգովն արթնցած ամէն առտու ,

լուացուելէ և երեսը խաչակնքելէ հաջորդ,
հազիւ թէ հազուած իր օրին մէջ անոնց
կեր կուտար:

Եւ մինչդեռ կիրակի առաւուսն կոչ-
նակները կը թնդային ամէն կողմէ, Հայ
կինը իր թոնիրը կը վառէր, խոշոր ա-
մաններով կաթը կը տաքցնէր, ու գիւղին
աղքատներուն, չքաւորներուն ու սղա-
ւորներուն սեղան կուտար եկեղեցիներու
մէջ «առէք-կերէք» ըսուելէն անմիջապէս
հաջորդ:

1902

1896 ՕԳՈՍՏՈՍ 14

Տօրակէզ արեւն էլեր բարձրացեր
Զինքն ի Վսպոյրին կապոյտ ջուրն հայեր.
Ոստանն ինձաւուրց ազգին Հոռոմաց
Լուռ էր. գաղտնիք մը կայր թեւատարած:

Մութ խորհրու մէջ տանց, պալատներու,
Մահաշունչ ցրնծայր դողդոջ փռափրսուկ,
Բաշխօզուկը հոն, ասդին հայդուկ
Կամին իրենց ուժ չափել անարկու:

Մի խոր լուրսին զօպուած հեւքերու
Կուրծքը Հայերու հոն կ'ուռեցներ,
Երգում ու համբոյր ափ մը փայտերու
Ֆանդիման մահու լուսին անկներ:

Հայդուկին սիրք յայսերով լեցուն
Դեպի խո ժանր՝ վազվածէ խնկուն.
Բարբառուն անդին լինու որովայն
Նորոգուած ուժով առնուլ է—է—է—:

Ու կ'ըն օրն անցաւ, ժամն հնչեց երկու,
Խուսին երկու շաաւնց գրաւեց Պանեան.
«Հոս - վաւերն քսին—ոսկի գողնալու

«Եկեր են սոված գունդ մը հայկական:»

Ըսէ՛ք, չարատահ զիւանագէտներ

Գո՛ւնդ մը, քէ կամի՛ք Հայոց մի բանակ,

Երբ գաղափարն է որ Հայն է զիններ:

Ո՛ր հարբակոններ ցնդած, անառակ:

Ահա փակեցան դրոմներ, շէնքին,

Հուր տեղաց վերէն ստրկսին վրայ.

Մոլեգին խուժանն յուսադիր գէնքին

Վարէն խառնագոչ «գարկէ՛ք» կը գողայ:

Ու մեր օրերու դիւցազունն Հայոց

Բոցակալութեան յարձած այստոհան,

«Թող Արգարուքիւնն բանայ իր դուռ գոց,
«Չարութիւնն առնէ՛, կ'ըսեն, քող իր դաս:

«Արիւնածարաւ արեան ձեր անկիս
«Հեռուն, որչին մէջ բոսոր-բղղամիս
«Եւ ի՞նչ կը ստակայ, մենք հո՛ւս բանակցինք,
«Անկարող ապկեց սասակելու զինք...

«Ման Լկած աշխարհ, հիւսիս, արեւմուտ,

«Միթէ նրմա՞ր է որ ա՛յ կլլենք սուս.

«Տեսանք եղանիկ ազգեր անհամար,

«Դերութեան կեանքս մեզ ա՛յ չէ յարմար:

Ու տեղափարալ մը գրեցից հեղին
Պատահաններէն իջաւ բարկանայք.

Սինչ ներսը փորքեր լաց մը «օ՛հ, Բաքիէն

«Բա՛քիէն, ո՞վ լաւիցայ կեանքիդ հառազայք:»

Հայն մ'ալ անդի՛նց «Գրեղա՛կ մը սրբիս,

«Կերիմ, կը տանջուիմ, ըստանցեցէ՛ք զիս,

«Դրնդակն այն պիտի խորէ աւետիս,

«Անմեռ հոգւոյս խոր, փրկութեան ազգիս:

«Բայց մի՛ փակէ՛ք, դեռ իմ կտամիր աչեր,

«Չեր յարթանակին կամիմ կալ յայրիւ.

«Ու երբ որ մեռնիմ հոգիս կ'առնու թիւ,
«Դէպ ազատ Մասեաց ալիք կարմրաներ:

«Դեռ այս ամէնը սկիզբն է երկանց,
«Պէ՛տք է զաբոսուիլ, ներս'ս գեռաբոյս,
«Գուցէ մեր մարմին կերակուր սան թանց,
«Այլ Ազատութեան ծագի արեալայս:»

Առաց ու հաջը փակեց իր աչեք,
Ընկերացն յանձնեց իր կարմիր զենքեր,
Թնդաց Բիւզանդիոն, ցնցուեց Եւրոպա
Որ կոտորածի քոյլ տուաւ սպաս...

1897

ԳԻՇԵՐՈՒՄԱՆ ԽԱՒԱՐԻՆ ՄԷՋ

Գիշերուան խաւարին մէջ, որ աւելի
կը թանձրանայ խիտ ու սեւ ամպերով
երկինքին, գիշերուան խաւարին մէջ կաթ-
կթող անձրեւին պէս, արցունքիս չիթերը
կը փթփթան բարձիս վրայ, ու մէկը չու-
նիմ որ սրբէ զանոնք:

Վէրքս կ'արիւնի գիշերուան խաւարին
մէջ և արիւնը կը հոսի յորդառատ, միտքս
կը տանջուի, զո՛ւր կը վնասուեմ մէկը՝ որ
արիւնս լուսայ, և սպեղանի գնէ վէրքիս
վրայ:

Թշուառ Հայրենիքիս կարօտով ու յի-
շատակովը թշուառ ծնողքիս, գիշերուան
խաւարին մէջ կ'ողբամ միայնակ. և կա-
րօտը քոյրերուս, եղբայրներուս, որ ու-
տելիք չունին, խմելիք չունին, պառկելիք
տեղ ալ չունին, կարօտը՝ հոգիս կը տան-
ջէ: Մահն ըսես ինքնակոչ ու աներես
հիւրի մը պէս գրեթէ ամէն շաբաթ հոն է:

Այս մտածումներուս մէջ մէ'կը չունիմ որ վայրիկ մը սիրովէ գլխ գիշերուան խաւարին մէջ :

Յորեկն ալ մութ է սակայն սենեակս, արեւին մտնելէն ետքը չէ որ կը մնամ գիշերուան խաւարին մէջ, ու մէ'կը չունիմ որ նայուածքովը լուսաւորէ խաւարը սենեակիս :

Սենեակս յո՛ւրտ ալ է, մանաւանդ գիշերուան խաւարին մէջ, դողդոջ էակ մըն եմ ես, շուտրած, անտէրունջ, միշտակ. չունիմ մէ'կը որ շունչովը տաքցնէ ցուրտ խցիկս :

Արիւն արցունք կը վազեն մարմինիս ամէն կողմերէն, մթին ու ցուրտ է մըթնաշունքը իմ պզտիկ աշխարհքիս : Ուրեմն դեռ կ'ապրիմ : Վառնդի կեանքը ինքնին խաւարն է, գիշերուան մը չափ միայն երկար, ու գիշերուան մը պէս խաւար :

Օհ, անուելի է արտուր քունը գիշերուան խաւարին մէջ :

1896

ԲԱՐԵՐԱՐՈՒՀԻՆ

(ՄԵՐԿԱՅՈՒՄ ԹԷ)

...Ու ցուցուց բոսոր Հայոցս հորիզոն

Սահմարակեցան Մասամ, լէյսի, Սմագոն,

Արեւմասք ամպեց, գոռաց. «Մեծ ոնի'ր,

«Ելէ'ք, հատ'է, տեղ'է անգոյգ այս նախնի'ր»

Ու բացուեցան քաղաքներ պրնդապիրկ :

«Օգնե'նք, ըսին, անա մեռնին միմիանց գիրկ :

«Աստու'ժ վրկայ, չեքքար մեր փողոնի կորուս :

«Անցու'ցե՛ք մի պիտի քե'՛ք շահ հարուս :

Յետոյ յանկարծ զղջում մը վեր ժայթկեցաւ,

Բարեբաւր սարսափեցաւ. «Ի՛նչ սրիսալ,

Կարօլիկ չեն Հայերն, չուզեն Փրօս ըլլալ :»

Եւ մառդկային սիրտն իրենց մէջ սասկեցաւ :

Հայերն եկան ամէն դիպ թեւաւոր
Պատմութեամբն արհաւիրի մրտաւոր
— Դահնին առջեւ շղթայակալ զոնք մերկ
Կամ չարղրած երեխայ մը գիրկն իր մօր:

Այլ ո՛վ կամ թէ քանի՛ հոգի ըսաւ «մե՛ղք».
Քանի՛ անկեղծ հոգի գոչեց վե՛ժ ազնիւ.
Ա՛հ, կը սոսկամ, բայց ըսին այդ միսերն հեղզ,
Միսերն այդ գիրգ. «Սրի՛ զահիհնդ եմ անթիւ:»

Ու քրքրուաց իրենց միսը վաւառոս,
Անկուտ միսը բուրմն. «Ինչո՞ւ Հայն ըսին,
«Մերձէ ըլլալ քուրիին կին կամ ամուսին,
«Ինչո՞ւ չըսուիլ Օսման, ինչո՞ւ միտ Սեռ:»

Իրենց սիրը՝ ըզգացումը կամ հրակ
Ծորակ մըն էր ոսկու, սակայն յաւէ փակ,
Լոկ այն ասեմ բացուէր երբ նոր հասնէր լուր
Սրբածութեան եւ ճանջանաց աղէկօտ:

Օրն իրիկուն կ'ըլլար, լուրերն հիննային.
Կոյսը նստէն կ'առնէր պրնակն հիննային.
Եւ հաշուելով սրնկայտնն յղփանքին.
Օսմանի մը կ'երազէր հեռ զգուանքին:

«Յիմա՛ր կիներ Հայաստանցի, այս ինչ՛ նիչ.
«Յաղթանդամ Գուրդն կամ իր հարէմ անպատուիչ,
«Ինչո՞ւ զոսկեմ. ո՛ւր թէ ձեր տեղն ըլլայի..
«Վայրագ չէ՛ Թուրք, լոկ ուն սուակ պատանի »

Ու Հայն անդին դեռ կը սպասէ փրկութեան
Երազայոյս Հայր, մտածած իր կրկնիծ,
Հոս քրքրուաց միսը վաւառ Երազեան
Օսմանի մը գոգ ըզլալով պազին կիծ:

Ուղեկորո՛ւս փոքիկ հօս,
Կրուռի դաշը մահաճոս
Է լոկ տեղին փրկութեան,
Ժողովրդաց Գողգոթան:

1902

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ

Կը արանջեն Գրիստոնեաները,
Ու տառապող ժողովուրդները կը ճշկուհան.
Եւ կը հարցնեն. —
«Ո՞ւր է մեզի խոստացուած խաղաղութիւնը,
«Ու մեր ոսկորները ե՞րբ պիտի հանգչին»,
Եւ կը ճշկուհան Բրիտոսիլ դէմ,
Իրենց տառապանքներուն համար «վերջ»
ազադակելով:

*
* *

Տիգրիսի հարաւային ափերուն վրայ
Գաղղէացի հովիւները
Բացօդեայ կ'անցընէին իրենց գիշերները եւ
լազանքի,

Եւ աստղերուն ընթացքը կը դիտէին,
Եւ աստղերուն մէջ անցուդարձը կը դի-
տէին:

Մեռեալ ծովուն արեւմտեան կողմը
Երկիր մը կայ կենդանի.
Ուր հին Նեղոսը կը նորոգուի ամէն տարի
Նեղոսի հովիւներուն մէջ չարքաշ ժողո-

Փրկութեան կը սպասէր յուսակաւոյց,
Ու եղան մարդիկ ասոնց մէջէն,
Որ Նեղոսի ջուրերուն մէջ նայելով զքան չգ-
Գուշակութիւններ կ'ընէին.
Եւ աստղերուն ալ նայելով
Գաղղէացի հովիւներուն տեսածները կը
հաստատէին:

Եգիպտոսի մէջ մարգարէները
Նեղոսի ջուրը կը նայէին,
Եւ Բաբելաստանի հովիւները
Աստղերը դիտելով
Իրենց տեսածներուն վրայ երգեր կը յո-
րինէին.

— «Ահա ամպի պէս կ'ելլէ,
«Ու Անոր կառքը մըրիկի պէս է,
«Արծիւներէն արագ են Անոր երիվարները» .
Ու կը տեսնէին հրեղէն անձ մը
Որ աստղէ աստղ կը ճամբորդէր :

* * *

Ո'վ յիմար ժողովուրդներ ,
Ո'վ կարճամիտ հաւատացեալներ ,
Այդ երկնազուլի ճամբորդը ,
Եւ աստղերու այցելուն ,
Որմէ ձեր խաղաղութիւնը կը սպասէք
Եւ ձեր ոսկորներուն հանգիստը կը խնդրէք ,
Դեռ ինքը կռուի մէջ է ,
Եւ ինքը խաղաղութեան կը կարօտի :

* * *

Երկինքի մէջ Հօրը աջ կոճմը նստած է .
— Կը պատուասիրուի Անիկա ,
Ու կը հանդէի Անիկա : Հրեշտակները կ'եր-
գեն .

Եւ հրեշտակներուն երգը՝ յաղթութեան
երգը չէ .
Անոնք խրախոյս կ'երգեն և ճառեր կը
կարդան .
Պատերազմի ու շփոթութեան
Նախընթաց օրուան երգը կ'երգեն անոնք .
Եւ յաղթանակի օրուան նախատօնակը կը
պատրաստեն :

Եւ Ան՝ որուն կառքը մըրիկի պէս է ,
Դեռ իր ճամբորդի հագուստովը
Եւ իր արիւնաներկ ցուպը ձեռքը
Բազմած է ակօռի մը վրայ ,
Զոր իրեն փոխ տուած են :
Ու Անիկա դեռ իր յաղթանակի պսակը
չունի :

Ու իր արքայորդու գահը չունի :
Եւ Անիկա «Աբբա՛ , Հայր» կ'աղաղակէ .
Քի՛չ մըն ալ միջոց խնդրելով հանգիստի :

Ու կ'ուզէք որ Անիկա ձեզմով զբաղի ,
Երբ այնքան ուրիշ գործեր ունի կատա-
րելու :

Այնչափ ուրիշ երկիրներ կան
— Եւ անոնց բնակչութիւնները թիւ չունին,
Եւ այդ բնակչութիւնները չար են.
Մեր երկրին արարածներուն չափ չար են:

Ու Եհովային Որդին կը ճամբորդէ աստղէ
աստղ.

Ու համաստեղութենէ համաստեղութիւն
կ'անցնի

Արծիւներէն արագ երկվարներով,
ինչպէս տեսած էին

Տիգրիսի աւազանին հովիւները

Ու Եգիպտացի տեսանողները:

Եւ ուր որ կ'երթայ ան՝ քարոզելու՝

Հոն կը խաչեն զինքը, կը չարչարեն զին-

քը հոն,

Ու զինքը հոն կը մեռնեն:

Եւ ասիկա երկար շրջան մըն է

Որ գեռ պիտի տեսէ բիւր դարեր.

Եւ Աստուծոյ Որդին

Տասն հազար անգամ պիտի խաչուի,

Մինչեւ որ վարժուի.

Ու խաչ'ն ալ դառնայ անօգուտ

— Օհ, մարդիկ տո՛՛ր ալ կարող են . . .

Ո՛վ Երկրին բնակիչները,

Տանջուած ազգե՛ր և արիւնլուա՛յ ժողո-

վուրդներ.

Դուք ձեր գլխուն ճարը նայեցէք.

Կռուեցէ՛ք իրեն պէս.

Մինչեւ ա՛յն ժամանակը՝

Երբ էմմանուէլ իր Սուրբ Գործը աւարտած,

Իր այցելութիւններէն կը դառնայ Երկիր,

Արդարութիւն ընելու անիրաւուած ժողո-

վուրդներուն:

1902

Աստուծոյ խորհուրդներն այնքան ան-
քննելի, ծրագրերն այնքան հսկայ են ու
մանրադիտականօրէն հեռու որ հեշտու-
թեամբ պիտի որոշէր ոչ միայն մեզի պէս
փոքրիկ ժողովուրդի մը բնաջնջումը—իսր
սրբագրութիւն հին կարգադրութեան մը—
ո՛չ միայն երկրագնդիս պէս փոշի մը պի-
տի անհետացնէր, այլեւ բոլորովին նոր

տիեզերքի մը ստեղծագործութիւնը բոպէի մը մէջ ծրագրել պիտի ուզէր : Մե՛նք ինչու կը պատուտուինք . փոխանակ պարզապէս համակերպելու . «օրհնեալ ըլլայ իր կամքը :» — Կը պատուտուինք , որովհետեւ միտին մէջ ջիղ կայ , հոգիին մէջ զգացում , սրտին մէջ սէր Երկինքն է միայն պարապ :

Աշխարհ փեթակ մըն է : Մեղուները ուր որ ալ երթան , ինչ որ ալ ընեն , ըսեն , խորհին , խօսին , ո՛ր ուղղութեամբ ալ որ շարժին , մէկ նպատակ միայն ունին — մեղր պատրաստել . և կը պատրաստեն , Իսկ մարդի՛կ . ո՛վ կրնայ պատասխանել . բայց միայն ես . — արիւնախառն արցունք :

«Ամէն բան ճիշդ է» : Լկս եղած է իմ մէկ վճիռս զոր արձակած եմ 13 տարեկան հասակիս , երբ մտածումներով պաշարուած , իրերն ու դէպքերը քննելով

դառա՛ծ դպրոցէն տուն կ'երթայի : Այսօր 16 տարիներ անցած են . միշտ նոյն մտածումը կը տնկուի մտքիս մէջ . ամէն բան ճիշդ է . այսինքն ամէն բան է , ճիշդ ինչպէս որ բնականօրէն պէտք էր ըլլալ իբր արդիւնքը սկզբնապատճառի , մեղի շատ անգամ մութ , անծանօթ : Աշխարհի վրայ չկայ բան մը , էակ , իր , նիւթ , դէպք , եւլն . եւլն . որ զարմանքս գրաւէին . պաշարեամբ կը դիտեմ ու կը կրկնեմ . «ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ» :

1902

Կրանիտէ կոթողները կը կործանին և իրենց ներքեւ հանգչող անձերը կը կորսնցնեն անյիշատակ . դիւրամաշ թուղթն իր վրայ կրածը կ'անմահացնէ : Այս է կ'երեւայ պատճառը որ Թուրքը զէնքէն աւելի թուղթէն կը սոսկայ : Երբ մեր տուները կը խուզարկուէին , ի՛նչ էր ընդհանրապէս փնտրածնին , կամ ձեռքերնին անցա-

ծր, եթէ ոչ գիրք ու թուղթ, թուղթ ու
գիրք, — երազուն ժողովրդի մը խորհրդա-
նշանները — և հազիւ երբեք զմեկի մը...
Վախցնելը ձեռնէն լաղէկ է ըսեք են
մեր պապերը, և նոր սերունդն ալ դեռ
շարունակելով հաւատալ այդ հին վարդա-
պետութեան թղթով կը վախցնէ, զէնքով
պատժելու տեղ...:

1900

... Երբեք, երբեք ոչ գիրք ու թուղթ, թուղթ ու
գիրք, — երազուն ժողովրդի մը խորհրդա-
նշանները — և հազիւ երբեք զմեկի մը...
Վախցնելը ձեռնէն լաղէկ է ըսեք են
մեր պապերը, և նոր սերունդն ալ դեռ
շարունակելով հաւատալ այդ հին վարդա-
պետութեան թղթով կը վախցնէ, զէնքով
պատժելու տեղ...:

Աւխարհի մէջ մենք ունեինք մեր տեղը,
Բայց ընդ երկիր անա ցրուի մեր տեղը,
Փեքրոսրած վարդի բերքէն գերիվեր
Յանկալի չէ՞ կաղնոյն կառչած բաղեղը:

0001

Հողագնահատ մենք ունեինք մեր տեղը,
Թալուեցաւ, բաճ չմնաց մեր գեղը,
Բոլոր աւխարհ խալ ու պարով կը հրեռնի,
Մեռեղներու մէջ ցոյց կուտան մեր տեղը...:

Ազգերու մէջ ունեինք մենք մեր տեղը,
Մեր Բազաղահոն, մեր լայնալիւս աղեղը
Հաւանդու քիւն, վեր զարկեր են մեզ հիմա,
Ո՛վ ալիսի սայ մեր ցաւ ետէն — — — դեղը:

Գոնէ շիրմ ս'ց մէջ մենք չունինք մեր տեղը,
Մեր գերեզման սիրեն օտարին Բարանման,

Սիրեն օտարի՛ն. դուռէն բլրած գեղեզման,
Ուր մարեր է Արդարութեան կանթեղը:

«Օ՛ր դուք ունիք երկինքի՛ մէջ ձեր տեղը,
«Այս աշխարհը նարա՛ն է ձեզ զո՛ւր տեղը.
«Կը նրկըսիք տեղ ընել ձեր ոտներուն.
«Այո՛, երկնի՛ց լոկ ժառանգ է անմեղը...

Պատմութեան մէջ, այո՛, ունիմք մեր տեղը,
Մարդկութեան մէջ անագին է մեր դերը.
Թէպէտ լրեց մեզ երկնաւօտ մեր Տէրը,
Ու սրով ինկանք որաներուն մէջտեղը...
Բայց պատմութեան մէջ պիտի տա՞նք մեր տեղը;

1902

Թ Ա Փ Ո Ւ Ր

Երկիւղածութեամբ ու դողդէղաւով
Ներս մտայ սենեակէն.

— Պարզ, անշուք խցիկ մըն է, —
Մահճակալը դրուած էր իր տեղը:

Առջի օր երբ զինքը տեսայ
Այնքա՛ն հիւժած, մաշած էր
Որ հազիւ կարելի կ'ըլլար իր գոյութիւնը
Նշմարել

Մահիճին մէջ, վերմակին տակ:

Այն օրը արդէն յուսահատական էր վիճակը,

Օրհասականի մը աչքերը ունէր,
Շրթունքներն որ... կծկուած էին:

Մերադէր զացի մահիճին մօտ,
Մէկդի ըրի վերմակը,
Մահիճը թափուէր էր...

* * *

Շանթահար եղայ,
Սեւ յուսահատութիւն զքեզ պատեց զիս,
Միայնութիւն ու լուսութիւն զիս կ'անա-
բեկէին.

Մահուան անաւոր ներկայութիւնը կը տես-
նէի:

Մահուան գարշելի հոտը կ'առնէի:

Հոն առարկաները կը խօսէին ինծի:

Պատէն կախուած պատկերներ,

Ու քանի մը անսկիւնեթ զարդեր,

Զոր ինք շտկած էր իր ձեռքով:

Հոն, անձածկոց սեղանի մը վրայ,

Դրիչ մը և թուղթեր կային:

— Ամէնքն ալ սգաւոր —

Սեւ այդ թուղթերէն մէկուն վրայ,

Իմ անունս գրուած էր, կիսատ:

Եւ տխուր, բայց երջանիկ պատկերներ
կ'անցնէին աչքիս առջեւէն:
Բաղձանքիս համաձայն
Իրականութիւն պիտի գտնէին անոնք օր
մը:

Կը տեսնէի վերաբոյժ մը,
Քահանայ մը, անոր քով,
Երրորդ ըլլալով իմ սիրելի մօտերիմս,
Որ հոն ներկայ պիտի ըլլար այն ժամուն:

Եւ վերաբոյժը
Սուր դանակով մը կը կտրատէր մարմինս,

Նախ կը բանար սիրտս,

Հալած, կապարագոյն մօրթս մէկդի կը
քաշէր,

Ետքը՝ կողերս իրենց յօռուածներէն կը
քակէր:

Ոսկորներս, կրակը նետուած իմ զննչի
Այրած ու ճերմկած՝ գոսկորներուս վրէժն

նշէին:

Բարեկամս կուլար, քահանան կ'աղօթէր,
եւ հետաքրքիր գլուխը ծռած
կը նայէր դիակիս վրայ:

Վիրաբոյժը այս ամէնն ըրաւ,
ետքը, երբ կ'ուզէր մաքրել ներսիդէս,
Ձմռանը համար... խեղճ մարդիկ...
երբ կ'ուզէր մաքրել ներսի դիս
Ոչինչ չէր գտներ... Թափուէր էր:

1895

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԻՍ ՎՐԱՅ

Ովկէանին պէս երբ որ յուզուի քու հո-
գին, յիշէ զիս,
Երբոր խանդդը կամ թէ ցաւերդ բորբո-
քին, յիշէ զիս,
Եւ սուրբ սրտով երբ կ'աղօթես երկին-
քին, յիշէ զիս,

ԵՐԳԵՐՈՒՍ ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

... Հայրս կօշիկ կը կտրէր՝ փոքրիկ-
ներուն համար որ հագնին և դպրատուն
կրթան. կիներուն համար որ Լուս-Պա-
տարագ տեսնելու փութան: Երիտազարդ-
ներուն համար կօշիկ չէր կտրեր ան, Եր-
կիւղած Մարգը, խղճմտանք ընելով՝ չէր
ուզեր պատճառք ու դիւրութիւն տալ որ
անոնք իր դիմացկուն կօշիկները հագնելով
սարերն անցնին, քարերն անցնին ու դա-
րիպ-դուրպէթ իյնան:

Օր մը օտարական երիտասարդ մը ե-
կաւ, տրտում դէմքով, սիրտը կոտորած,
վզիկը ծուռ, ձեռքին նիզակավերջ ցուպը
գետինը գամեց, և անթիկունք աթոռակի
մը վրայ դանդաղօրէն նստելով հեւք
մը քաշեց և հարցուց.

— Դիմացկուն կօշիկներ ունի՞ս, սիրա-
կանս փնտռելու եկեր եմ, սարերն անցնիլ,

քարերն անցնիլ կ'ուզեմ ու դիմացկուն
կօչիկներու պէտք ունիմ:

Հօրս միակտուր ընկուզների կոճղ-սե-
ղանին գլխացը նստած գիրք կը կարդայի
ևս, ու հայրս մտիկ կ'ընէր: Երբ ճամբոր-
դին այս խօսքերը լսեցի, ջիղերս կտրտե-
ցան, ու ձեռքերս թուլցան. գիրքը ձեռ-
քէս ինկաւ, կաթիլ մ'արցունք ալ աչքէս:
Այն ատեն հայրս հարցուց. «Երկթէ կօչիկ-
ներ չի՞ն՞ մ»:» «Չէ» պատասխանեց հիւան-
դը. «Պողպատէ՞ կ'ուզես.» «Ո՛չ»: «Ուրեմն
չընտրե՞ս նիւթը»: «Ապերախաններու Արե-
սին կաշիէն» պատասխանեց թշուառը եւ
ալ բան չըսաւ:

Հայրս, խորունկ սրտակցութեամբ մը
ըմբռնելով երկտասարդին ճիւղանդութեան
առտիճանը դարձաւ ինծի և ըսաւ.
«Գրէ՛, զաւակս, գրէ աս պատմու-
թիւնն ալ, ուր բան մը ծածուկ չ'մտ
թող»:

1902

ՍՊԻՆՔՍԸ ԿԸ ԽՕՍԻ

Նետէ՛ տա՛ քծաւոր հայելիդ, ինչո՞ւ
տգեղնաւ ինքի՛ր աչքերուդ: Յոռետես
սեւագը բռնախօսը լալէ՛ չե՞ս վախնար (*):

Անցեալը դիտակա է, անոր մէջէն ա-
պագան կը դիտեմ: Հին դժբաղդութիւն-
ները կը վազեն կուգան ու ներկայի վը-
տակներուն խառնուելով յորդաջուր կը
հոսին: Կանցնին կերթան ապառնիւս ընդ
մէջէն ու, երազներուս Եղիւսեան դաշ-
տերը կաւերին կը քանդեն: Կանցնին կեր-
թան գերեզմանիս վրայէ: Զիս դժբաղդ
ընող ցաւերը ինձմէ ետքն ալ պիտի մնան
կենդանի:

(*) Տե՛ս մեր հա՛ւտաւ գործը երբ լոյս տեսնէ:

Եւ դուք, որ մանկանացուներ էք,
լինչպէս պիտի կրնաք չափել մեծութիւնը
վիշտիս զոր Արարիչն անսահման է ստեղ-
ծեր ու հոգուս մէջ տաժիտիս: Երազում
թէ արթնութեան, դէզադէզ ծրագիրներու
պատրաստութեամբ գործելու մէջ դանդա-
ղեցայ: Իղձերուս ահագնութեանը տակ
ընկճուած՝ ա՛լ վնասեցայ բան մը կարենալ
ընելու եռանդներէն: Անօթի երբեք չմնա-
ցի, բայց հոգիս սովէ կը տանջուի: Հո-
գիով աղքատն եմ ես: Ու միշտ կը կո-
ղոպտուիմ: Պիտի տրուի՝ ինծի երկինքի
արքայութիւնը. ինծի՝ հոգիով աղքատիս:
Ինծի՝ որ երկրաւոր արքայութեամբ ալ
պիտի շատանայի ու տայի զայն մօրէ մերկ
հայրենիքիս:

* *

Ձիս չճանչցողները կ'ըսեն. «Ահա մէկը
որ ծնելուն զղջացեր է և մեռնելէ կը
վախնայ»: Աւագ Ուրբաթ օր ծնած հոգիս
այդ Օրուան Մեծ Խորհուրդին ցաւերն

ունի: Հանճարն ու Հաւատացեալը միայն
պիտի կարենան որակել, ըմբռնել զանի:
Զարմանք, որ կեանքի պէս սուղ ու խոր-
հրդաւոր պարապ մը կը զբաղեցնենք կտոր
մը «պտուղի ու ցորենի և գինիի և ձէթի»
համար ճգնելով:

Թիմարացե՛ր էք որ մեղուին բոյնը
փայտ կը խոթէ՛ք, կամ վառօղի դէզին
վրայ կը նետէք ձեր սպառած գլանիկին
հրաշէկ մնացորդը «քէֆ հասցնելու» հա-
մար: Կը բարեհաճիք հետաքրքրուիլ եր-
կաթէ կամքիս խարտուքովը աղամանդի
կտորուանք փնտռելով անոր մէջ: Ու ճիշտ
ժամանակին կը հասնիք: Երբ հին բարե-
կամներ յոգնած են արդէն ու տաղտկացած
անվերջանալի լացերէս, կսկիծներէս հա-
ռաչներէս: Յուսալներէս, հաւատքներէս,
կամքերէս ու ջանքերէս՝ յուսահատած:
Կշտացած են սէրէս, աղաղակներէս, կո-
չերէս ու իղձերէս: Եւ յիշատակներովս՝
սարսափահար:

* *

Սառնաչփոթ գլուխս՝ կարեվէր հոգիիս
հետ հաստատեցին անմարմին ոսկերտ-
եացս: «Հասարակաց կարծիք» ըստած սայ-
լին վրայ դրին և «ժողովրդի դատաստան»
անուն անիւներով չորս կողմ կը գլտորեն,
դէպի վհատութեան մեռելական քա-
ղաքները կը քաշեն: Մտերիմներս ուզեցին
զիս պաշտպանել. ու չարախօսներուս շր-
թունքը կտրեցին: Եւ ահա՛, այդ բերան-
ները աւելի մեծցած ու լայն բացուած էին
իմ վրայ: Յիսուս սորվեցուց. Չարիքը չա-
րիքով չի՛ դարմանուիր: Ո՛վ կեցեր է
մտածելու իր հասուցած լիախին մեծու-
թիւնը, կամ իր բարեգործութեան տեսակը
որոշեր:

*
**

Ժիզերս անքննելի էին, ու թառանջքս
անըմբռնելի: Ուզեցի երկինքին չափ բարձ-
րանալ, չյաջողեցայ. այն ատեն երկինքն
ինծի չափ խոնարհեցուցի: Ուզեցի Աստու-
ծոյ մը պէս մեծնալ՝ որովհետեւ արտօն-

ուած էի, չկարողացայ. այն ատեն զԱյն
ինծի չափ պզտիկեցուցի, ու, ա՛լ հաւատքս
չի մնաց այդքան խոնարհ երկինքի մը
փառքերուն վրայ, ու ինծի չափ միայն
մեծ Գերագոյն էակին վրայ: Եւ անոնց
հայնդութիւն մը քլլալը գիտեմ: Երբ սթա-
փեցայ մտալիկումներէս, պզտի որ չաման-
դաղ մըն էի, յովտ մը, արեւուն լոյսին
մէջ վայլոյ փոշիի կտոր մը, և՛ հրճուա-
զին յոյս մը ծագեցաւ մէջս, — գոյութիւնը
ինձմէ անհունապէս մեծ պատասխանատու
էակի մը:

*
**

Հպարտ ենք որ մեր Բնաշխարհը առ-
նաբար տոկացեր է Ջրհեղեղին, և ատոր
համար Ծիրանիով մը պսակուեր: Այդ դօ-
տին երանգն է որ դեռ կը ցոլայ մեր աշ-
խաշին շուրջ բոլորտիքը: Չէ՞ք հասկնար:
Ու պէտք է հաւատանք որ, որ մըն ալ,
եթէ առկայ նոյն այդ երկիրը՝ Արեան հե-
ղեղին՝ նորէ՛ն պսակ մը պիտի դրկուի իր
զլութիւն: Այսպէս պիտի տեսէ խաղը տան:

Ջանք ու պսակ, կեանք ու մահ, փորձու-
թիւն ու վարձատրութիւն պիտի գլորին
իրարու ետեւէ։ Եւ կ'ըսենք. աշխարհը կը
դառնայ, ժամանակը կը դործէ։ Կը շինէ
ու կը քակէ, կը քակէ ու կը շինէ մար-
դոց ոսկորներովը։ Ամէն գլխէ ձայն մը
պիտի ելնէ, «ամէն մարդ ինք իր մար-
տիրոսը պիտի լայ»։ միշտ՝ տխմարաբար
ուրանալով միւսին իր եղբայրը, միւսին
իր քոյրն ըլլալը։ Ամէն զգուած պիտի նդո-
վէ կամ պապանձի։ Ամէն կուշտփոր պիտի
չարնայ կամ աղօթէ։ Մէկ ձեռքով ոսկի
պիտի հանէ գրպանէն անառակ կնոջ մը
տայ, մուսովը՝ արծաթ և տէրտէրին ափը
դնէ։ Մուրացկանին ալ պիտի մըմուայ.
«Աստուած տայ»։ Աղքատին ճշմարիտ լա-
ծինը։

*
* *

Տգեղ կիներ մօտեցան ինծի ու երջա-
նիկ էին զիս սիրելով։ Գեղանիները հայ-
լիներու դէմն անցած երեսներն կը խաշա-
կնքէին և մերկ կուրծքերնին կը ծեծէին։

Պատրուած ու լքուած հողիներուն խոր-
հուրդ տուի բարձրանալ արձամարձանքի
լեռները — աշխարհէն քաշուելով՝ որոնց
վրայ անցած սէրերը կը ձիւնեն. և ինք-
նասփոփման արեւը լուսապայծառ կը ճա-
ռագէ ձմեռնական ցուրտ արեւու մը պէս։
Լոյսը ցուրտ է։ Մեղքը՝ ջերմին։ Այդ բարձ-
րութիւններէն կը տեսնեն անոնք, որ ի-
րենց արցունքի կոհակներուն վրայէ կըն-
կըղմին անհաստատ զբօսամակոյկները ան-
հաւատարիմ սիրողներուն, որոնք ոսկի
թեւձակներով թղթէ նաւակներ կը վարեն։

*
* *

Յառաջ, միշտ առաջ կը գոռան ինծի։
Ես կը հարցնեմ. ո՛ւր, դէպի ո՛ւր։ Հըտ-
պիտը որ յանդիման կանգնած միշտ պա-
տասխան մը ունի տալու, կ'ըսէ... Դէպի
գերեզման։ Ի՞նչ կ'ուզես, ոսկի՞, ա՛ռ, առ.
քեզի ոսկի կ'ըսեն ինծի. կ'առնեմ ու վրան
կը նայիմ։ Խնդալս կը բռնէ։ Աս կ'ըլլայ
պատասխանս։ Ուրի՞շ ինչ, կի՞ն մը, սիրո՞ղ
մը. ա՛ռ քեզի սիրող մը կ'ըսեն ինծի զար-

մանալի առատաձեռնութեամբ: Եւ կը քաշուին իրենց վարադուլներուն ետեւը, անկէ մեզ դիտելու: Վրան կը նայիմ լացս կը բռնէ: Ան չէ, սա չէ, հասրա ի՞նչ է ցաւդ, կը հարցնեն ինծի վերջապէս սրբամասած. կը պատասխանեմ. «Հրաշագեղ աղջիկ մը կը սիրէի Արդարութիւն անուն. Արծիւները վանի լեռը տարին. ես կուլամ, չարունակ կուլամ»: «Դուն յիմարացեր ես», կը յանդիմանեն զիս. կար ժամանակ մը, երբ Արդարութիւնը սիրտ ըրած երկիր իջած էր. ու չհամարձակելով տեղ մը հաստատուիլ ամենուրեք կը թափառէր. օր մըն ալ բռնեցին զինքը ու Սաչի մը գամեցին, յետոյ թաղեցին երկրին ծոցը, անկէջ ալ ելաւ ան ու երկինք թռաւ. Սեւ ամպերու ետեւ պահուած կը մնայ մինչեւ ցայսօր: Երբ այս խօսքերն ըսին, չկրցայ չհամոզուիլ որ Արդարութիւնը իր տեսակներն ու սեռերը ունի:

* *

Մանուկ մը տեսայ որ երգելով փաշտոյնները անխոյժ կը թափառէր, յետոյ ձեռքը ձայնին հետ բարձրացնելով սկսաւ պօռալ վազող ամպերուն. «Ո՛հ այդ կողմը, հապա՛ այս. ո՛չ այդքան արագ, հապաքի՛չ մը դանդաղ և դէպի միւս կողմը»: Ամպը իր ճամբան կը շարունակէր անսասան: Ճակատադրիս կը հրամայեմ իղձեր կը յօրինեմ, Երգի թեւերով օդին մէջ կը թռչնեմ դանոնք: Հրացանս ուս: զարկի ու խիտ անտառը ելայ Նորաթեւ երգս սրսալու: Արձակեցի հրազէնս. արձադանքը խեղդուեցաւ բռնկած անտառին ճարձատիւններուն մէջ. վասն զի անտառը բռնկած էր. և ես կը վառէի իմ վտանգած բոցերովս: Երգս կեանքիս հետ մոխիր եղաւ. բողոքս թնդիւնին հետ, անհասկանալի կորնչեցաւ: Սանդուհանդս բոցերուս պէս մարեցան: Եւ հարցուցի. Այսքան խորունկ զգացումներ զիս տանջելո՞ւ համար տուիր. և ինչո՞ւ լեցուցիր կենդանի զլուխս անկենդան տարերքներով:

* *

Մշակ մը և քահանայ մը տուէք ինծի հիններ հազած : Առաջինը ինծի համար ցարենահատ մշակէ . երկրորդին հետ երթանք փառարանութիւն մատուցանելու Պարզեւատուն տունը : Ու երբ համի ժամանակը , մէկը դարձեալ թող փորէ երկիրը և միւսը առանձին աղօթէ , գլուխ մը Աւետարան կարդայ վրաս . ու դառնալով հողագործին հարցնէ . « Եթէ ոչ հատն ցորենոյ . . » : Ինչ պէտք են ինծի մեծ քաղաքները սեւ ու մութ , զոր ստեղծողին մրցակիցներն են հիմներ : Ինծի առատ լոյս տուէք , և անդադտնիք կեանքը տուէք դաշտերուն : Արարիչը՝ արեւը լուսինը և աստղերը տուեր է : Մարդիկ կրսն , « Արեւդ , լուսինդ , աստղերդ քեզի ըլլայ . » և պատրաստելով մութ ու ծուխ , կր ծածկեն արեւին , լուսինին և աստղերուն երեսը : Ապա մութ տեղեր քաշուած , խոշոր ու եղեւնաւոր կամարներու տակ կը սկսին նոր լոյսեր ստեղծել : Եւ կը մռնչեն . « Ժողովուրդներ , մենք աստուածներ եղանք . հնազանդեցէք մեզի » : Եւ ասոնք

պատասխան կուտան երկիւղածութեամբ ու կրսն . « Ըրէք մեզի հետ ինչպէս որ կուզէք , ահա արեւը , աստղերը , և լուսինը խաւարեցան ու մութին մէջ կորուսինք մեր ճամբան » : Այն ատեն բարձր տեղերէն ծափահարութիւններ կը դռուան . խնդութեան թնդանօթներ կարծաւորին : Ամբոխէն մաս մը կը վերտւորուի կամ կը սպաննուի : Երբ ապշած , հրաշմափ ամբոխը կը քրթմնչէ , վերէն սպառնական քնթռնոցով կը պատասխանեն . « Չամանալու բան չկայ . բնական էր » :

*
* *

Աստղերէն լոյսի վտակներ հոսեցան և արփիագետը կաղմեցին : Արփիագետին ափունքներուն վրայ բիւրք բիւրուց ծաղիկներու Ծիր մը ձլեցաւ : Եւ այդ ծաղկունք ղիշերական դշխոյին կաթովը սնան , պայծառացան : Հայուհին ցանկացաւ : Մինչեւ ամուսնութիւն կոյս մնաց , ու հարսանալէն ետքը՝ կուսամայր : Այնքան մաքուր է նէ : Ո՞ր Եւրոպէացին պիտի քաջասրտէր

ըսելու. «Իմ մօրս պէս մայր չի կայ և չի կրնար գտնուիլ» Ո՛վ չի գիտեր որ իր մայրն անցած է սոսորուան իր անցած աղտոտ ու սանդարամետական ճամբաներէն: Ի՞նչպէս կրնամ ասոնց աղօթարանը երթալ: Երբ կը հարցնեն. Գու՛ն ժամ չե՞ս երթար. ո՛չ, կը պատասխանեմ, կուզեմ ստիպել աղօթընկալը որ զիս իմ հօրս երկիրը դարձնէ ու գոնեայ ցոյց տայ մեր սիրելեաց գերեզմանները: Կուզեմ երթալ այն եկեղեցին ուր «Բանն մարմին եղեալ, բնակեցաւ ի մեզ» . «Բանը»- Շարականները, զոր մեր հայրերը սորվեցուցին և զոր մեր զաւակները, աւա՛ղ չպիտի սորվին, նծղեհ ինկած կամ սրակոտոր:

* *

Իբր բոլոր գործերն աւարտած էին: Որդին՝ աջ կողմը քիչ մը ետեւ կեցած հրամանի կրտսէր: «Ի՞նչ կրսես, հարցուց յանկարծ մտածկոտ լուսինէ մը ետքը. ի՞նչ կրսես, մեր պատկերին համեմատ մարդ ալ ստեղծել կուզեմ» Որդին թալ-

կացաւ, ամբողջ մարմնովը կը դողար. ծունկերը կթոտեցան, և, դալարակոյտի մը վրայ նստեցաւ անմիտ: Լեզուն բռնուած էր: Իրեն ժառանգակիցի մը երեւան գալը չէր զինքը սարսափեցնողը, ո՛չ, Ան ատկէ վախ չուէր. ոչ ոք պիտի յաջողէր հասնիլ այդ իրաւունքին: Այս իսկ էր իր սրտի սեղմումին պատճառը: Ոչ ալ իր կրեւիք չարաշնչներուն հեռադգացումը կահարեկէր զինք: Հարցումը երրորդուեցաւ. «Ի՞նչ կրսես» «Եղիցին կամք Գո» եղաւ Անոր երկչոտ ու յուսահատական սլատասխանը, որուն արձագանգը մինչեւ Լադին-Դիշերը դեռ կը լսուէր. «Եղիցին կամք Գո» . Ա՛խ տխրիւր, պատասխանեց Հայրը. ատիկա պիտի ըլլայ միջնորդը կամ միջնակարգը վերը անարատ մնացածներուն, ու վարը անդունդ թափածներուն մէջտեղ: Ո՛չ, ատիկա ըլլայ Խառնուրդ մը, անոր սերունդը Խառնագունդ մը, ճակատի նախամարտիկ գունդը, վերը անապական մնացածներուն եւ վարը գեհեան գլորածներուն յաւիտենա-

կան կոխերն մէջ» :- Սարսափելի խառնուրդ, անեղ ճակատամարտ յաւիտենական :

*
*
*

Քանի մը մեռելակապուտներ բահ ու բրիչ առած զնացեր էին ժամանակին գերեզմանը փորելու : Ու չկրցան դանել անոր ոսկերոտին : Կոյր-խուրդի գետնուղիի մը պէս խորը մը բացուած էր ու , մոլոր ոլոր սողալով գնացած կորսուած էր երկրի ալքերում : Ապա ջուրի կերպարանք առած ուրիշ տեղերէ դուրս կելլէր թարմ ու երիտասարդացած . և կը հոսէր , կը հոսէր գետի մը պէս , ու կերթար Մեր երկրին ամէն կողմերը կայցելէր , մերթ դորդաւ լով անեղափրփուր , մերթ ալ հանդարտ ու խաղաղ : Մեծ-Գետին եղբրքն ի վար գլխիկոր ու քայլամուր կերթայի : Ճամբուս վրայ , ուր շողարձակ արեւը իր լուսատու և վերածնիչ լոյսը կը հեղեղէր , հին ծառ մը կար մեծիւրան և կորածքամակ : Հաղիւ շունչ կելլէր բերանէն այդ գառամ ծերունիին , որ աւելի երիտասարդ ծառե-

րուն պատմութիւն մը կրնէր . «Շատ դարեր առաջ , կըսէր , հին ժամանակը մէկը միւսին ետեւէ բռնաւորներ արշաւեցին մեր երկիրը : Ատոնք՝ ո՛չ երկրի մարդուն կը խնայէին , ոչ երկրնուցը թռչունքին : Ոչ լեռանը գաղանին առջեւ կը սոսկային , ոչ գետնուցը կաննչին կը մեղքնային : Ան տոննները , մեր մեծունքն — լուս իջնէ գերեզմանին — կ'ըսէին մեզի . «ծռեցէք , զա՛ւկներ , ծռեցէք , ատ հզօր մարդուն որ բազում զօրութեամբ ելեր կողգայ» : Երկինք , գետինք կը սասանէր անոնց առջեւ և քար քարի վրայ չէր մնար : Աս քաղքին ժողովուրդը ան տոննները կ'ելլեր ու բահ ու բրիչը ուսը վարկած կը դիմաւորէր իշխանը : Նախ պատմութեաններով մինչեւ լեռներուն անդիլ կողմը , օրերով ճամբայ , արշաւանքի առաջնորդին անցնելիք ճամբաները կը փռօցէր , ու ետքը մինչեւ գետինք խոնարհութիւն ընելով կ'ըսէր . «Շատ ապրի թագաւորը . թող հրաման ընէ իր անցած տեղերը մշակենք ու ծաղիկներ ցանենք իր ոտքերուն տակ :

ու իր ձիերուն անցնելիք դաշտօրայքը
կանանչներով զարդարենք» : Զէ՛, կը պա-
տախտանէր բռնաւորը, իմ մարդիկս ձեր
դիակներով պիտի յարդարեն ուղիս» : Եւ
երբ արեւուն լոյսը կը խափանէր թափուած
անհաշիւ արիւնին գոլորշիքէն, մեծաւորը
կը հրամայէր որ մինչեւ իրինկուն ինկած-
ներու տէքերը փորեն և ձեռքերնուն մատ-
ուրները կտրելով տնկեն անոնց մէջ ու
մօմի տեղ վառեն : Եւ իրինկունը, երբ
մօմերն հատնին, զոհերուն բրիչներովն ու
բահերովը պեղեն անոնց իսկ գերեզմանը :
Այս գետը, ինծմէ ալ ծեր, վկայ է ըսած-
ներուս, լեզու ելլէր ու ինչէր պիտի պատ-
մէ՛ր» : Աս ըսաւ ու ծերունի ծառ . քա-
մակէն պտտելով ջուրին մէջ ինկաւ : Երի-
տասարդները տէքերնին լայն բացած ապ-
շած մնացին ու գեւիւն մը կը ցնցէր ի-
րենց նորահաստատ ջիւղերը . . . :

Եւ իրարու երես կը նայէին անխօս և
խոհատանջ : Յանկարծ ջուրի՛ն երեսը ձու-
կերով ծածկուեցաւ : Զուրերուն տակէն
մտիկ ըրեր էին անոնք ծերին պատմու-

թիւնը և համբերութիւննին հատած դուրս
կ'ելլէին և վրէժ՝ կը գոռային : Ամայու-
թիւն սիրող վերջին բռնակալը մոռցեր էր
ձուկերուն դպչելու և ընդհակառակն՝ ան-
գիտակցաբար զանոնք սնուցեր :

ԿԿՅՈԶԺՈՆ . մէջիցդոյր միմէկդս միշտ
-ծախմի մոռնիդդ . աշխիս զո պիտանոցդ պի
-տան մտնիցդուն՝ մ միգորից զյոցչս աղմի
-տ լէն զմոս միմա իոյցիդի զյոցիցս
պոյ զմոսմիդդ մի . աշխիս բոս միոն
-տ միոյցիցից մոյցիցից, միմա միմոն
- զմանքիցից բոյ զմոս միմա զիոյցից
-ծաղ ի լայի . դոյ լա ձեմի . զամբ պի
-տայս զիոյցիցից մի . զիոյցիցից մի . աղմի
-աղ զյոս . աղ սի աղ լի
-իցի . ապիմի լէն միցիցից իոյցիցից միմա
- լա ծաղից մի . միմիցիցից զյոցիցիցս
-ի զիցիցիցից զի զի . աղմիցիցից մի
- . . . զյոցիցից ապա աշխիցից զմից
մի ոսիմա . միմա մի . աղմիցիցից
-տն զմիցիցիցից զապիմիցից . լմա աշխիցից
միմա մի . աղմիցիցից . աղմիցիցից . իոյցից
-տն ապա միցիցից զմոս մի . զիցիցիցից

Տ Ա Ր Ա Գ Ի Ր Ն

Եկայք առ իս եւ բերե՛ք բան աւետեաց
Եւ ասացե՛ք, զիա՞րդ գնան
Ի ձորամէջս գետք եւ առուք հայրենեաց.
Առե՛ք ծաղկունս ինձ գունեան:

Ասք իմ անցին եւ փոխեցան վարսք յալիս
Վասեցին աչք իմ յարսուք,
Տարայք վսակն եւ խառնեցե՛ք անդ յԱլիս
Որ ներկեցաւրն բոսոր:

Ծրղօս, ծաղիկ, կամ տունկ գոնեայ ազազուն
Մայրագումէն տուք ինձ ցոյց
Համբուրեցից ինքզնի շարժմանս իմ անցոյն
Մեռայց յայնժամ անհոգուն:

Եկա՛յք, մանկո՛ւնք, երգեցե՛ք ե՛րգս հայրենի,
Ըսփոփանաց բարձե՛ք ձայն,
Ու լոց հապկաց զոստումն 'ի սար Դավրայի
Մրնուճն աղբեց բիւրական:

Եկայք մանկունք հալածականք նորահառք,
Զիա՞րդ վարին անդ կուռհասկ.
Լերինք հաւարք ըզգեստափաթք բարձրաբերձ
Ա՞նդ եմ դեռ այնք երկնահերձ:

Եւ լայնանիս վանաց զայգոյն ասացե՛ք,
Է՞ջ դեռ պարսաք եւ յուրթի.
Քանի՞ մրեակս, մասաղ հովիւս անդ տեսե՛ք,
Քանի՞ ի գործ գերանդի:

Այլ զի՞ երեւ ահա այդպէս մրնայք լուռ
Գջեզ տեսանեմ ի բախիծ
Ա՞յսման վաղ, վա՛յ ծանօթն ձեզ սուգ, սարսուռ
Ո՛ր ըզերթունս ձեր եխից:

Երբայք անդրէն, որդիք, յերկիրդ այդ այրեաց
Յաշխարհդ որբոց, յանձկալիդ
Ի գերեզմանն երթայք մօրն իմ եւ ի լաց
Բերե՛ք ինձ ափ մի հող քաց:

Ապա ի հող եւ զիս, որդիք, իջուցե՛ք,
Հողն այն մի ափ խառնելով
Անխոնոցն իմ, անդրէն յաշխարհ մեր դարձե՛ք
Միե՛ն մանուկն էք փաշկարով:

Անդ այլոյն հեզ՝ ժրպիտ, որքին՝ պատմունան
Ընփոփանաց հեթեթել.

Յամ ձեզ երդնուլ, երբայք իցէ՞ք դաւանան
Հասանել մօրդ յուսոց քել:

Նրժեսն անկեալ անս ընդ երկնիւք խաւարին
Անցին աւսուքս անբսփոխ.

Ահա ըզգամ, աչխ-ի-լուսոց խաւարին
Դիւք ի շիրիմ գիւս ամփոփ

Ապա երբայք...

Այլ լուարուք բզնուսկ բանն իմ մի եւս զամ
— Որդի՛ք, լա՛ւ է քիւր անգամ

Մեռանիլ քան քէ կալ ի կեանս՝ քէ չ'եսուն
Երկինք ըզձեր բրնիկ Տուն
ԸզՀայասան վեհանուն

1902

ՔԻՉ ՍԸ ՀԱՆԳԻՍՏ

Անոնց համար որ պիտի սիրէին
խանդավառանքով յիշել թէ իրենք
մանուկ եղած են...

«Ինչ ասպարէզ պիտի ընդգրկես, եր-
բոր մեծնաս» հարցուցին ինձի օր մը երբ
դեռ դպրոցական պատանի էի:

«Բայց ես չե՛մ ուզեր մեծնալ, որպէս
զի միշտ դպրոցը մնամ» պոռագի իսկոյն:
Ցորչափ մերժեն մարդիկ աշխարհի
կեանքը շարունակութիւնն ընել դպրոցի
ու դպրոցականի երջանիկ օրերուն, պիտի
յամառիմ մնալ դպրոցը, առանց ուզելու

սորվեցնել փոքրիկներուն թէ ի՛նչպէս
«մեծնալ մարդ ըլլալու են», վասն զի.
«Վայ անոնց, որոնց ձեռքով կուգայ զայն-
թակղութիւնը . . . »

Inutilité de la poésie,
A quoi bon la rime!

V. HUGO

L'Adjectif est l'ennemi du
substantif.

VOLTAIRE

ՊԱՊԱ ԻՆՁ Կ'ԸՍԷ ԴԵՐԵԶՄԱՆԷՆ

Զիւն ու կուգայ, ու կ'երթայ,
Եղանակներն են փոխուեր,
Հայն ու պառկի, ու կ'ելլայ
Վարուբարներն են փոխուեր:

Բակերուն մէջ հաւ չի կայ,
Գառնուկ չկայ, ու չկայ.
Ճախարակներն են լրուեր,
Գրգռդ, մանող կին չկայ:

Ֆապրիֆաներ են բացուեր,
Ֆուսից երեսն են բացուեր.
Սուաֆիեի ապրելու
Ազատութիւնն է կորչեր:

Քարոզիչներ ժամը չեն,
Ժամը գրնալու կամաչեն.
Փողոցներու մէջ պողաւն,
Իբրեւ մի ծակ պողաւան:

Թասրոններ են բացուեւ
Ժամ զրն սյու կը փնտւմ.
Մէկ տրացու մէկ տւեւ
Հազիւ քան մեծաւն:

Ինչու այդպէս կ'ողբաս, պա'պ,
Հին դար անցան հապրեսապ,
«Ան» աղօթիք լըսեց ձեռ,
Ա' ինչ օծիկն ենք քառեր:

«Ան» աղօթիք լըսեց մե'ր,
Թուրին զուլը խելք բերաւ,
Կայնա՞ծ ջաղցին ջուր բերաւ,
Ո'ւր քէ մե'ր խելը չառնէ:

1909

ՅՈՅՍ

Տղակու բեան, Հասկի տուն
Ժամէն ելած կուգայինք տուն.
Հայր մեզի հակիք կուսար
Կարմիր ներմակ երփնակար:

Կը պագնէինք մեր մօր ձեռքեր
Եւ ինքն ալ մեզ կը համբուէր.
Ցունն էր մաւուր, արեւն էր վառ,
Ամէն դէմում ծրայիս պայծառ:

Աւաղ սակայն մեռաւ իմ մայր
Եւ ոչ ալ եմ զաւակաց հայր,
Ու ինձի պէս հանի' հազար
Անէր ինկած են օսար վայր:

Ցաւալին այն է, պատանի,
Որ հազիւ բէ կը պատանի
Թէ հանդիս իմ անոնց մէկուն
Ինձի նման յոյսով լեցուն:

Զի ես յուսամ թէ մօտ օր մը
Պիտի փոխի այն բարձր որմը,
Որ կը բամճէ զիս իմ երկրէս,
Մանօքներէս ծիծաղերես:

Ու երբ մեզի՛ գաս, պա՛հանի,
Սուրբ Զատիկը շնորհաւորել,
Կարմիր հաւկիթ պիտի՛ տամ լեզի,
Ձրլա՛յ սակայն հարցնես ինձի
«Ո՞վ, ինչո՞վ է գումաւորել . . . : »

1906

ՀՐԱՇԱԼԻ՛ ՕՐԵՐ

Հրաշալի՛ օրեր :

Աստուածածնի տօնը երբ մօտենար,
Խաղողնեքը հասուննալ կ'սկսէին, եռուղե-
ռում մ'է ծայր կուտար բարեպաշտ ըն-
տանիքներու մէջ . ու միտ տօնի նախըն-
թաց չարթուն հրաման կ'ելլէր Մայր Եկե-
ղեցին խտիկելու :

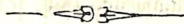
Եւ ահա, պահոցի չորեքշաբթին, առ-
տուն կանուխ ուխտաւոր կիներ, ճուրջուն
երեսաներ, սրտաբեկ աղջկունք դոյլ ու
քարւաթ ձեռքերնին, կ'իջնէին եկեղեցին
որ երկփեղկ ու մեծածաւալ դռները լայն
բացած հասնողը կը կլլէր իր մէջ : Ժամ-
կոհները ջրհոնները լարած կը կենային,
ժողովուրդը ջուր կը կրէր յորդաջուր ու
երգայորդոր աղբիւրներէն, կիները կը չը-

Հին օրերու յոյսերդ այսօր չիրացա՞ն.
Ըսէ՛, հա՛յր իմ, յոյսերդ եղա՞ն ցիրուցան.
— Ամենեւի՛ն, աղէ՛ փա՛ռք Բու Երկինքին
Երգէ՛ սաղմոսդ. աստուածընկալ երգերդ հին:

Հարսուծիւն չի դիգեցիր մեզի դուն.
Եւ հրաւեով ապրեցուցեր ընծանիդ.
Բայց չենք մոռնար Բաւածնեդ հին օրերուն.
Մուրհրդ, երգերդ ու խաւսքդ եռանդուն:

Մի՛ մոռնար դուն ալ նոր օրերս այս աղուոր,
Որ թէպէս սեւ վառն Հայրենեաց սգակիր,
Այլ յոյսերով զեռուն, զեղուն, շնորհաւոր
Կը խոսանան ըլլալ ինչ որ յստացիր:

1899

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ց Ո Յ Ց

Այս իրիկուն երբ որ պառկիմ,
Մ'ըսածելու բան մը չունի՞մ,
Թէ՛ ս յս օրը զոր անցուցիմ
Մարդիկ ձեզմէ
Դուք անոնցմէ,
Արդեօք, իրա՛ւ, զոն մընացի՛մ:

Վաղն առաւօտ երբ արթննաք
Խոնչ է ձեր պարտքն, ազնի՛ւ սրկաք.
Ամբողջ օրը պիտի խաղա՞ք,
Թէ՛ նախ վաստակ,
Նսեն՝ երգ, կատակ,
Պիտի՛ ըլլան ձեր օրացուցակ:

Ու երբ մեծնաք, դուք, պատանի՛ք
Խոնչ ընելու միտքեր ունիք,
Գիտէ՞ք, թէ ոչ, — Բիչ մը երկին
Բիչ մ'ալ ձեր ցանկ
Ու հրգոր կամք
Պիտի գրծեն կեանքի ուղին:

Բայց չը մոռնա՛մ, որ մը՛ երբ մահ
Կայ ու գիտե՛լ թղթեղ, «ա՛ն, վա՛ն»
Օգուտ չունին բրնձ՝ երբեք
«Եսք է քսէք»
Թէ պատահու էք.
Կատարած էք ձեր պատրէն անան:

1898

Մայրս ի մզմկովմ, ի մանուկ
միայն ի մզմկրտաւ մզմկովմ
մայրոջ ցմ ջրովս միմկուն
մայրոջ ցմ, մայրոջ ցմ, մայրոջ ցմ
Մայրս ուրախ ցնորազմով
մայրս, ճանիւր, ճապս միմկ ի մզմկովմ
ձախք ցմ, ի մզմկովմ, ի մզմկովմ, ի մզմկովմ
Կապուցողութիւն ցմ լազի ցնոր, ցնոր, ցնոր
ձախք ցմ, ձախք ցմ, ձախք ցմ
Եւ երբեք ցնորազմով
ձախք ցմ ց. ուր ցնորազմով
ձախք ցմ ցնոր ցմ ցնոր
Եւ մայր ձախք ցմ միկաւ ցնորազմով
ձախք ցմ, ձախք ցմ, ձախք ցմ

Գ Ս Ր Ո Ւ Ն

2081

Գարուն է, Երկինքն է պայծառ:
Գիշերն՝ աստղերն ու լուսին
Ցորեկն՝ արեւը կը շողան:
Կը շողան, կը շողան, կը շողան:

Երկրագործը դաշտ կելլէ
Բրիչ ու խոփ սրած, յգլած, փայլուն.
Կը պատկի չորս կողմ, կը մաքրէ, կը դիտէ,
Ապա իր հողերը, որոնց վրայ կը գուրգուրայ,
Կը վարէ՛, կը վարէ՛, կը վարէ՛:

Դարբնոցը կերթաւ,
Աչկերտը փուք կը փչէ,
Հնոցը կը բորբոքի.
Երկաթը կը տաքնայ.
Վարպետը սալին կը դնէ դայն, ու,
Կը ծեծէ, կը ծեծէ՛, կը ծեծէ՛:

Թռչուններուն ուրախութեան չա՛փ չկայ .
Կը ճռուղեն անքան չուտ ու սուր
Որ չեա գիտեր թէ
Իրենց երգն է արագ՝ թէ զգացուի .
Ու քու սիրտդ կը բացուի .
Կը հրճուի՛ , կը հրճուի՛ , կը հրճուի՛ :

Երբ արեւուն ճառագայթը զաղջ
Կիյնայ օրօրոցի մանկան այտերուն
Մայրը ուրախութենէն փղձկած
Կը մօտենայ երեխային ու զանի
Կը պագնէ , կը պագնէ , կը պագնէ :

Պ՛վ կեանք , ո՛վ գաղտնիք անքնների ,
Ուսկէ՛ց եկար և ո՛ւր կը վերջանաս . . .
Զարմանք . . . օհ , միշտ եղիր :

Ամէն տեղ կեանք , ամէնուր շարժում ,
Եռուղեւում , զոր մենք կո՛ւլ կը կոչենք
Եւ , կապլինք , կապլինք , կապլինք :

1905

★
* *

Անկեան մը մէջ հեռաւոր ես մի պուրակ
անկեցի ,
Ուր պտղատու ծառոց հետ վարդի թուփեր
բուծեցի .
Վաթսուն դարուց փորձառու-աշխարհ եկած
տասն անդամ ,
Իմաստութիւն սեպեցի չղնել Եւս , ո՛չ
Աղամ . . .

ԱՇԽՐՔԻՍ ԲԱՆԵՐԸ

Ի՛մ աչերէս քալեցան անաս ցօլերն արցունքի,
Զարմա՛նք, անո՛նց դեմին է որ ժրպիսը կը ծաղկի :

Ե՛ս ճնկեցի այս պուրակ,
Անո՛նք նստան շուրջն իմ .
Ես կը վայլեմ Ազատութիւն,
Անո՛նք եղան նախասկ . . .

Ի Մ Հ Ո Գ Մ

Տեղասարալը կ'իջնէ,
Իմ հոգս է

Քամին ծովը կը ձաղկէ,
Իմ հոգս է:

Փոքրեկը կը գոռայ,
Իմ հոգս է.

Աս կ'երգէ ան կը պոռայ,
Իմ հոգս է:

Բայց երբ ծով եմ կամ անիոյր,
Իմ հոգս է.

Երբոք չառեր կան անգութ,
Իմ հոգս է:

Բայց երբ մարդիկ կան սրգէս,
Իմ հոգս է.

Երբ վիշտեր կան դառնալէս
Իմ հոգս է:

1900

ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒՏ

Թռչունները օդին մէջ
Կ'ընեն արագ էլեւէջ.

Ծաղկունք ու դալարիք,
Ամէ՛ն կողմ պատանիք:

Երկինք ա՛լ պարզուեցաւ
Բիւր ասղերով ծաղկեցաւ.

Ասղունք ու դալարիք,
Ամէ՛ն կողմ, պատանիք:

Մանուկն մեծցեր է, անվախ
Այլ եւս չէ մօր թելէն կախ,

Ամէ՛ն դի նոր կեանք,
Ախարսինք, խայտանք:

1905

Վ Ա Յ Ե Լ Ք Ը

Ձ'տխրի՛նք, ե'ղբարք, չ'տխրի՛նք,
Քանի դեռ արեւը կը շողայ,
Քանի դեռ բարեկամ մը կը ժպտի,

Ձ'վհատի՛նք տղաք, չ'վհատի՛նք,
Պատանի ենք դեռ նորածիլ,
Վայելենք կեանքը, բնութիւնը,
Մանկութեան բարիքը վայելենք,

Հրճուի՛նք եղբարք, հրճուի՛նք,
Մեզի յուսացողներ կան,
Սպասողներ կան մեր նեցուկին,

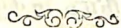
Դպտի՛նք, այո՛ տղաք երգենք
Մեր ժպտա արեւն է մեր դժբաղդ մեծերուն,
Ամպը չուտով կը ծածկէ մեր դէմքն ալ,

Հոգ ու մեղք կը ծռակեն մեր երեսը,
Մեր աշունը կը հասնի,
Չմեռը կ'ըլլանք մենք դժնդակ, պա՛ղ,
Այլ այսօր, երգենք, գարուն է, երգենք,
(ընկերներ... :

1904

Ա. Ղ. ՔԱՏԻՆ ԳԱՆՁՐ

Ո՞վ չի չիներ Սպանիական դղեակներ, —
Կը կաղենէ զայնս իր քաղքին մէջ կամ գիւղին:

Ննջած պահուն, ցորեկին,
Գեղջուկն յենած իր բահին,

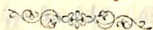
Րոպէ մը կը հաւատայ
Թէ գեղջերէց պիտ' ըլլայ,

Պարզ գրադիր մը նախարար,
Խեղճ դերձակ մըն ալ Տէր-Հայր.

Զըկայ յետին ոչ մէկ զինուոր
Որ չըկարծէ զինք լիազօր:

Այսպէս աղքատին յոյսն երկարածիդ
Հարստութիւնը կ'ըլլայ իր անձիդ:

Ազնա քարզմ. հրանս.

ՆԺԴԵՆ

Կ'ըլլայ ասէն որ ըզնեզ կը պաշտմ,
Ասէն ալ կ'ըլլայ որ սասիկ կ'աստմ,
Ո՞վ հեռաւոր գեղեցկաւթիւնմ.
Ո՞վ սրբազան հովիտմ, բարձունմ:

Գերահաւ ճիգեր կը քալեմ անկեղծ,
Միտն ու զգացմունքս կը պանեմ անեղծ.
Գալ կ'ուզեմ ձեզ արտօնօք,
Դուք կը մնաք անողօք:

Զուարթ մանկութիւնս որ կորուսեք եմ,
Կը հաւատամ քէ հոս պիտի գտնեմ.
Բայց կը վախճամ քէ միայն
Տեսնեմ թխուր գերեզման:

Այլ սուրբ եմ ինձի նաեւ գերեզման,
Եւ փրկիրըքեզած տուն պապեմական:
Ա՛խ, ես ինչո՞ւ հեռացայ,
Սիրս Դրախտէն դուրս կ'ողբայ:

Կացէ՛ք, հոս կացէք, ա՛յ բարեկամներ,
Ոսկի ալ ըլլան, կարծր են հոս տրեք.

Ձեր մայրիկին թելին սակ
Եղ ու մեղր է քիչ վաստակ:

1900

ԻՐԱՏՆԵՐ ԱՌ շԱՅԱԿ

Աւխարհի մէջ այս չարութեան
Ուր մարդկութիւն,
Միշտ մտադիր կերպարանէ
Դաւ նենգութիւն.

Դուն ալ կ'ապրիս եւ պիտ' անիս
Իբրեւ մէկ մարդ
Ու պարտիքներ անհուն ունիս
Առ ամէն մարդ:

Բայց քէ միմակ քո՛ւ ուժերուդ
Դուն վստահիս,
Տասն անգամէն զիջիր որ ուր
Պիտ' աայթափիս:

Ըսեմ ուրեմն որ Հայր մ'ունիս
Գլխուդ լերեւ,
Որ ամէն օր, ամէն ամիս
Ծագէ արեւ

Բարւոյն վրայ ինչպէս չարին,
Օ'հ, անխփր:
Ահա ա'յդ Հօր, Երկնաւորին,
Գնա անձանձիր:

«Տէ՛ր», աղօթէ, «սմանուկ եմ ես,
«Տկար, անգոր
«Շնորհիք սուր ինձ առաքապէս,
«Գիշեր եւ օր:

«Ցոյց տուր ինձի ուղիղ ճամբան
«Արհայութեան,
«Եւ զօրացուր սիրս ու բազուկ,
«Այսօր փափուկ:

«Օրհնէ ծնողիս ու պահպանէ
«Մեզ փորձանքէ.
«Եւ, օգնութեան յարապատիր
«Ազգիս հասի՛ր:»

Ամէն առտու եւ իրիկուն
Այսպէս ահա
Աղօթել ըրէ հաջ, աներկուն,
Ու միշտ յուսա՛:

Սիրէ դասերդ ու դասասուդ,
Դպրոց ու ծամ.
Մի՛ ցաւցներ սիրսն ընկերներուդ:
Ժիր յարածամ՝

Այսօրուան գործըդ մի՛ բողբոջ
Ո՛չ մէկ աւուր,
Զի վաղուան ալ միշտ գործ մը կայ,
Այսօրս վրկայ:

Գիրք ու գրիչ ըզգուշութեամբ
Գործածէ դուն,
Գործածէ փողոց խնայութեամբ.
Եւ մահութիւն

Մտէ՛ր չեղէ. է կարելուր,
Զի քծուոր
Զեռք ու հագուստ եւն զգուշի,
Ո՛վ պատանի:

Աշխատութիւնըդ կատարէ
Խորհի մքսօք.
Ո՛չ ակամայ, ո՛չ տրտնոյթ
Անապարէ:

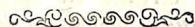
Չըլլայ բընաւ որ նեղութիս,
Միայն ջանա՛
կատարել ինչ որ կը պարտիս
Այսօր, հի՛մա:

Սիրէ Աստուծոյ, Հայրդ ու Մայրիկ
Ազգրդ սիրէ:

Սիրէ աշխարհ, բոլոր մարդիկ.
Աստուծ սէր է:

1888

ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ՕՐԵՐ

... Երջանի՛կ, սրբակրօն հայրս, լուսինկայի պէս փայլո՛ւն երեսօք, չքնաղ ժպիտով ցնծուն, ժմտադեղ, անմեղ աչքերը կիսափակ, երկաթի աշխատութեամբ մրոտ ու ճաթուտած ձեռքերը սեկէ գոգնոցին տակ պահած դէպի Աստուածամօր եկեղեցին կ'ուղղուէր:

Խեղճ հայրիկս: Քիչ մը ուշ մնացած էր այդ օրը, եթէ «տէվէճիներու» դաւուսար բարի-յաջողութիւն մըն էր իրեն գործին, միւս կողմանէ սակայն դժբաղդութիւն մը եղած էր. վասն զի այդ պատճառով ուշ մնացած էր դալ ներկայ գրտնուելու համար Մրցանակաբաշխութեան Հանդէսին, որ Մայր Եկեղեցիին մէջ պիտի կատարուէր:

Հայրա, օրեր առաջ խոստացած էր որ, եթէ ազուր գիրքեր իբր մրցանակ ընդունէինք, ընկզմէնով պէքմէղ (առփ պիտի հրամցնէր մեզի :

Մենք, երեք եղբայրներ, մրցանակը ձեռքերնիս, ձուլելով, ոստոստելով, ժամուն վարի դռնէն դէպի հօրս խանութը կ'երթայինք : Ճամբան մեզի պատահեցաւ ան, լուսինայի պէս զուարթ երեսօք, կիսարցունք աչքերով ժմտագեղ-անմեղ, և մենք տղամանուկ ըլլալով հանդերձ կը նշմարէինք երջանկութիւնը ճառագած անոր աչքերուն շուրջը, մէջը, ներսը :

Երեքս երեք դիհաց անհամբեր հանեցինք մեր մրցանակները և փողոցին մէջ իսկ ցոյց կուտայինք : Մեծ եղբայրս ընդունած էր «Մնդիր միութեան Հայոց»ը, զոր մինչեւ այսօր ալ կը նկատէ իր միակ գանձը, իր կուռքը զոր կը պաշտէ : Ինծի տըւած էին «Գուլիէլմոս Թէլ»ը, որուն վրաս թողուցած տպաւորութիւնը այսօր աւելի քան երբէք մոզական է : Մինչ սգալի եր-

րորդ եղբայրնիս ծերունաւիաւ, ծիրանավառ եպիսկոպոսին իսկ ձեռքէն ընդունել էր շաքարեղէններ, ու անոր չթուռնքին օրհնութիւնը կը ճառագէր վրան :

Այս և այսպիսի օրեր, երկնանուէր, անմոռանալի օրեր, մեր հայրը կուգար եկեղեցի ու անկիւն մը քաշուած «Իր հրեշտակները» դիտելու աղօթքը կ'ընէր :

1898

ԳԻՏՅԱՆ ԸԼԼԱՌՔ

Մի՛ս պատանի՞ պիտի մընամ,
Մի՛ կարծէ՛ք:
Այո՛, դո՛ւք ալ պիտի մեծնամ,
Լաւ գիտցէ՛ք:

Մի՛ս քաջառն՞ող պիտի մընամ. —
Ինչն՞ է չէ.

Առողջութեան յարգն որ գիտնամ,
Այնպէս չէ՞:

Մի՛ս գեղանի՞ պիտի մընամ,
Երբ կարծէ՛ք,

Եթէ ըլլամ չար, անառակ.
—Ո՛չ երբէ՛ք:

Դուք որ կ'ըսէ՛ք ձեր հայրերէն
Պիտի՛ անցնի՛ք.

Զեր զաւկունք ալ ձեզմէ կ'անցնին,
Զը խաբուի՛ք:

1903

ՀԱՍՍՆԱՆՔ

Առուն եկաւ, ըսկրսան հողմ ու անձրեւ,
Ամպին ետեւ պահեց իր լոյսը արեւ.
Մօս է ձմեռ, ձիւն, փոքորիկը մօս են.
Բայց մեր յոյսերը մի՞թէ միայն հոս են:

Զմեռէն ետ է որ կուգայ հե՛տ գարուն,
Առանց ձմեռան կը սպասուի՞ լաւ օրերուն,
Առանց հիգի, ֆրիցի եւ արցունքի,
Կրնա՞նք հասնիլ գանձի, փառքի, բարձունքի:

Առանց վիճի կեանքն ի՞նչ հաճոյք պիտի ազդէր.
Արի չէ՛ ան որ չի նանչնար վճիռ դէր.
Նեղուքի ններն են պարարտիչ աղբն արտին,
Արցունք, ֆրիցն մեղահացներն քաւ մեր սրտին:

1904

ԵՐԿՈՒ ՕՐ ՄԻԱՅՆ

Մեղմ հովն որ զարման զեփիւռն է անուշ
Աւան մէջ, աւա՛ղ, մահուան շուկն է ցուրտ.
Կը թափին թերթեր վարդին, մընայ փուշ:

Այսպէս ալ անա պատանոյն խրախ
Երգերն ու պարեր, երբ որ ծերանայ
Դանդաշմունք կ'ըլլան. ոչ եւս է ուրախ:

Քանի որ կեանքն է ցաւալից ու հե՛ք
Ա՛խ ինչո՞ւ ապրիլ, կ'աղաչեմ ըսէ՛ք.
Օր մ'ուրախ չեղայ եւ ոչ օր մը սէ՛ք:

— «Բայց կեանքի պայման վիճեմ է, սիրե՛լիս»,
Ըսաւ ինձ ներսէս ձայն մը մոգական,
«Քիչ մը ժամանակ, սպա կը գրլիս
«Ի ցուրտ գերեզման»:

1894

ԻՌՍՏԱՆԻ ԱՆՈՒՆԻ

Գիրքերս առած թելիս ճակ,
Դպրոց կ'երթամ ես շիսակ,
Մըմնչելով «Կամֆդ եղիցին»
Մերք կը դիմեմ եկեղեցին:

Գործս անյաջող երբ երթայ,
Կ'ըսեմ, «Աստուած իմ, մեղա՛յ».
Գործս յաջող թէ անյաջող,
Կ'ըսեմ «Կամֆդ քող ըլլայ»:

Բոլոր ուժովս կ'աշխատիմ.
Գործիս սիրով կը փառիմ.
Առողջ ըլլամ կամ հիւանդ,
Կը կրկնեմ «Կամֆդ, Տէ՛ր իմ»:

Բայց երբ յիշեմ հեռաւոր,
Իմ Հայրենիք վիրաւոր.
Սիրքս կ'ըլլայ ճակնուլեայ,
Աղօթելու կը մոռնայ . . .

1906

ԹՈՌՆԵՐ

Ոչ ոքէ չեմ վախնար ես,
Բայց միմիայն ինքզինեմ,
Չորիք կ'ընե՞ս դուն ինձի,
Կիցիր զլսուդ կը մաղուի:

Եթէ որով սերմանեմ,
Միթէ ցորե՞ն կը քաղեմ:
Եթէ ցանեմ փուռ, ցասասկ,
Հունձն չ'ըլլար խաղող հասկ:

Հարիւր տարի ապրեցայ,
Վաս յուշերէս կը ստոկամ:
Ազնիւ գործոյս կը փնայ,
Լոկ յիշատակն անթառամ:

Ազնիւ տղաք, բարեկիւրք —
Մեծահոգի, ժրջաշն,
Ներողամիտ, Լայնասիրք —
Ահա ա՛յսպէս պէտք է՝ լլան:

1903

ԹՈՉՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՉ

Իրդ. Դար

«Դուն որ լզուեզ զարդարես
Նորափետուր զեղասես,
Տէ՛ր, հազուեցուր որբես ալ,
Հերի՛՛ք սանջանք, հերի՛՛ք լալ:

«Կապոյտ ծովուն մէջ երկնից
Լողայ արեւ ֆրճալից.
Ծառերն հազուին գոյնզգոյն
Ուր մենք շինենք սիրոյ բոյն:

«— Տեսէ՛ք լեզու եմ ելեր,
Ծործոր, ծմակ, սար ու լեռ,
Կ'երգեն երգը վրձակին
Կարկաչասան խրնդազին:

«Ու երբ հովեր նուագեն,
Հասարես ծառ, մասալ տունկ,
Թեւեռնին վեր կը պարեն
Ծաղկաւնք ձօնեն իրենց խունկ:—

«Այլ բնութիւն գրթառաւ
Դէպ ի լեռ, ծով, անասուն,
Ինչու բիւր հայ Որբերուն
Հանդէպ այսպէս կաս ժրլաւ:

« Արի՛, Լո՛յրեր, շուտ երթանք,
Շո՛ւտ, բարձրերէն անվանեց:
Նախիրէն զոր տարաւ . . . Բուրյ
Բաղենք գոնէ քիչ մը բուրդ:

«Կամ հրկիզուած արօրէն
Ժողովենք պաղուցն մը ցորեն,
Ու բերենք տանք սովասանջ
Հայ աղջրկան մերկալանջ:

«Գոնէ մեր հին փեթբուռոյ
Փետրիկներով ու բուրդով
Խօսի շինենք տա՛ւ, կալուր
Քարայրներու Սէջ փութով:»

Ու քոչնիկներ խմբովին
Նլան ընել նրոտադ,
Զո՛ւր տեղ հասիկ փնտռեցին,

Ու չի զտան գեղմն, աւա՛ղ,
Ոչ ալ կանգուն մէկ քարայր.
Ամայութիւն ամեն վայր:

1902

ԵՐԱԽՏԱԳԷՏ

Սենեակիս լուսամուտէն
Արեւը ներս կը թափանցէ,
Կը հրճուիմ, երջանիկ եմ:

Յանկարծ դուռը կը բացուի
Փոքրիկ, աղուոր քուրիկս
Ներս կը մտնէ լիախնդուր:

Կը շուարիմ, կը շփոթիմ:
Ո՛րը թողում, որո՞ւն վազեմ.—
Արեւէն քրո՞ջս, թէ ոչ քորթէս արեւին.

Երկնառաք պարզւենք են աստնք.
Գիտնանք յարդը ու վայելենք զուարթ:
Արեւը մարմինս կը ջեռնու,
Բոյրս կը համբուրեմ
Սիրտս անով կը ջեռնու:

Յամաք հաց մըն է կերակուրս
Որուն համար չարաչար կ'աշխատիմ.

Ջրաղմանցս ծանրութիւնը
Կը մոռցնէ թէ հացս է ցամաք :

Միամիտներ , ասի քիչ բարիք է .
Փուշն իր վարդերն ունի ,
Եթէ վարդն ունի իր փուշերը .
Դժբաղդութեանց քով յոյսը կայ .
Ու մեր կարծր , խոտէ անկողինն է
Որ ամենէն աւելի առողջ կը պահէ մեզ :

Պիտի գա՛ն , տղաքներ , պիտի դա՛ն , աղ-
ջիկներ
Օրերը , օրերը վայելքի ու բարձրութեան ,
Ա՛լ հոգս չեմ ըներ այս օրը
Որ ցաւերով լեցուն է :

Այսօր կը տոկամ վաղուան յոյսերով .
Եւ ես գիտեմ թէ վաղը իմ է ,
Վասնզի աշխատեցայ անոր համար .
Եւ աշխատութիւնը միշտ պէտք է վար-
ձատրուի
Կը վարձատրուի , ո՛չ այլոց , այլ մեր իսկ
1900 ձեռքով :

ՀԻՄԱ ԶԵՐ ՄԻՏՔԷՆ Զ'ԱՆՑՆԻՐ

Տղա՛ք ե՛ս ալ ձեր տարիքն ունեցած
եմ ժամանակաւ , ես ալ տղայ եղած եմ ,
ու ընաւ չէի մտածեր որ ինծի համար աշ-
խատողներ կան , չէի մտածեր նոյն իսկ
հօրս ու մօրս քաշած նեղութեանց վրայ ,
չէի մտածեր ինձմէ մեծ եղբայրներուս
ինծի համար կրած աշխատութեանց , չէի
տեսներ քոյրերուս սէրը : Պէտք է խոս-
տովանիլ , սակայն , որ ոչ թէ չէի՝ ուզեր
տեսնել , զգալ , ու չնորհակալ ըլլալ . այլ
մտքէս չէ՛ր անցներ որ խորհիլ պարտաւոր
էի :

Բայց այսօր , երբ միտքս գործածելու
կարող եմ ու կը գործածեմ , կը տեսնեմ
թէ հօրմէս ու մօրմէս դատ , եղբայր ու
քոյրերէս անդին դեռ ո՛րքան մարդիկ ,
այո՛ , մարդիկ որ իմ վարժապետս ալ չեն

ու կը խորհին իմ մասին, իմ պէտքերս ու կարօտութիւններս իրենց մտածութեան մշտական առարկան են ըրած:

Իմ սիրելի ուսուցիչներս, զորս սիրով հօր տեղ դրած էի, ո՛րքան տառապած են ինծի համար: Երանի ձեզի եթէ դուք ալ օրհնուած էք այնպիսի դաստիարակներով: Այո՛, այդ անշահախնդիր, քաջավաստակ մարդիկը, ծախած են իրենց քուսնը, իրենց հանգիստը ուրացած են միշտ մտածելով մեր դասերուն վրայ մեզմէ աւելի, ու շատ անգամ սակայն դժբաղդարար անհնադանդութիւն ու վիրաւորանք ընդունած մեր կողմէ:

Անոնք տարիքնին առած մարդիկ էին, չափահաս երիտասարդներ, բայց ո՛րքան հաճոյք կ'զգային մեզի հետ զրօնելու զիջանելով երբ ժուռ գալ երթայինք: Ու կրնամ նոյն իսկ ըսել թէ, մեզ, իրենց աշակերտները, իրենց զաւակէն աւելի սիրած ու գուրգուրացած են մեր վրայ:

Բայց բոլորն աս չէ. Դեռ ուրիշներ կան, դարձեալ մեզի համար տքնող աղօ-

թող, երազող, աշխատող: Այդ անձերէն շատերը մենք չենք ճանչնար, մենք չենք իսկ տեսած: Մանուկներու թերթի մը խմբագիրներն անոնցմէ են, որ հանգիստ ու հաց ոււրացած կը մտածեն թէ ինչ կերպով կրնան ձեր սիրտը ազնուացնել, ձեր միտքը կրթել, ձեզ բազուկներն աշխատութեան վարժեցնել. ու ձեզի ճանչցնել ձեր Աստուածն ու ձեր հայրենիքը:

Օր մը, երբ երիտասարդ ըլլաք, ու սորվիք աւելի լաւ մտածել, աւելի որոշ դուք ինքերդ պիտի տեսնէք թէ հովտաց շուշանին պէս միայն արեւով ու անձրեւով աճած չէք, այլ խնամոտ ձեռքեր մշակած ու տածած են ձեզ:

Հիմա ուրեմն կը հրաւիրեմ ձեզ Հայ պատանիք, ձեր մտքերը գործածել ձեր օրըստօրեայ պարտականութիւնները աւելի որոշ տեսնելու և գործադրելու համար:

ԶՕՐԱԺՈՂՈՎ

... Պատկերը՝ զոր կրօնքը հնարեց,
եւ Անոր երկրաւոր հանգրուաններուն
Ներսն ու դուրսը քանդակեց,
Այսօր Գիտութեան մը պէս իրական
Թեւեր առած եթերին մէջ կը շրջի :

Ահա մայրս, ահա եղբայրս .

Մօրս աջը եղբօրս ձախէն բռնած
Լուսեղէն թռուցիկ զգեստներով
Օդեղէն ոլորտներուն մէջ կը սա-
լառնին

Պսակ ու պահպանակ հիւսելով
Իրենց նիւթէն ու մոլորած սիրելւոյն :

Արեւու և կանառներու աշխարհին
Աղաւնիներու լուսափողփող լեռնէն թռեր
եւ մեր կողմերը այցելութեան են ելեր :
Գիշերն հետո ննջարանս կը մտնեն
Հոն անքուն մինչեւ առտու
Պահապան հրեշտակներս կ'ըլլան :

Յորեկը, սեզանիս վերեւ աջէս ու ձախէս
Ուսերս ի վար հակած իրենց գլուխը
Կը հսկեն դրածիս, կը ժպտին, կը տխրին
Կը սրբադրեն :

Եւ կըսեն . զգո՛յ՛ ռ՛վ մեր սիրելին, և ար-
թո՛ն .

Մենք Աստուծոյ մասունքն ենք հիմա
Եւ կերթանք ընդունիլ մեր ժառանգու-
թիւնը .

Եթերին մէջէն սալառնաթեւ .

Ու եթէ դեռ չենք հասած
Մեր Աւետեաց երկիրները
Այն պատճառաւ է որ՝ չատ անգամ

Ետ կը դառնանք դէպ ի երկիր
Եւ կուգանք սխալներդ ցոյց տալու քեզի,
Քայլերդ ուղղելու. «ի յո՛ւշ» կոչելու
Յաւամուր որ հոգիդ որ կը վաղանջէ, . .

«Գիտե՞ս» ըսին օր մը ինծի,
Երբ լեռներն ի վեր կ'երթայի
Մաքուր օդին հետ Աստուծոյ մտքերը
չնչելու

«Գիտե՞ս», մինչեւ հոս ալ կ'ընկերա-
նանք քեզի

«Գլխուդ վերեւէն սաւառնաթեւ

«Եւ յետոյ ա՛լ ապահով չկորսուելուդ

«Հոս ծաղիկներու եւ թռչնոց հետ
ընակակից,

«Կ'երթանք վերսկսիլ մեր թռիչքը
վերաօլաց

«Դէպի աստղերն հեռաւոր:»

«Դրնա ըսէ՛ անոնց՝ որ աստղերուն բարձ-
րութեանը վրայ

«Հիանալու կը գիջանին

«Իրենց սնամիտ հպարտութեամբ,

«Եւ կը հաւատան թէ իրենք պիտի փայլին
յաւէտ

«Մինչեւ իսկ եթէ աստղերը չիջանին . . .

«Ըսէ անոնց թէ ինչ են աստղերը. —

«Անոնք մեռնողներու հոգիները չեն,

«Սիրականներու աչքերը չեն անոնք,

«Անոնք գիշերը լուսաւորող կանթեղներ
չեն,

«Ոչ ալ արիւնածոր թռքերը

«Հիւժախտաւոր գիշերուան՝ որ լոյսին մէջ
կը մեռնի.

«Այլ աշխարհներ են հրաշագեղ.

«Ու, անարատ կամ զղջասուրբ մեկնող-
ներուն

«Այդ երկիրներէն մէյմէկ հատ

«Ժառանգութիւն պիտի տրուի

«Իրենց անդէնական ընակութեանը համար:

«Ու երբ որ անճնիւր աստղ իր տէրն
ունենայ

«Եւ ամէն հողի իր աստղը .

«Այն ատեն այդ հողիները

«Հեծած իրենց աստղերուն

«Իբրեւ հսկայ երիւարներու

«Պիտի հաւաքունն Մնամահին շուրջը

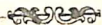
«Ու հեծեւաղօքի տողանցի մը պէս

«Անոր հտեւէն պիտի երթան

«Քանդելու Չարին թագաւորութիւնը

«Որ արդէն երկար ապրեցաւ :»

1903

ԼՈՒԻՆ, ԵՒ ՈՉ ԼՈՒՍԻՆ

Թէ ցայգուն գունատ մը լուսեղէն ելլէ
Շրդարչ ամպի մը ժպտելով նախէ ,
Սիրականս է ան և ոչ թէ լուսին
Որ քունէն կ'ելլէ , աղուորի՛կ Լուին :

Երբ արշալոյսին տեսնէք արուսեակ
Որ կը սփռէ ցօղ ու շող , աջ , ահեակ
Այդ սիրականիս աչուին է անի ,
Չոր հազիւ բանայ , զի դեռ քուն ունի :

Երբ տեսնէք սուրալն երկու ասուպի ,
Լուսեղէն հեռք մը ձըգելով յերկինս ,
Իմ սիրականիս զոյգ մը նայուածքին
Ճառագայթներն են որ կը մարմրկին :

Երբ վրտակի մը լրսէք խոխովուն ,
Չուգաձայն երգն է հետ իր դաշնակին .

Իսկ թէ երկինքէն լըսէք որտիւն
Կարօտցած սրտիս հառաչն է ուժգին :

Թէ ամառուան մէջ երկինք անանձրեւ ,
Կիզիչ արեւով այրի և յանկարծ
Ամպերը քալեն ծածկըւի արեւ ,
Անձկոտ աչքերն են արցունքով լեցուած :

Երբ բռնութիւնը մերկանայ աշնան ,
Ու տերեւները ծառոց թափթըփին ,
Անոնց մէջ տեսնէք վարդ մ'աղուոր
դունեան ,
Աւերակ սրտիս է այն զարդ Լուին :

Իսկ թէ ձմրան մէջ տեսնէք մէկ սեւ քար
Ձիւնապատ դաշտի մը մէջ միս մինակ ,
Այդ քարի կշտին թուփ մը վայրահակ
Որ ձիւղերէն ցօղ թափէ մերթ ընդ մերթ ,
Իմ Լուին է ան մաշած ու նիհար
Որ մահըս կուլայ՝ դողդոջ դալկահար :

1897

Արեւը մարը կը մտնէ , ես ալ անկողին .
աչքերս վերջալոյսի կարմիրն ունին : Առ-
աջս կ'լլայ վերջապէս . ու բիւրեղուս վրայ
առջալոյսի ցօղը կը հանգչի :

*
* *

Երբոր կը հառաչէի , երգել սորվեցայ .
երգը ոչ այլինչ էր , եթէ ոչ սփոփանք :
Երգերս առհասարակ արձակ են և արձակ-
ներս համարձակ . սեթեւեթներէ մերկ .
անխնամ ու անտաթաթ մնացած վէրքերու
պէս :

Ո՛վ ճանապարհի անցորդներ , ձեր դը-
լուինները թող չհարժին ռխակալութեամբ ,
այլ միմիայն սիրտերը . . . :

ՍԻՐՏ ՊԱՂԵՑՆՈՂ ԽՕՍՔԵՐ

Ո Ր Ո Մ Ն Ե Ր Ը

Ուսկի՞ց փայլե սա մարդոց որ լոյսի հետ
կը շփոթուի,
Խնչո՞ւ կը փառաբանուին քանի որ խաչ
չեն հանուած :

Յառաջընթաց բարձրավիզ սա մօրուքները
խոշոր
Խնչո՞ւ, ինչո՞ւ կը պաշտուին քանի որ չեն
խակ սիրած :

Անձն իրենց լոկ գերցուցին, բաղնիքի մէջ
ալ Հռոմի,
Գինարբուծեամբ շուայտացան որ փորներնին
չթոռմի :

Մեծ մեծ ճառեր կարդացին, հայոյեցին
երկնից դէմ,

Եւ քաղեցին լիաբուռն սերմանածը ուրիշի :

«Եղբայրութիւն» պոռացին ազգերու մէջ
զանազան
'ւ Որդին հօր դէմ զինեցին : «Կինն է քած,
մայրը՝ գազան»

Սորվեցուցին : Եւ ան որ թուրքին սուրէն
մազապուր
Սաղաղ ապրիլ կերազէր, ինկաւ փողոցն
անկենդան

Սրտին ցաւէն : «Նորք» ըսին, «թող մեռ-
նին, ի՞նչ փոյթ մեզի,

Գայլին հետ գայլ պէտք է՝ ըլլանք, ազ-
գասէրը թող կորչի .

Կին պէտք է մեզ ու գինի, մէն մի ան-
կիւն փողոցի :

Տունն արտաքնոց դարձուցին և ժամերը
կըռատուեն

Կըրիճ ըրին Սըկինն որ՝ ա՛յնքան ցաւ էր
ըսփոփած .

Ու այս մարդիկ դարձեր են ա՛յնքան կոյր
և անանկ ցած

ՄԱՀՈՒԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԸ

Երկիր մը կայ հեռաւոր
Որմէ հեռու ենք այսօր ,
Մահը միայն կ'ապրի հոն
Զոհ կրելով բերաւոր :

Երկիրներ կան խաբեւայ
Ուր կը կարծես թէ կեանք կայ ,
Հոն մահն հարիւր ձեռքերով
Կը տանջէ մարդն անգորով .

Այո՛ , մահն է որ կ'ապրի
Որպէս զի կեանքը մեռնի ,
Այնտեղ սուրով գործէ ան ,
Հոս գործիքով այլազան :

Հոն մարմինը կը տանջուի
Հոս՝ սիրտն , հոգին ու ըզեղ ,
Հոն մեռնողը կ'ազատուի ,
Ու կ'առնեն յոյսը ալ այստեղ .

Հոս ըզգալէ կը դադրիս . . .
Լոկ մտածում կը կտրիս . . .

1904

ՀԱՏՆՈՒՄ

Քո՛ւ մէջ, սրբաղան անտառ,
Քո՛ւ մէջ կ'ուզեմ համբել տառապանքի
օրերս,

Քո՛ւ մէջ, քո՛ւ մէջ. քո՛ւ մէջ:
Դիցուհիներ վերէն կը թարթեն հոն
իրենց հրեղէն աչքերը
Եւ գրաւիչ բացխփիկով մը
Նշանացի կը խօսին քեզի հետ,
Կուզեմ սորվիլ անուշդ խօսքը,
Անոնց ակնարկը հագնիլ:

Քո՛ւ մէջ, անըջական անտառ,
Ուր կերպեն թռչունները,
Ուր ճպուռն իր միօրինակ
Այլ անտաղաւակ ճոխչով
Կը դաշնաւորէ բնութեան երգը,

Քո՛ւ—բնութեան տաճարիդ մէջ,
Հոն վայրկի մը մոռնալ կուզեմ վիշտերս:

Թռչուն մը ըլլալ և զոյգիս հետ բունիլ
կուզեմ

Բարձր ծառի մը կատարը,
Նոճիի մը կատարը դնել կուզեմ բոյնս
Ուր արեւը վերէն զրկէ՞ իր շողը,
Ջեփիւռն իր խնկաւէտ բոյրը ներշնչէր հոն.
Ու ես անով արեւցած մրափ մը առնէի
Սիրականիս կուրծքին վրայ:

Աղբիւրն ըլլալ կուզեմ,
Որ կը հոսի ժայռի կողէն,
Ես աղբիւրը ըլլալ կուզեմ,
Անոր անողոք աչքերէն հոսող:

Ու երկար շրջաններ ընել կուզեմ մահւո՛ւ
ուսածներուդ մէջ,
Սողոսկելով մարգերուդ տակէն
Կուզեմ հուսկ ուրեմն հասնիլ ծով:
Խորանէն՝ անդունդ
Խորհուրդէն՝ դադանիք:

Մութը ըլլալ կուզեմ ես
 Եւ թեւեթս մթնոլորտիդ վրայ տաքածել,
 Հսկայդ գիշերուն,
 Սիրող սիրտերը թեւերուս տակ թող մտնեն,
 Մինչեւ արշալոյսին երեւնալը սիրեն զիրար,
 Եւ երբ լուսաստղը փայլի, սիրելէ յոգնած,
 Թող հանգչին բնութեան գորգին վրայ,
 Իրարու փաթթուած, իրարու գիրկ՝

Վասն զի, գիտեմ, ինչ դժուարին է:
 Սիրող սիրտերուն առանձնութիւն չգտնել,
 —(Մաշած սիրտերու օթեւանը)—

Եւ ինչ անտանելի ցաւ,
 Կեանքի բուրվառին մէջ խուսկի պէս
 մխացողներուն,

Երբ սիրոյ խորանը կը մերժուի իրենց,
 Եւ դուն խորանն ես կոչս,
 Օծուն, խնկուն, բուրուն:

Բայց ո՛չ, այս ամէնէն ոչ մէկը կուզեմ
 ըլլալ,

Պէտք է ըլլամ մատաղ տունկ մը,
 Առուակի մը եղերքը բուսած,

Ուսկից երբ սիրականս դայ անցնիլ,
 Զեփուռը փչէ ու շարժէ զիս,
 Խոնարհեցնէ գլուխս անոր առջեւ,
 Եւ ան կտրելով զիս սրինգ մը շինէ,
 Անով երգէ իր սրտին գաղտնիքները,
 Զոր ինձմէ պահեց . . . մինչեւ վերջը պահեց,
 Դիւթական սրինգ մը՝ ըլլալ կուզեմ:

Այն ատեն սրտէս պիտի խօսիմ իրեն,
 Պիտի ըմբռնել տամ վիշտս
 Զոր տակաւին հասկցնել չկարողացայ,—
 Վասն զի չուզեց հասկնալ:

Օհ, թող տունկ մը, եղէգն ըլլամ ես,
 Ու թող սրինգ մը շինէ ան,
 Ու երգէ, ինձմով երգէ . . .
 Այն ատեն գոնէ համբուրած պիտի ըլլայ
 չրթունքս,

Որ թէպէտ զինքն համբուրեցին
 Բայց չիփառինուեցան:

Բիւրեղը, ոսպն ըլլայի նկարչին, բիւ-
րեղը՝ այն րոպէին, երբ անցար անոր զի-
մացը ու շռայլեցիր ամէնէն գեղեցիկ, ամէն-
էն թուրացիկ ու բուրուն նայուածքդ.
շռայլեցիր հոն գաժարային առջեւ: Ես
փափաքեցայ բիւրեղն ըլլալ նկարատու-
փին, և նայուածքիդ մէջէն ծծել հողիդ,
երազդ:

Թռա՛ւ, թռա՛ւ, թռա՛ւ

Փոքրիկ էի ես, երբ անգամ մը լալով
արթնցայ քունէս, հայրս մօտ վազեց,
վասն զի մայր չունէի, և համբոյրներով
ծածկելով զիս հարցուց ինչո՞ւ կուլայի:
Այն ատեն, հեկեկալով, և կցկաուր բառե-
րով, «Հայրի՛կ, ըսի, թռչնիկս... թռչ-
նիկս թռա՛ւ, թռա՛ւ, թռա՛ւ»:

«Մի՛ լար, պատասխանեց հայրիկս, ես
քեզի ուրիշ մը կը գնեմ», և իրօք ալ
գնեց, սակայն չէի զգար անկէ այն հրճ-
ուանքը զոր կը վայելէի երազիս թռչնիկը
չոյելով, սիրելով:

Տարիներ տնցան : Ուսանողական շրջան մը աւարտեցի, ո՛չ, դեռ չաւարտած՝ հայրս հանեց զիս դպրոցէն, վասն զի չուսնէ որ էինք : Վարժարանը թողած օրս մե՛ծ, անփոխարինելի բան մը կը կորսնցընէի, անցած էին երջանկութեան օրերը, ուսանող կեանքի հեշտին ժամերն ա՛լ չկային : Միւթ էր աշխարհն ինծի համար : Ու ամէն իրիկուն անկողին մտած կուլայի, և քնանալէ առաջ որ նուաղում մըն էր, կը հառաչէի. թռա՛ւ, թռա՛ւ, թռա՛ւ :

Ու կամաց կամաց վարժուիլ կը ստիպէին զիս շուկայի անհամ կեանքին, կեանքին՝ ազմկալից, անդգայ, աներազ, և անտանելի էր ան ինծի. ուստի թողուցի օր մը այդ կեանքն ալ և նորոգեցի մանկութիւնս : Հո՛ն, ախ այն ատեն հո՛ն տիրացայ սիրոյ կրակին, ու պաշտումի առարկաս ունեցայ : Այլ հազիւ սկսած էի կայտուել երիտասարդ կեանքի շուրջը,

հրճուիլ, երջանիկ ըլլալ հազիւ կը գիտնայի, երբ դիցուհիս ելաւ Ոլիմպոս, բազմեցաւ իր գահին վրայ : Ես, աչքս տնկած՝ նայեցայ ետեւէն, ու անիկա սիգալով և անգթօրէն թռա՛ւ, թռա՛ւ, թռա՛ւ . . . :

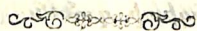
Հիմա, կը մտածե՛մ, կը մտածեմ այն օրուան երբ պիտի կընճռոտի ճակատս, այտերուս վարդերը պիտի թօշնին, ու մազերուս մէջ ճերմակները տակաւ պիտի շատնան. և, ա՛լ մէկը չպիտի սիրէ զիս : Այն ատեն պիտի լամ երազ կեանքը, և տխուր, անմխիթար, պիտի նախանձիմ իրարու հետ գժտող ու վայրկեանէ մը հաշտուող երեսներուն : Դպրոցական պատանիին պիտի նախանձիմ որ գիրքերը անութին տակ կերթայ կուգայ ամէն օր : Ու ցամքած արցունքի շիթ մը պիտի գլորի խորշամած այտերէս : Ես պիտի կրկնեմ այն ատեն ալ կեանքի լանկերդը տխուր, թռա՛ւ, թռա՛ւ, թռա՛ւ :

Վարդի անուշ պատրաստեց մայրիկս,
եկուր կեր վարդի անուշը, զոր մայրիկս
եփեց քեզի համար, ոսկի դգալ մը պատ-
րաստած եմ պտտիկ բերանիդ վայել, ե-
կուր կեր վարդի անուշը. ու ես նախանձիմ
ոսկի դգալին, երբոր չըմենք համուրէ:

95

Երիտասարդ մը եկաւ երէկ: Կը խնդ-
րէր ինձմէ որ իր սիրականին վրայ երգ մը
գրեմ: Կարծեցի թէ ինձի կառաջարկէր
որ յիշոցք մը արձակէի. անուշդ ու յիշա-
տակդ սրբապղծէի, նմանիդ, հաւատարիդ,
զուգագեղիդ գոյութեանը հաւատալով:
Մերժեցի: Երիտասարդը հին երգ մը մըմը-
ռալով հեռացաւ, առանց երբեք վշտանա-
լու...:

1893

Մ Ի Ն Ա Կ

Ժամե՛ր, երկար ժամե՛ր կը մտածեմ,
եւ դուրսէն աղմուկ մը երբ արթնցնէ
զիս ընդոստ
Մտածումի քունէս,
Մինակ կը գտնեմ ինքզինքս:

Իր վերջին համայրը տուաւ ան...
եւ բաժնուեցաւ ինձմէ, լքեց զիս.
Անկէց ի վեր կկանքը սեւ է:

Անոնք որ սիրել չգիտեն, չպիտի հասկնան
այս տողերը,

Տարօրինակ պիտի գտնեն,
Կամ պիտի կարդան սաղմոսի մը պէս ու
անցնին:

Անոնք որ դեռ կը սիրեն ,
Չպիտի հաւատան բաժանումի մը ,
Այն սպանող բաժանումին
Որ երկու կեանքերէն մէկը կը մրկէ
Սեփ սեւ կընէ ածուխի պէս :

Իսկ անոնք որ բաժնուած են արդէն ,
Օհ , անոնք միայն պիտի հասկնան զիս
վերջապէս
Ու պիտի համբուրեն այս տողերը
Եւ արցունք թափելով ցաւակից մը գտած
Ըլլալու
Սփոփանքը վայելեն . . .
Վասն զի անոնք ալ ինծի պէս մինակ
մնացած են :

Բայց մինակը սփոփանք չունի
Մխիթարութիւն չի գտներ մինակը ,
Մինակը գերեզման պիտի դրուի :
Եւ կը դնեն միս մինակ :

1893

ԵՂԻՒՍԵԱՆ ԴԱՇՏԸ

Որբուուն ճառագայթները հազիւ ներս կը
թափանցեն հոն , թռչունները կերգեն ի-
րենց անհատնում սիրերգները , վտակները
վազելով չեն յոգնիր , և հովերը շարունակ
կերթան կուգան ծառերուն վերեւէն :

Ծաղիկներ ցանուած են մարգին վրայ ,
երկինքին երեսն ալ աստղեր կը պլպլան .
մինչ ցորեկը արեւին մանրամազ ճառա-
գայթները հոս հոն կը գամուին գեանին
վրայ :

Եղնիկները սիրազեղ նայուածքներով
զիրար կը հասկնան և ոտերուն մէջ թռու-
չունները կը սիրուըտին , թիթեռները հո-
վին տրուած ձիւնահատերու պէս կը պա-
րեն կը ժանեկազարդեն ծառերը , թուփե-
րը , մարգագետինը :

Քաղցրիկ բոյր մը կը խնկաւեալէ՝ օղբ, ծառերու անհատնում շարքը երազէ կերկարէ. կը յառաջանաս անտառին մէջ. կերթաս, կերթաս, ու ամէն տեղ կը գլուհես միեւնոյն շաղկապները բնութեան և գլուհանքի:

Կոյս մը, աղբիւրի մը վերեւ մեղկօրէն ընկողմանած է, մազերն հովուն ծփծփուն, ըսես փունջ մը ըլլար վարդի, շաղով շողով հասցունած, զաւ ալ թաղուհին է անտառներուն:

Նղիւսեան դաշտին մէջն էս:

Նւ արեւցած հեշտանքովը՝ զոր հողիկը կը ներարկէ Նղիւսեան դաշտը իր անհատնում վայելքներով, յափրացած՝ երազներովն անտառին, սրտիդ մէջ փափաք մը կը ծնի, որ նախապէս կայծ մըն է, որ յետոյ կը հրդեհէ քեզ, ուստի միջոցներ կը քտեղծես փափաքիդ տիրանալու:

Ծաղիկ մը կառնես մարդին վրայէ, շող մը՝ արեւին գետին իջած ճաճանչներէն,

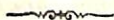
եղնիկի նայուածքը փոխ կառնես, ու աստեղծով կը չինես փունջ մը ու ոսկեքաժակ մը լեցուն եղնիկի կաթին մէջ կը դնես, նուէր կը տանիս անտառներու միջնաւորիկ թաղուհին, ծունկի կուգաս անջեւը և կը մատուցանես ընծադ, կը պաշտօնադատես որ ընդունի և համբոյր մը տայ:

Նրբ չիտարդ ժողովրդին մէջն էս:

Նղիւսեան դաշտէն դէպի դժոխք համբոյր մը կայ լոկ, համբոյրի մը մերժումը:

Հրեշտակներն ինչու վար թափեցան երկինքէն: Որովհետեւ Նւա մերժած էր: Կիներն հրեշտակ չեն սիրեր: Մանաւանդ որ Նւա ուղած էր հաւատարիմ մնալ իր աւուսնոյն:

Յ ՈՐԻՐՏ

Ճիշեբով կը ծնի երեխան, կարծես թէ «ցուրտ է աշխարհը» կը պոռայ նախնական բառովը, ճիշով, և մայրն ալ կը ճշէ, թեւեւ անոր ահ ու օհն ալ «ցուրտ է» կը նշանակեն «երկունքի ժամուն ցուրտ է կեանքը» :

Ու երեխան կը փաթթեն շորերու մէջ, կը տաքցնեն և վայրկեան մը կը լսէ :

Փոքրիկները կը մտերմանան, անոնց մտերմութիւնն է իրենց սէրը, դպրոցէն ներս ու անկէ դուրս կը սիրեն իրար տաք սիրով. ափսոս սակայն որ երկար չէ այդ կեանքը տաք, շուտ կը հասնի դուրսի կեանքը աժդոյն ցուրտ, և ոսկիով խաբուած մարդը դուրսի, անով կը ջանայ տաքցնել կեանքն իր ցուրտ :

Եւ մարդը կը մեռնի. կը սառի մարմինը. գերեզմանը շատ աւելի ցուրտ է, ուստի պատանքի մէջ կը փաթթեն, ու կը ջանան տաքցնել գերեզմանի կեանքը ցուրտ :

Ու երիտասարդը տաք արիւն, տաք սիրով կընդգրկէ այդ կեանքը տաք, դոր աւելի կը տաքցնէ իր սիրունոյն շունչովն ու գիրկնդխառնումով :

Իսկ մինակին սիրան է ցուրտ,

Ու լքուածին... մտածումն է ցուրտ...

1894

Տեսած ես փլած շէնք մը. փլչելու վայրկեանին տեսած ես. փռեղէն ամպ մը կը բարձրանայ օդէն մէջ. լսած ես շփոխ ու ժխորը փչող շէնքին, ու կոտորուող սիւներուն ճայթիւնը ահաբեկած են քեզ երբեք : Այդ է ահա վիճակս :

Երազներուս շէնքը փլաւ կուրծքիս մէջ երբ դուն ինձմէ բաժնուեցար. այդ կոտորուող սիւներուն ճայթիւնը կողկողանքս է. իսկ փռեղէն ամպը սրտէս փրփ

Թող մասնիկներն են . յիշատակն է այդ հո-
վը որ կուրծքէս ամպեր կը բարձրացնէ և
աչքերուս վրայ ամպեր կը կազմուին :

Տեսած չե՞ս մարած հրդեհէ մը ետք
կանգուն ու վայրահակ մրկած սիւներ .
յոյսերս են այդ մրտա ու խարխուղ սիւ-
ները որոնց վրայ ա'լ հնար չէ երջանկու
թեան նոր դղեակ մը կանգնել :

Հրդեհուած կեանքս ալ ոչինչի չի ծա-
ռայեր . ու փլատակներուն տակ մնացած
կրակի կտորներ դեռ կը թղկան . ամէն ան-
գամ որ նոր պեղում մը կատարուի շողի
ու փոշի կը ցնդին եթերին մէջ , ինչպէս
կը ցնդին վերջին մասնիկները խանդավա-
ռութեանցս :

Հեղեղին աւերած տեղերէն անցած ես ,
ամայութիւնը խոնաւ հողերուն ուր ոչ
բնակիչ մնացած է ալ , ո'չ բնակութիւն , ոչ
արտօրաց :

Այդպէս ըրաւ սիրոյդ երջանիկ ու բուռն
հոսանքը , աւերեց կեանքս ու քշեց տա-

րաւ ինչ որ թարմ էր իմ մէջ առոյգ և
կորովի . և ինծի խոնաւ աչքեր միայն թո-
ղուց :

Եթէ ուզես , կրնա'ս նորոգել երազնե-
րուս փլած շէնքը , եթէ կամիս կարող ես
նոր ոյժ ու կենդանութիւն պարգեւել հե-
ղեղաքանդ կարճութեանս . բայց ի՞նչ դար-
ման ունիս հրդեհուած հողիւս , ինչ նորո-
գում , ինչ վերկենցաղում կիսայրեաց սիւ-
ներուն , եթէ ոչ բոլորովին փոխել զանոնք .
եւ միթէ չե'ս փոխած արդէն . Չէ՞ որ
ուրիշը կը սիրես :

1895

Զ Ն Զ ՈՒ Մ

Հուրը կը ճարակի, բոցերը վեր կը բարձրանան կրակէ լեզուներու պէս. ու միջնուորտին մէջ թշուառութեան գլուխ-գործոց մը կը նկարեն. վայրկեանէ մը տունը մոխիր կը դառնայ. երբ ե'տքը հասնին ջրհան ու ջրկիր, ի'նչ օգուտ:

Հեղեղը կը կոխէ, կը քանդէ, կաւերէ տուններ, գիւղեր, քաղաքներ, երբ ե'տքը մտածուի թումբեր կանգնել հոսանքին առջեւ, ի'նչ օգուտ:

Սխտը կը ծաւալի մարմինին մէջ, չորս-դին, ներսէն ու դուրսէն վէրքեր կը պըղ-պըջան. երբ այս ամէնը կ'ըլլայ ու ե'տքը բժիշկ կը կանչուի, ի'նչ օգուտ.

Սիրուողը ինքզինքը «սուղ կը ծախե», սիրահարը կուլայ. կուլայ և կը պաղատի

որ գթայ իրեն, ան կը շարունակէ «սուղ ծախել» ինքզինքը. և օր մըն ալ սիրահարը կը պաղի, սիրտը կ'ըլլայ յիշատակի գերեզման, անցեալը կ'ըլլայ մոխրակոյտ մը սրտին մէջ, և հովերը՝ որ կեանքին վրայէն ու մէջէն կանցնին կը դառնան շարունակ, կը ցրուեն մոխիրն ամէն դի, կամ արցունք անձրեւ-որ դէպի սիրտը կը հոսէր և վարդ ու շուշան կը բուսցնէր ժամանակաւ, այսօր կը շաղագէ այդ անձանաչելի մոխրակոյտը և անով կը բռէ սիրտ գերեզմանին պատերը, և սիրտը կը քարանայ:

Կուզե'մ, դեռ չեմ քարացած, կուզեմ համբուրել զինքը, բայց չըթուե՞ս որ երբեմն այտերուն վրայ կայրէին, կը սառնի հիմա: Ա'լ այն գողտրիկ էակը չէ ան, այլ յուշարձան մը պատուական մարմարէ:

Սիրուողը զղջացա՛ծ է. ի'նչ օգուտ: Բայց ի'նչ կրսեմ, դուք ճանչցա՛ծ էք սիրական մը՝ որ զղջացած ըլլայ... սիրական մը որ զղջալու ստիպուի...:

Ի Մ Ա Ր Ժ Ա Ն Ի Ք Ս

Սրտի ու մտքի ինչ անօրինակ հանդարտութիւն : «Շողեկառքին մէջ լրագիր կարդալով ժամանակ անցուցի» գրելու քաջութիւնը կունենաս . որ խոստովանութիւն մըն է թէ իմ վրայ մտածած չես : Ուրախ եմ սակայն . լրագիր կարդալու սովորութիւնդ որ մոլութեան կը մօտենայ՝ բարեբաղդութիւն մըն է ինծի համար : Օր մըն ալ սեւածիր մահազդ մը պիտի տեսնես , ու պիտի հետաքրքրուիս իմանալու թէ ո՞ր հռչակ հանած անձն է մեռնողը . «Անբուժելի հիւանդութեամբ մը կը տառապէր երկար ատենէ ի վեր դժբաղդ երիտասարդը» գրուած պիտի ըլլայ հոն , «որ այսօր վաղէ կերթայ իր երազներուն հետեւէ» : Ու քանի մը հեզնող լրբացած

սրտեր պիտի յաւելուն . «յաջողութիւն կը մաղթենք» ու լրագիրն անցունելու միակ արժանիքս պիտի ըլլայ քեզ սիրական ունենալս :

1894

ման բանիցուն ըմբի վրան առ փողմ
գիրքաց ԳՆ միջապիմրոմն : միջապիմրոմն
այնպէս միջապիմրոմն բանման խորագրայ
տմախոսողի դո ամենմարի ցանկիւնից
տմն ծանաւան լազի նի թիւ 1 մէն միջի
տոս աղագրայ գիրքաց , միայնա եւ գաղմ
յամմաւն դի մամիւնդուն դո քանիւնդուն
ԳՆ Գանաւ զմնի 3 մէն Գանաւ զմնի
տմա փողմ ԳՆ քրաւան դիմաւա լա մէն
աղամանի տիւղցգգատմ փողմ առ տմ
գրոմմն 3 մէնա ծանաւ լազի ԳՆ թիւ
տոս ԳՆ Գն դնամիւնդունմ փողմաղմն
առ քրագնք ԳՆ Գ թմաւա Գանիմ Գնաւ
ման լալլի փողմ Գանաւ Գնաւ Գնաւ
Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ
Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ Գնաւ

Ի՞նչ ՊԵՍ ԿԱՅՐԻՆ

Բոցերուն, ամենածախ բոցերուն յանձնեցի այն սաանեակ մը նամակները զոր մեկնած օրդ իսկ իրարու ետեւէ գրած էի, ամէնն ալ վառեցի, ուղեցի աչքովս տեսնել թէ ի՞նչպէս կայրի սիրտս կուրծքիս մէջ։ Կամաց կամաց կը կարմիրնային թերթերը նամակներուս, որոնց մէջ դրած էի բովանդակ իղձերս, երազներս, բաբախումներս, պատրանքս, զայրոյթս, սէրս, ետքը կը սեւնային ու ա՛լ մոխիր կը դառնային։

Այսպէ՛ս, ըսի ուրեմն, ա՛յ, այսպէս կայրի սիրտս կուրծքիս մէջ, երազներս պատրանքի մէջ այսպէ՛ս կայրին, յոյսերս անէացումի մէջ կայրին ա՛յսպէս։

Այսպէ՛ս, ա՛յ, այսպէս ուրեմն, ըսի,

կայրին իղձերս երեւակայութեանցս մէջ, սէրս այսպէ՛ս կայրի հոգուս մէջ, յիշատակներս հառաչանքներու մէջ այսպէս կայրին, ապանին՝ վախերու մէջ կայրի այսպէս, և հառաչներս պարապին մէջ քեզմէ հեռու կայրին այսպէս. անէծք, զայրոյթ, աղաչանք այսպէս կայրին հեզնու թեանդ զարհուրելի բոցերուն մէջ։

Եւ խուլ հեծեծանք մը արձակեցի, արխուր, յիմար, արտասուեալառն երգ մը մրմռացի, և բարեւտութի մը մէջ այրեցի բոյր մտալիկումներս այրուած նամակներուս մոխիրին քով։

1896

Սիրականս, արդեօք երբեմն ինձի կը մտածե՞ս, երեւակայութեանդ կը պատկերանայ էակ մը որ քեզ անշատ սիրեց և որ այսօր քեզմէ հեռու. կրակէ ծովուն մէջ, հրեղէն ալիքներու վրայ կը տարուբերի և ի զո՞ւր կը ջանայ, սալամանտրի պէս, արցունքներովը մարել զինքը շրջապատող բոցերը, յետոյ օգին մէջէ թռչելով դալ ոտքիդ տակ մեռնելու: Այսօր ատելութիւն մը սկսած է բողբոջիլ սրտիս մէջ, դէպի քեզ, որ՝ նախանձաբեկ, կաշտատիս խէալս ջնջել և ինքզինքդ դնել տեղը: Ի՞նչ ուժ.

Չպիտի հիննաս դուն, սիրականս, և եթէ հիննաս, աւելի՛ պիտի քաղցրանաս, հին գինիի պէս պիտի ըլլաս հոգիիս քիմքերուն: Սիրովդ՝ իբր գինիով հարբեցայ, և երբ սէրդ հիննայ, արբեցութիւնս պիտի զօրանայ, և ես սիրամոլ մը պիտի ըլլամ, երգեմ ու երգեմ անդադար: Իմ հատորներս աւելի մեծադիր պիտի ըլլան, աւելի շատ բոլոր հին բանաստեղծներէն, այն հատորները՝ որոնց մէջ պիտի նուագեմ սէրդ՝ երբ սիրես. պատրանքս՝ երբ լքես զիս. մրմունջդ՝ երբ գուրգուրաս. շեկնումդ՝ երբ համբուրեմ. տխրութիւնդ՝ երբ կարօտնաս. հառաչանքս՝ երբ լռես. հոգեվարքս՝ երբ բաժանումնիս երկարի: Իմ երգս գինիին երգը պիտի ըլլայ, սիրոյդ

դիւցազներդութիւնը : Օ՛ր դիւցազնդ սիրոյ .
ինչե՛ր , ինչե՛ր կը գրես , ժողովրդական
հին ուխտը կը նորոգես . «Երկաթէ տրեխ-
ներ հագած , կըսես , պիտի երթամ փրն-
տուել քեզ աշխարհքին ծայրերը» : Կարծես
թէ այդ կօշիկներովդ փշրեցիր տարակու-
սանքներուս քարակոյտը : Հազա՛ր երնէկ
ինծի և նմաններուս , վաճաղի սիրողին
կա՛մ տարակոյսը պէտք է փոշի դառնայ
կամ հպարտութիւնը , քանի որ անկարելի
է ձեռք դպցնել անոր սիրոյն :

1897

ՀԱՆԾԱԿԱՆ ԼՈՒՍԻՆԸ

Աղուճ՛ր լուսինկայ , երբ դեռ երիտա-
սարդ ևս , գիշերները մինակ ժուռ գալու
կելլես . և ամպեղէն անտառներուն խո-
րերը կը քաշուիս երբեմն սիրունաւքդ
պահելու մեր աչքերէն . ու չես գիտեր որ
հետքերուդ վրայէն , ետեւէդ յուշիկ ան-
շուկ կը քալէ գիշերական աստղը իր լըր-
տեսներով . ու բոլոր գաղտնիքներուդ կը
տիրանայ : Ելար եթերին մէջ բարձրը ա-
ռանձնացար , աղուճ՛ր լուսինկայ . բայց
հո՛ն ալ սիրականներն ազատ չեն հետա-
պնդումներէ . հետապնդում որ գեղեցկու-
թիւնդ կառուելուն և նազանքդ կը բիւ-
րապատկեն . . . :

1896

Սիրելի Յ. Ք.

Լսեցի որ դուք ալ ունեցեր էք ձեր բաժինը ժամանակիս պահանջած ծանր հարկերուն մէջ։ Կերպ մը անցեալ տարի, կերպ մըն ալ այս աշուն։ Բայց դուք շատ կարգացած մարդ էք, ջերմ հաւատացեալ մը եղած էք ինձմէ աւելի։ Եւ Եկեղեցւոյ մէջ երգած էք ուրիշներէն շատ։ Ինձմէ մեծ խօսքեր մի՛ սպասէք, ոչ ալ յանդուգն գաղափարներ իբր մխիթարութիւն ձեր մեծ վիշտերուն։ Չեմ կրնար ըսել «մխիթարութեան, որովհետեւ անոնք երկինք գացին», վասնզի երկնքի մարդէն մեզի ի՛նչ օգուտ։ Բայց պիտի յիշեցնեմ մեր պապերուն խօսքը թէ ցաւը տուողը դարմանն ալ հետը կուտայ. օ՛հ չեմ գիտեր. ինչո՞ւ կուտայ կամ ի՛նչպէս և երբ. ուստի միայն պիտի խնդրեմ որ մոռնաք եղածը որ եղած է, մոռնաք այդ անցեալը

որ թէպէտեւ դեռ շատ նոր, անցեալ մըն է սակայն վերջապէս։

Եթէ գիտնալիք Յ. թէ ո՛րքան ետպաշտ եմ. ձեզի մխիթարագիր մը գրելով իմ հսկայ ցաւերս մոռնալ է ճիշտ։ Մինակ մնացած էակ մըն եմ. ձեզմէ աւելի մինակ, ցաւագարներու բարեկամ լուսինն իսկ ամպի ետեւէն չելլեր հոս, այս երկրին վերեւ. մաշած գրիչ մըն է սփոփանքս որ դարձեալ ինձմէ կը սպասէ իր օգնութիւնը, ապա թէ ոչ անճրկած՝ թղթիկի մը վրայ կը քնանայ ինչպէս յափրացած ծեր կատու մը։ Երբ քիչ մը ուժ գայ վրաս կ'առնեմ թուղթ մը ու անոր հետ դէմ դիմաց նստած կը խօսակցիմ. ցաւերս իրեն կը պատմեմ, ան՝ հեգնօրէն, հապիտի պէս կը կրկնէ դանոնք ինծի։ Ուսի վերջապէս դուրս ունենալ կը թուի. մինչ սիրականս ամենեւեմ ի՛նչ Բժիշկա՞ չխօսիլ պատուիրեց ինծի, ամէն մարդ գիտէ, և ասի գեղեցիկ պատճառ մը եղած է որ ան չխօսի ինծի. ինծի մեղքնալ կը ձեւանայ։

Դուք ձեր կրկնապատիկ կորուստներով

դեռ բարեբաղդ էք, վասնդի կուրծքեր-
նուդ վրայ բաբախող կուրծք մը ունիք
զգուած ու վիշտերնուդ ունկնդիր ականջ-
ներ. անանկ որ՝ երբ իրիկունը պառկիք,
հետեւեալ առտուն փոփոխած կարթննաք՝
որպէս թէ աղօթած ըլլալիք առջի իրիկ-
ունէ «վաղը՝ այս օրուան ցաւերս մոռ-
ցած թող արթննամ»։ Չէիք գիտեր թե-
րեւս որ սիրուած մը և սիրող մը ունենալ՝
ընդունուած աղօթքի մը արժանանալ է։
Չշեղինք նիւթէն, միտքս ձեզ մխի-
թարել էր, բայց կարծեմ թէ նիւթէն շե-
ղումս իսկ հասցուց զիս նպատակիս։

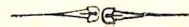
1895

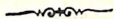
ՌԻՐ ԿԸ ԹԱՓԱՌԻ ՍԷՐՍ

Եւ սէրս ըսաւ. «Դուն հոս կեցիր, ես
երթամ որսալ քեզի սիրականներուն լա-
ւագոյնը, միամօրը, կատարեալը»։ Վասն
զի բժիշկներս ամէն կողմէ ձեռք քաշեր,
և իբր վերջին դարման ըսեր էին որ պէտք
է ձաշակեմ սիրականի մը մարմինէն եւ...
արցունքէն։ Այդ օրէն ի վեր սէրս կը թա-
փառի տակաւին։ Եւ ամէն անգամ որ
ձեռքն աղուորիկի մը վրայ կը դնէ, իս-
կոյն իտէալի կը փոխուի ան՝ որ ոչ մասն
ունի ոչ Արցունք...

1905

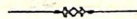
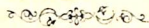

«Ո՛րն է մեծագոյն վիշտդ» հարցուցին
ինծի օ՛ր մը անդործ աղջիկներ չարածճի
քրքիչով մը, և սեռական հետաքրքրու-
թեամբ։

«Երբ բարեկամներս չեն հասկնար զիս»
պատասխանեցի։

«Բարեկամ ալ ունիս դուն» . զարմա-
յան սրամիտ այդ որսորդները, և կլկլալով
անցան դացին, իրարօ՛ւ թեւ մտած։

Անօթի երեխաներ, հողմէն խաւարին
մէջ վտարուած, կայարաններում ճամբորդ
կը փնառեն, անոնց լուցքի ծախելու։ Երբ
անցորդ չկայ կառքերուն տակ կը մեռնին
և առտուն յարութիւն կառնեն ինքզինք-
նէն ահաբեկ։ Ու ատոնք, երբ տակաւ
հրազները մարին, կայարանին լամբարները
չիջնուն, ատո՛նք, կը յամառին մութին
մէջ չոյս ծախելու, սառեցնող ցուրտին մէջ
հուր ծախելու։ Եւ իրենք կը նմանին ի-
րենց լուցկիին։

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՄԻՆՁԵՒ Ի ՄԱՀ !!

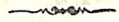

Վերջալոյսի արեւովը կարմրած ճերմակ ամպերուն գոյնը ունէր այն աղջկան չըրջազգեստը : Թիթեռնիկի պէս հագուած էր և կանանչ մարգերուն վրայ կը թռչտէր . կը հանգչէր , կը փռուէր թեւատարած , կուրծքը դէպ ի երկինք և աչքերը դէպ ի երազ : Գիտակից էր իր գեղեցկութեանը , ու ամբարիշտ կնոջ մը պէս հրապուրիչ , դիւթող , հմայող , խենթեցնող : Սեւ սաթի պէս յօնքեր կը հովանային զոյգ մը սրտագրաւ աչքերուն վերեւ . ու կը պարէր , կը ցատկէր , կը խաղար , մազերը կը ցընցէր , կը փռուէր , թիթեռնիկի պէս հագուած , խելքը ամէն տեղ էր , սիրտը մաքուր , ու խորունկ , կը ժպտէր , կը խընդար բարձրաձայն . կարմիր շրթունքներու

թրթռացումը մոլեգին երիտասարդութիւն մը կը կանխամատնէր : Անցուորները վանդակորմի ճեղքերէն դիտելու կայնեցան այդ ամպերու աղջիկը , վերջա՛լոյսին յոգնած թիթեռնը . ու ամէն սիրտ միահաղոյն կը բաբախէր . այդ կախարդ աղջիկը կալեկոծէր այդ օդեղէն ուկիւնստը : Երուն մէջ մեր սրտերը կը լողային : Ասիկա միա՛կ հուրին չէ՛ր որ ալսպէս վայրկեան մը կը յաջողէր մոռցնել տալ սիրունիս . . . :

1901

Աշխատանքներն առաջնորդվում են կողմ կը տեսնեն դաշարաւէտ՝ վայրէջքները սարե-
րու, ընդարձակ դաշտերը գորշ, անգոյն
ու ախտաւոր տերեւներ, որոնց մարմինն
վրայ տակաւ կը ծաւալի հիւծումը և կը
թափին կը թափին: Այդ ընդարձակ կա-
նաչ ամայութեան մէջ կը տեսնեմ կարմիր
կէտ մը. վարդ մը բացուած է, որ միակ
վարդն է աշխան, վերջին վարդը տարիին.
որքան կը նմանի կուրծքիս վրայ բաց-
ուած վէրքին զոր սրտիս զարդը կը կար-
ծէր սիրականս և կը զմայլէր, կը հրճուէր
անով, ու կը խնամէր զայն որպէս զի թարմ
մայր ու վառ...:

Ճակատիս հերքը այտերուս վրայ փո-
խադրուեցան, և դուն անկարող կըլլաս
զիս ճանչնալու, սիրելի՛ աղջիկ:

Ու այտերս ծածկուեցան ճակատիս մա-
ղերովը՝ երեսիս դալուկը պահելու համար:
Ի՜նչ փոյթ թէ անգոյն ճակատս լայնաց,
բարձրանայ: Ճերմակ ճակատ մը ինչի՞ նը-
շան է:

Օ՜հ, իմ գլուխս, սիրելի աղջիկ, ցա-
ւատանջ է, տագնապներ երբ յոյսի ջեր-
մութեամբ շողիանան, քու սառնութեանդ
կը հպին և ձիւնացած կը թափին գլխուս:

Երբ դեռ պատանի էի, սիրականս աղ-
ջիկ, սիրեցիր դուն զիս. խենթի պէս սի-
րեցիր զիս: Իսկ երբ երիտասարդ եղայ ե՛ս
քեզ սիրեցիր:

Ու, երբոր ճակատին մազերն այտերուս
փոխադրուեցան, յարգեցիր դուն զիս,
միա՛յն յարգեցիր :

Երբ ծերացայ՝ մեղքցար ինծի, սիրո՛ւն
աղջիկ :

Երբ որ լաթերս հիննան աղքատներուն
կուտամ. և անոնք զիս կօրհնեն :

Երբ սէրերդ հինցան մաշեցան ինծի
գրած նամակներուդ հետ, աղքատ մու-
րացկան մը եղար ու եկար հին նամակ-
ներդ ետ ուղելու, կուղէիր զանոնք նո-
րահասներու ծախել : Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ասանկ.
որովհետեւ սիրելու տարիքը սրացաւ ան-
ցաւ :

Ո՛վ սիրուն աղջիկ, ըսէ ինծի, հերա-
պատ երես մը, ամօթապարտ երե՞ս մըն է,
սիրո՛ւն աղջիկ. մազերով ծածկուած երես
մը անհաւատարիմ մըն է :

Մատղաշ աղջկան մը քօղածածուկ ե-
րեսին պատկերն է ան.՝ երբ մանկամարդ
աղջկան սիրելին՝ մեռնի, աղջկին իր երեսը
սեւ քօղ մը չի՞ անցուներ :

Ու երբ որ դուն ալ զիս լքեցիր, ա-
նուշի՛կ աղջիկ, երեսս սեւ քօղով մը ծած-
կուեցաւ, ու, գլուխս մնաց անպատըս-
պար...

1900

Անգլիան այն երկիրն է որուն ոտքերուն
ովկիանոսները կը փաթթուին, անդադար
աղաղակելով. «Աշխարհավարէ՛, ո՛վ Բրի-
տանիա» : Անգլիացոց գլխաւոր յատկա-
նշաններէն մէկն է հնազանդութիւն...

1909

Ս Ե Ր Ո Ւ Ր

Թերեւս ելլեմ կախաղան,
Կամ թէ կուրծիս ետքաղան
Խորուի. սակայն փաջ ընկեմ,
Ես կը մեռնիմ բերանս երգ:

Լեռներու մէջ հայրենի,
Գրկած հրացան մարտին
Ձոնը կրկամ կասղած շանց,
Բայց չե՞նք թողներ փաջազանց:

Գերեզմանէն ելած մենք
Հայ դիւցազանց զաւակ ենք,
Հայ գուսան զուր չէ՛ կանչեմ
«Ելէ՛ք Վարդան, Հայկ, Քաջե՛ր»:

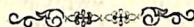
Արեւանքիս մէջ ցանեմ,
Կաթ կաթ աւիւն, բայց զրծեմ,
Հետք մը — Ուղին սրբազան,
Հայրենիքի փրկութեան:

Ահա կուգան ետեւէս
Անդո, Պետօ, Արսաւէս.
Ահա փաղանց որբերու,
Որ երեւայի դեռ հերու:

Ահա կուգան շարա՛ն, շարա՛ն,
Աչկերին վառ հրաժորան,
Լեռներուս տէ՛ր կուգեն ըլլալ
Վերջացուցած հրծինք ու չալ:

1902

Մատաղ սուռնկի մը . պէս էի, եմք
սրտիս վրայ անհամարելի գլիծ մը քաշեցին
սուր դանակով . տարիքն առած ծառ մը
հղայ, և վերքս ալ ինծի հետ մեծցաւ,
լայնցաւ: Ինչո՞ւ զարմանալ:

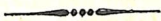

ԱՆՊԻՏԱՆՆԵՐ

Ո՛վ չարաշահ եռապաշտներ, ով անձ-
նասէր ոճրագործներ. դժուք էք արգելքը
մեր դէպի առաջ դիմելու սահմանուած
ժամանակին ու ջանքերուն. և պատճառ
էք որ ամէն քայլափոխի կանգ առնենք
ու ձեր գործած չարիքներն ու աւերքը
դարմանենք. մե՛նք՝ նոր հազուստի և նո-
րաձեւութեանց դերձակ, մեզ հնակար-
կատներ միայն կընէք, շարունակ փշոտ
առապարներու վրայ աղտոտելով ու պա-
տուելով թէ՛ ձեր՝ թէ՛ ուրիշին զգեստ-
ները: Քնարերգութիւն և օրհներգ գրել
կուզէի, դուք ստիպեցիք որ դեղագիր և
աւաղանք երկնեմ: Անպիտաններ:

1904

ՇԱՐԺՈՒՄ ԵՒ ԼՈՅՍ

Լոյսը իր մէջ կը պարունակէ ամէն
գոյն. արեւապստիկեր սնուն գործիքը
տեսած էք, բազմաթիւ գոյներու ճառա-
գայթներ են թլորչի քարդի մը վրայ. ե-
թէ աննշմարելի արագութեամբ դարձնէք,
գունաւոր պատկերը ճերմակ կէտի մը
պէս կերելի: Անարատ, սուրբ անհատ
չկա՛յ. մի՛ վհատիք, երբ արատաւոր կամ
սխալակա՛ն կեսնք մը ու գործեր կը վա-
րէք, հակառակ որ սուրբ, անթերի ըլլալ
ուզած ըլլայիք, մեծ մարդիկ սուրբ չեն
ծնիր և արդար մեռնիր. անոնց մեծու-
թիւնը անտեղիտալի կռիւին մէջ կը կայա-
նայ, անոնք ալ կը կրեն իրենց մէջ «ամէն
գոյն», ու մեր աչքին ճերմակ լոյս միայն
կերեւան. որովհետեւ արագ արագ կը

դառնան, կա՛մ ինքնաբերաբար և կամ
բաղդին ու բերումներու ձեռքը: Չե՛ն
կենար, չե՛ն կրնար կասիլ, ժամանակ չու-
նին: Պէտք է չարժի՛լ, լոյս արտադրելու
համար:

1900

Գիտութիւնը կամ գիտակցութիւնը որ
տարէցներուն մէջ առւոյտի պէս կը յարա-
ճի ու կը բաղմանի, կը մաշեցնէ մանկա-
կան հաւատքը, իր սնունդը հաւատքի
գոյութենէն կառնէ, և հաւատքը կը հիւ-
ծի տակաւ: Հաւատքը Մայր-Բնութիւնն է:

Երկաթ-հաւատքին քովէն հեռացուցէք
խարտոց-գիտութիւնը և պիտի ունենաք
անտաշ հաւատացեալը:

Բարեմիտ հաւատացեալները «Անձկա-
միտ» ըլլալու թերութիւնը ունին. «Ան-
գիտ» ըլլալու միջակութիւնը. և «Առաքի-
նի» ըլլալու Առաւելութիւնը: Բայց անոնք

չափազանց սակաւաթիւ են, որովհետեւ
երկաթը պէ՛տք է յղկուի:

1894

Ո՛րքան պատահած է որ տառապանք-
ներու մէջէն տրտնջած ըլլամ Աստուծոյ
զիս ստեղծած ըլլալուն դէմ. ու չեմ մոռ-
ցած սակայն չնորհակալ ըլլալ անոնց որ
փոխադարձաբար Աստուած մը որ ստեղծեր
ու մեզի ժառանգ թողուցեր են:

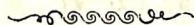
1890

Անցեալ օր կոյս մը կրսէր.
«Սուրբի պէս այր չենք սիրեր»:
Դուն ալ կոյս մը կոյսին պէս
Չես սիրեր մեզ ու կրսես. —

«Ձեզի տուի ամէ՛ն զէ՛նք, —
Ջաջուն բազուկ, միտք խորհող,
Ձե՛րն ըլլան խունկ՝ ու օրհնէ՛ցք.
Կուսեցէ՛ք կամ մըտէ՛ք հող»:

1896

ՍԱԴԱԵԼԻ ԱՂՕԹՔԸ

«Դուն որ մեզ երկինքէն վար թափեցիր, ու զրկուեր ենք ամէն փառքէ, ո՛վ Ամենակալ, մխիթարէ մեզ գոնէ՛ դոյզն փոխարինութեամբ մը: Ստեղծէ՛ ու բազմամարդ ըրէ՛ երկիրը, ա՛լ Հպիտի նախտն՝ ձինք Քեզի, ստեղծէ՛ Դուն, այլ գոնէ՛ արարածոցդ ճակատագիրն յանձնէ մեզի:»

Եւ ողորմած Աստուածս կրնդունէր այս առաջինը աղօթքներուն, յորմէ՛հետէ սակայն զղջացած՝ ա՛լ կը մերժէ ամէն խնդիրք: Կըսուի սակայն թէ Սաղ. անէն ալ զղջալ սկսած է հիմա՝ տեսնելով աստուաբացումը թուոյն զինքը գերազանցող իր աշկերաններուն:

1896

Երբոր երկու բարեկամ մանուկներ իրարու հանդիպին — Հայաստանէն դուրս ամէն տեղ — կը ժպտին, ասի իրենց բարեւն է: Երկու մեծեր ամէնուրեք բարեւ կուտան իրարու, ասի իրենց ժպտան է, որովհետեւ ուրիշ կերպ ժպտիլ չեն կարող:

Մ Ա Հ Ո Ւ Ա Ն

«Car où il n'y a plus l'espérance, le chant reste»

V. HUGO

Անգութ է կրսեն քեզի համար, ո՛վ մահ, այլեւս չեմ հաւատար. սիրականէ մը աւելի անգութ կա՛յ երկրի վրայ, երկինքէն աւելի անփոյթ մէ՛կը չկայ տիեզերքին մէջ. լքուած ու սիրատանջ սրտէ մը աւելի թշուա՛ռ չկայ:

Քեզի կը մեղքնա՛մ, մահ, կը մեղքնամ քեզի որ չես հասկցուած ու մատուցած ծառայութիւններդ ամենեւին չեն գնահատուած. դուն փրկարար ձեռքն ես աներեւոյթ. գաղտուկ կը մօտենաս ու կրակին մէջ դանդաղօրէն այրող փայտ

չերտերը դուրս կը քաշես, տանջանքէ ազատելու համար զանի, ու չես երեւար որպէս զի մեռնողին նախանձոտ բարեկամները վրադ չյարձակին... առարկելով որ իրենց սիրելին այդքան շուտ... կազատես իր տառապանքէն ու կը բողոքեն աչառութեանդ դէմ:

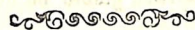
Եւ ինչպէս որ ես քեզի կը մեղքնամ, դուն ալ ինձի վրայ գուժ ունեցիր և թող սրտիս բաբախումը դադրի, աչքերս չտեսնեն ալ, հոգիս իր կամքը չունենայ ու կամքս իղձեր. փակէ՛ շրթունքներս, կրնքէ՛ շրթունքներս՝ զգուանքի քինարարութեան փականքով. ա՛լ բառ մը թող չթողնի, տրտունջ, երգ, հառաչ, ժպիտ թող չի գկծեն շրթունքս ու այտերս: Այո՛, երազի ու իտէալի խանդերէս ու մաշումներէս ազատէ զիս. չեմ ուզեր հրէջ մը ըլլալ, եթէ ըլլամ նոյնիսկ ծաղիկներու աշխարհին մէջ: Հասարակ մարդու ու մահկանացուի մը պէս վարուէ հետս...

Սիրականս եղիր, ու գոնէ դո՛ւն գիր.

կըդ առ զիս: Յետոյ կամաց կամաց սաստէ փափաքներուս, և պահանջներս զսպէ, լռեցուր զիս յաւէտ. այո՛, նոյնիսկ երգերս որ շրթունքէս կ'ելլէին ու իմ կենսատու մթնոլորտս կը կազմէին: Կը տեսնես անա որ արդէն դադրած եմ ապրելէ. խոյս կուտամ ընկերութենէ և ժխորէ: Հոգիս ոչ եւս է սրտիս մէջ, այլ շոգիի պէս մարմնոյս ամէն կողմերը տարածուած: Ամբողջապէս հոգի՝ կտրած են: Ու այդ շոգին շուտով պիտի ցրուի, ծաւալի, ծրագրերներուս խառնուի:

Թող մարդիկ չգիտնան որ ապրեցայ: Իմ յիշատակս քու պատճառ'լիք ցաւերուն հետ ջնջէ... ծնողքիս սրտէն. եղբայրներս թող չի լան վրաս ու քոյրերս սուգ չըւնեն: Եւ եթէ ճամբուդ վրայ երազներուս հանդիպիս, չտեսնելու զարկ, անցիր: Օհ, թող գոնէ անո՛նք ապրին. ներէ՛, եթէ անոնց ալ մահը խնդրած է՛ի ուրիշ անգամ:

1896

ԱՆՑԱՆ ԱՆՑԱԻ ՕՐԵՐԸ

Քաղաքէն դուրս գետափն ի վար,
Օրս մ'ունէինք հինգ արտավար.
Երբ մայրս ինկաւ մահուան մահին,
Աղփատութիւն իբրու դահին
Եկաւ մրսաւ մերին ամբար:

Քեռի — պապըս, — այր մեծատուն —,
Ուզեց, զնեց մեր արճն ու տուն.
Բժիշկն առաւ իր բաժինը,
Տէրտէր, ժամկոչ՝ իրենցիցը.
Մենք մնացինք անմայր, անտուն:

Բայց Քեռի — պապս բարի մարդ էր,
Աղփատին՝ հայր, քաղին՝ զարդ էր.
Մեր Հայկական Քաղոց ամսուն
— Երբ արտերուն ցանքն են հասուն
Մեզ իր արօք կը հրաւիրէր:

Կամնասայլին փոքր քանաման,
Հաց, փուխնա շարա՛ն շարան.
Հոն մեակներ իրենց քաղաք,
Կանցունէին իրենց ծառաւ,
Մեզ դրնէին կամին վրան:

«Դե՛հ, տղաքներ, դէ՛հ, փրկեցէք,
Կամերն արագ, լաւ վարեցէք.
Մի, խքէք եզն, «հո՛»ն կը բաւէ.
Աշխատեցէք, գործն անբաւ է.
Օ՛հ, տղաքներ, կամերն հեծէք:»

Արեւն երկնուց լոյս կը քալիւր,
Լոյս ու կրակ արփին քափէր.
Ատո՛ք հասկեր կը մեկէին.
Եզն ու մրշակ ի միասին
Կ'աշխատէին խաղաղատէր:

Գիտե՛ք տղաք թէ ի՞նչ է ցաւ.
Երբ բռնութեան գիրկ կ'աշխատին.
Դպրացին մէջ եւ կամ արտին,
Գիտե՛ք անոնք թէ ի՛նչ է ցաւ.
— Այո՛, զի փողն հնչեց Զարդին:

ՀԱՅ ՈՐԲԻՆ ԱՂԵՐՍԸ

«Զիս ձեր տունը կընդունի՞ք,

«Ո՛ր վարեսէր ընտանիք.»

Կը պաղտախ լալագին,

Անտէրունց որք մը մանկիկ.

Ու օրհնութիւն կը կարգայ.—

«Տէ՛րք ձեզի հազար տայ»:

Երբայր ու Բոյ՝ չորս հաս են,

Որք մընացած ջարդերէն.

Բռայիկ, սոված, դռնէ դուռ,

Դողդըղալով հրտում, լուռ.

«Սի՛րս ունեցէ՛ք» կը քղկայ.

«Մե՛նք ալ Հայ ենք, Քրիստոնէայ»:

«Թէ՛ որ հացի տեղ բաղարջ

«Ու տէ՛ք, սոխի տեղ՝ հաղարջ,

«Զեր ո՞ր տեղը կառելնայ.

«Գուք ունեցէ՛ք մեր վրայ.

«Փողոցներն ենք մընացեր

«Անօթի, մերկ եւ անտէր»:

«Հազարներ՝ կան մեզի պէս,

«Պատերունց տակը նսած,

«Վրդիկնին ծուռ տխրամած.

«Ըսէ՛ք, խնդրեմ վերջապէս,

«Թէ՛ ձեր սիրտը չը շարժի,

«Մեր վերջը ո՛ր կը հասնի»:

«Առխարհի կարծես պատեր մութ,

«Մարդիկ դարձեր են անգութ.

«Ո՛ր վ եղբայրներ հեռաւոր,

«Հոս ամենքս սրգաւոր

«Աչքերնիս ձեզ կը դարձնենք,

«Զեզ ազգակից որքեր ենք»:

«Միքէ՛ ձեր Բուն կը տանի՞

«Երբոր մտնէ՛ք անկողին.

«Մենք կը մընա՞նք կենդանի

«Թէ՛ շուշլ թլլաք դուք: Հողին

«Պիտի յանձնեն մեր մարմին

«Վարձք, պատիժ տայ ձեզ երկին»:

«Դուք յետոպա երջանիկ

«Կուտէ՛ք, կըմպէ՛ք, կուտանիք.

«Զեր հանդիման դոյզն մաս,

«Պիտի հոգար մեր պակաս»:

«Մի՛ մոռնաք, օ՛հ, Հայ մանկունք

«Մեր նրսին վերին է խորունկ»:

«Երազնուդ մէջ չե՞ք տեսներ

«Թափառական Հայ որբեր.

«Փողոցները գալով ման

«Դիմեն շիսակ գերեզման:

«Կգուանքէ զուրկ խեղճ եմք մենք.

«Յոյս տուէք որ լիւած չենք:

«Շուտով, երբ մենք ալ մեծնանք,

«Չենք խրնայեր նիզ ու ջանք,

«Կօզնենք մենք ալ մեր կարգին.

Սրգաւորին, սրնանկին:

«Յիշեցէ՛ք, Հայ պատանիք

«Ձեր եղբայրներն անտանիք:

1900

ՄԵԿ ՊԼԱԿԻԴ ՓՈԽԱՐԷՆ

Ես չեմ ուտեր՝ քեզի կուտամ,

Պատանիք մը չոր հացըս.

Յաւես ինձի, բայց թէ խնդամ,

Ուրխութիւնս քեզ կուտամ:

Ես չեմ ուզեր հանգիստ մանին,

Փոյք չեմ ըներ տօթակէզ

Աւազը, չոր տախտակ կամ խին,

Անկողնիկս կուտամ քեզ:

Ես չեմ խմեր գինի կամ ջուր,

Ունեցածըս կուտամ քեզ.

Թէ չունենամ, տրտում տրտում,

Գիշեր ցորեկ կուտամ ես:

Եւ արցունքս հաւաքելով

Արեւին տակ կը դնեմ

Աղին ինձի զուտ պանելով

Շողին ժողվեմ կուտամ քեզ:

Թէ ծովերը իրենց խորքէն
Անհասնում գանձ դուրս նետեն,
Ձեմ պահեր ինձ նոյն իսկ հիւլէն
Ամէնը մէկ կուսամ քեզ:

Թէ օր մըն ալ կեսար ըլլամ,
Նաբոլէոն ահարկու,
Եւրոպայի տէրը դառնամ՝
Ամբողջովին քեզ կուսամ:

Ծովէ ի ծով քէ որ օրջին
Իմ բիր նաւերն ու նաւաստին,
Եւ Ասիոյ կայսրն ըլլամ՝
Հինգիսըսանը քեզ կուսամ:

Օղապարկէ տորմիլ մ' հոկայ
Եթերին մէջ քէ ման գայ,
Աստղերն ողջոյն վարդերու պէս
Փունջ կը կապեն կուսամ քեզ:

Իսկ քէ ըլլամ պուէս անգին
Վիքթոր Հիւկօ, Լամարքին,
Միշտ քու վրայ երգ կը գրեն
Խելիքս, միտքս կուսամ քեզ:

Բոլոր աշխարհս կուսամ քեզի
Մէկ պաշիկիդ փոխաւէն,
Բայց Հայաստան քէ տան ինձի,
Կէսը միայն կուսամ քեզ:

1895

ՀԱՅ ԱՂԶԿԱՅ ԵՐԳ

(ԶԱՆ ԳԻՒԼԻՒՄ)

Ես նազելի աղջիկ եմ,
Հայ գիւղացի աղջիկ եմ,
Ինկիլիզին, Ֆրէնկին
Խելքը ծոցէս կը հանեմ:

Ես սեւաչուի աղջիկ եմ,
Վարդ այսերով աղջիկ եմ,
Ինծի նայող կտրինին,
Խելքը գլխէն կը հանեմ:

Հասակս աղուոր, աղուոր ծիծ,
Սիրքս մառուր՝ սէրս ամբիծ.
Մասուրներս են հիւնէրլու,
Ծընած եմ ես սիրելու:

Երբ պէտք ըլլայ՝ կը կռուիմ՝
Թէ հաւկ ըլլայ՝ կը մեռնիմ.
Մանեկ գիտեմ, կը մաղեմ,
Կտրինին սիրս կը տալեմ:

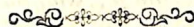
Հօրսս հետ տես կը վարեմ,
Մօրսս հետ ժամ կը վազեմ.
Դէմքս ելլող կտրինին
Սիրքը գերի կը վարեմ:

Արեւակէզ հովիւ եմ,
Ուլ ու գառնուկ կարածեմ.
Իրիկունն ալ տուն դարձիս,
Կաթը մածուն կը կապեմ:

Պզտիկ պարսէզ մը ունիմ,
Վարդ ու շուշան մէջն ունիմ,
Դրան ետեւ ամէն տան
Կտրին սիրող մը ունիմ:

Երբ ասելիս վրաս գայ,
Աղաչէ կամ ըսպառնայ՝
Գիտնայ քող, Տէ՛րը վրկայ,
Հոգին փորէն կը հանեմ:

1909

ԼԱԹԷՌՆԱՆ

Աղիքներդ կը գալարին, կապնտունն .
ու կը ճչես, կը գոռաս, կը վզփկաս : Ա-
րեւուն հետ կարթննամ, երբ դուն վա-
ղուց, կարճ գիշերուան մը հանգիստէն
ետքը, սկսած կըլլաս ողբերգդ զօր պա-
տուհանէս կը լսեմ : Ներս կը խուժէ ան
հեղեղի մը պէս, ու կողողէ բովանդակ
էութիւնս : Օհ, ո՞րքան զովարար է ան և
սփոփիչ վասն զի ցաւակից մըն ես :

Յաւ մը կը տանջէ աղիքներդ, սիրոյ
հարիւրաձայն երգն ունիս կուրծքիդ տակ,
և ահա կողկողանքս է կը փրթի ու տա-
ղերուդ կը խառնուի, սարսուռացոյցիչ վայ-
նասուն մը կազմելով :

Կը շրջիս դուն փողոցէ փողոց, և դռնէ
դուռ ման կուգաս, վիշտերդ պատմելով

անցորդներուն : Երգերդ խորունկէն կը գո-
ռան, երբեմն յիշեցնելով երկրաշարժի մը
դղրդիւնները : Երակներուդ մէջ սակայն
արիւնդ վաղուց ցամքած է :

Տառապանքդ քեզ ընկճած, անդամա-
լոյծ մ'ըրած են, և դուն անկարող ես քա-
լելու, ուստի բարեսիրտ մարդու մը շա-
լակն ելած կը անդափոխուիս . Օհ, ո՞չ,
քու վիշտդ շահագործելու միտքը չունի
ան երբեք . . .

Ամէն դի կը նետես հեծեծանքի կոհակ-
ներ, ու չգտնուիր սիրտ մը որ ազիտողորմ
լացերովդ չխշխշար . . . Ի բաց առեալ ա-
նոնք որ վարժուած են իրենց նախնեաց
օրերէն : Մազերս կը քստմնին, վասն զի,
դեռ գլուխս է վարսագեղ :

Ինծմէ երջանիկ ես դուն սակայն, գի-
տե՞ս : — Գլժասիրտ մատղաշ աղջնակներ
կը հաւաքուին շուրջդ և քեզ սփոփելու
համար կը պարեն, կը ցատկեն, կամ տա-
սը փարա կուտան :

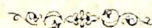
Կիններն իրենց բոլոր ունեցածը կուտան :
Եւ ատկէց աւելին չունին :

Ու այդ փոքրիկները քու ցաւդ կը
մեղմացնեն, վասն զի դեռ չէ հասած ի-
րենց ալ լալու ժամանակը:

Դե՛հ, հառաչէ ու կոծէ, և ամէն օր
լուսամուտիս առջեւ եկուր, երբ արեւն
ելլէ. ու ես երգերդ պիտի հիւրընկալեմ.
Դարձ ուր թիկունքդ լոյսին ու ջերմու-
թեան. այլ մաշած կուրծքդ ցոյց տուր
ինծի. ու ես անոր մէջ՝ իբրեւ հայելի՝
դիտեմ սրտիս պատկերը:

Օ՛հ, սիրտս զոր ոչ ոք չահագործեց...
Ո՛րքան կը նմանի քեզի...

1894

ԺԱՄԱՅՈՅՅՆԵՐԸ

Չքոտի առարկայ մը, ո՛րդ մը խրուեր
է կողս, և իր սուր, մանրիկ ատամներով
կեանքս կը մաշեցնէ. իր սլաքներովը նե-
տահար կը սպաննէ կը թափէ քանի մը
աւուր կեանքիս բոպէները:

Ա՛խ, դուն գրպանիս ժամացոյցը, որ
երեսդ ցուցնելու չես համարձակիր, որ
ցուրտէն վատարար կերկնչիս, որ մուշ-
տակը մուշտակին վրայէ հագեր ես և ժիր
ու ժիր տաքուկ խցիկիդ մէջ կը գործես,
կը կրծես կեանքիս ծառին արմատը. և,
միս մինակդ կը հեգնես կարողութիւնն ու
զօրութիւնը արփիլին ու ցօղին, զեփիւռին
ու հողին — ուժեր անիմանալի որ կեանքը
կը սնուցանեն —, գալարուն ներքինովդ
«տաքցուած օձին» կը նմանիս դուն:

Մանրերկրորդի մը գործ էր ջախջախել քեզ ու ընթացքդ կասեցնել յաւիտեանապէս . բայց միթէ կա՞յ մարդ մը, որ չսնուցանէր ԲՐԴ մը իր ներսիդին, չփայփայէր զանի, չգութգութար անոր վրայ, չախորժէր անկէ, ու մինչեւ իսկ չկապէր զայն իրեն ոսկի շղթայով :

*
* *

Կեանքիս կտաւին վրայ, ո՞վ ժամաչափդ մենաստանիս, աղուոր պատկերներ կը նկարագործես զոյգ մը ասեղներովդ ոսկեայ : Դո՛ւն, արի, խոշոր, համարձակօրէն կանգնած սեղանիս վրայ, կը դարձնես անխնեղդ անդադար և բոպչներուս թիւերովը՝ ճօճանակիդ կկոցմամբ՝ կտաւ կը գործես . ու ետքը անոր վրայ աղուոր ծաղիկներ, երազուն պատկերներ կասեղնադործես : Դուն շղթայ ունիս, բայց չես զիջանիւր անով քեզի կապել կաշկանդելու որ և է կեանք :

Դուն երբեմն իսկ այնքան արի ես որ երկնահերձ աշտարակներուն կատարը կը բարձրանաս, և արհամաբհելով փոթորիկն ու շանթ կը գործես ժիր ամէն ի ժիր և օրինակ կը հանդիսանաս այլոց : Դուն չես ախորժիր քարոզելէ, այլ միայն գործէ :

Այո՛, կապիկներ ենք մենք մարդիկս, ու դուն լաւ գիտնս ատի . կապիկներ որ խրատէն չենք առնուիր, որ խօսքէն չենք աղդուիր, և անզգալաբար, անգիտակցաբար օրինակէ միայն կառաջնորդուինք : Ո՛վ մեր ջախջախուած հպարտութիւնը . . .

Դուն ալ սակայն մթնոլորտին օդը կը չնչեւ, քու վիշապի ոնդունքովը կը սպասես զանի արագ, մեր օրերը կարճելով : Վերջ տալու համար ոմանց անդուսպ հաճոյիցը, այլոց անտանելի ցաւերուն :

Գու համարձակութիւնդ ալ սակայն զերծ չէ կեղծաւորութենէ, աւա՛ղ :

Այլ հազար, բի՛ւր մեղայ . դուն կեղծաւոր չես . մե՛նք ենք կոյր :

Նւ եթէ դուն թնդանօթ ունիս ու անցեալը կը ռմբակոծես, ու անոր մահա-

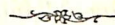
զանգը կը հնչեցնէս, միեւնոյն ատեն կուտաս նշանը նոր կեանքի և նոր յոյսերու :
Օ՛ն, գործէ՛ ո՛վ ժամանակ և գործել
սորվեցուր, նոյն իսկ փոթորիկի ատեն :

Բարէ՛, շրջանաձեւ ընթացքդ սակայն
սիրտս կը ճնշէ, վասն զի կը յիշեցնէ այն
երկիրները, ուր յառաջդիմութիւնը կը որ
գիծի մը վրայ կը կատարուի, վերստին
դառնալու համար հոն ուրկէ մեկնած էին :
Եւ կրսես . —

«Ահա այդպէս, հոտ էիք հոտ կը դառնաք.
Ինչպէս որ հող էիք հող պիտի դառնաք» :

1909

ԽԵՒՆ Ո՞Վ Է՞Ր

«Աս տղան խել է» ըսին միաբերան
շուրջս զտնուող հիւրերն ու մերոնք :

— «Ինչո՞ւ չես ժպտիր, ինչո՞ւ չես խօսիր
խնդար, աղուո՞ր, աղուոր . դուն
տղայ չես, մէյ մը սա մէկալներուն վրայ
նայէ : Նորէն ո՞ր «մանածըդ չէ փոխուեր» ,
կամ «նշանածդ է մեուեր» :

Լռիկ և տխուր, սգաւորի մը մեկա-
մաղձութեամբը շուռ տուի աչքերս թախ-
ծալից և պատասխանեցի յանդիմանական
ու դառն շեշտերով . —

«Եթէ ժպտիմ պիտի մեռցնեն զիս . ե-
րէկ անանկ կը սպառնային ինծի փողոցին
մէջ . եթէ խօսիմ՝ պիտի խաչեն . նայեցէք
սա պատկերին :»

Ու ցոյց տուի պատէն կախուած խա-
չելութեան պատկեր մը, ուր արիւնոտ
շերտեր վար կը կախուէին Յիսուսի կողմ-
քէն. և որուն վրայ Յուդայի դէմքը աւ-
րուած, պատըստուած էր մեր մանկական
վրէժխնդիր մատուրներուն ցասկոտ ճըզ-
մու մեկնումը :

«Ուսկի՞ց ալ սորվեր ես այդ խօսքե-
րը. ո՞վ կը դնէ գլուխիդ մէջ ատանկ
վախեր» :

Ե՛ս ալ չեմ գիտեր, ո՞վ դրած էր զՂ-
խիս մէջ այդ հասուն վախերը. թերեւս
մեր շնչած մթնոլորտը՝ ինքնիսկ :

Դիտասիրտ հայրս որդեսէր, իսկոյն ե-
լաւ նստած տեղէն, վար առաւ՝ գրեթէ
բարկութեամբ՝ խաչելութեան պատկերը և
սնտուկի մը մէջ փակեց :

Պատուելով նետելու քաջութիւնը չու-
նէր ան. երկիւղած մարդը, որ երբեք
չէր մոռնար թէ

Դատաստան կայ դալոց,

Պատասխան կայ տալոց :

«Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք պոռացի իսկոյն,
զԱնի խաչելէն չգոհացած, հիմա ալ ելեր
պատկերը կը հալածէք :»

*
* *

Այն ատեն մայրս գնաց իր Մնտուկը,
բացաւ զայն, որմէ իսկոյն ծաւալեցաւ
սննեակին մէջ քաղցրիկ բուրմունքն ամ-
բոսական իր հարսնութեան հին օրերուն,
բոյրը խնձորի և նուռի :

Այո՛, խնձորի և նուռի, որովհետեւ
Հայաստանի մէջ անուշահոտ իւղերը ան-
ծանօթ են, և ծաղիկն ու միրգը իրենց
բնական վիճակին մէջ կը գործած-
ուին, և ատոնց բոյրն ու բանաստեղծու-
թիւնը մարդս կը գինովցնեն, կը դգլխեն :

Ատի այն սնտուկն է ուր կոյսին երազ-
ները կը քնանան կամ կարգասաւորին.
Հայ ընտանիքին սրբութեան խորհրդա-
նշանն է. Սրբութեան Սրբոցը Հայ մօր,
մանաւանդ հարսնութեան թարմ օրերուն :
Նուիրագործուած են և խնկաւէտ այդ

գանձերը ծալ ծալ և սրբամաքուր: Երբ հարսը լեզու չունի, իր «մունձ» օրերուն, ամէն իշխանութիւն ունի այդ Արքայութեան բանալին վրայ:

Բայց աւանդ, կուգայ ժամանակը երբ հարսին՝ մնչութիւնը կը լուծուի տակաւ, և միեւոյն համեմատութեամբ այդ խորհրդապահ բանալին կը կորսնցնէ իր անմատչելի յատկութիւնը, ու օր մըն ալ պատէն կախուած կը գտնես զայն, կամ նոյն իսկ սնտուկին վրայ անպաշտօն: Սընտուկին մէջէն հետզհետէ կը պակսի միւրգերու տեսակին հետ և թիւը. այնպէս որ ա՛լ ոչ ոք կը հետաքրքրուի անով ու իրարու հետ խորհրդաւոր փոխուկներ փոխանակող մանուկները, այլեւս միտքէ իսկ չեն անցներ սնտուկին մօտէն անցնիլ. և այս վերջինս կը դառնայ կ'ըլլայ հնագոյն առարկաներէն մէկը, կարասի մը. իր կրթնած որմին մէկ մասը...: Ու նոր հարսը իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ իր ճշմարիտ գանձերուն, — զաւակներուն: Բանալին կը նետուի հին գամերուն ամա-

նը. սնտուկին կափարիչը բաց կը մնայ, երբեմն ալ կոտրած:

Մայրս զնաց իր սնտուկը, բացաւ զայն, գրաբառ, կաշեկազմ և ոսկեզօծ պատկերազարդ խոշոր Սստուածաշունչի հատոր մը հանեց, զոր իր հօրմէն օփառ բերած էր: Բացաւ այն էջը ուր իր ամենասիրելի պատկերը կը քնանար. — «Թոյլ տուք մանկուոյդ գալ շաւ իս»:

Սուանց խղճահարութեան, առանց ամուսնու կամ կեորով վախից աղբուելու, այդ անլեզու ու նկարագրով կրկնապէս ուժով կինը, պատուեց հանեց էջը զգուշութեամբ. ետքը զնաց փայտնոցին կից պահարանը, փնտռեց գտաւ հին գամերու ամանը և չորս գամեր բնորոց: Բայց չգտաւ մուրձ. վասն զի, ո՞ր դերձակն է որ իր վրան-գլուխը երբեք կարկտած ըլլայ. ո՞ր քահանան է ան որ ճշմարիտ հաւատացեալ մը ըլլար. և զարթնն ինչո՞ւ պիտի կազմէր բացառութիւն:

Բայց մայրս շուարող կնիկ չէր, թէպէտեւ կարգաւ գրել չգիտնար. ինչպէս

կը դառնար զաւակի մը սիրոյն շուրջը :
Հանեց աջ ոտքին կօշիկը , երեսը խաչա-
կընքեց և կօշիկին կրունկովը սկսաւ դա-
մել պատկերը պատին :

Ու երբ կը զամէր , խեղճ կինը , մատ-
ուըններուն արիւնովը ներկեց այդ պատ-
կերը ուր Յիսուս կը ժպտի — բան մը որ
ապա շատ սուղի նստաւ իրեն — և մա-
նուկները՝ ապշած , ոմանք իրարու կը նա-
յին , ուրիշներ Յիսուսի որ զիբենք կօրհնէ :

Այո՛ , մատանցն արիւնովը ներկեց այդ
վեճած պատկերը զոր հայրն իրեն օժիտ
տուեր էր , և , անոր գլխաւոր դէմքին
պէս ամուսին մը իր աղջկան , ու փոքրիկ-
ներուն պէս մանչ ու աղջիկ թոռներ ալ
իրեն համար երազեր :

Եւ իր բաղձանքը կատարուած էր :

Եւ քոլորն այս չէ գեռ :

Հակառակ արիւնոզ մատուրներուն
մայրս կը շարունակէր զամել , մինչև ուր ,
այդ՝ այսպէս առած՝ դարաւոր կօշիկին
կրունկը փրթելով վար ինկաւ ցլիկն ելած
գուլպաներէն դուրս թափող ոտքի մատե-

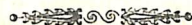
րուն վրայ , զանոնք ալ իրենց կարգին
ճշմելով արիւնաներկ :

Մայրիկիս անուշիկ դէմքին ծամածու-
թիւնները երբ նշմարեցի , համբերութիւնս
հատած աղաղակեցի . —

« Բերէ՛ք , բերէ՛ք սա առջի պատկերը
ու նորէն իր տեղը կախեցէք . Հայուն տա-
նը խաչելութեա՛ն պատկեր միայն կը վայե-
լէ . . . »

Խեղճ ո՛վ էր :

1910

Տ Ա Ի Ի Ղ Ը

« Մենք երկրորին աղիքներն ենք պողպատէ .
 « Երկրին՝ որուն ծալքերուն տակ
 « Հայրերուդ հարքը կը ննջեն անյարիր ,
 « Անոնց հողիքն եղան քորքէ , ոմանք դեւ .
 « Մէկն ունի իր ովսաննան ,
 « Փառք ի բարձունս Աստուծոյն .
 « Միւսը՝ նզովքն իր անզօր .
 « Աջակողմեան մեր թելերով կը լսես
 « Դուն երգն անոնց թեթեւօլիկ , և կամ
 Լուրջ

« Ու եղբրդը մայրերուն :
 « Եւ կը կրկնենք մեր լարերով ձախկողմի
 « Հառաչները բամբ ու թաւ . . .
 « Կամ երազներ հինաւուրց :
 « Կուզե՞ս որ բաց խօսինք քեզի

— « Աղիքներն ինք արդէն մոռցուած
 նախնիքիդ :
 « Դղեակները օդակառոյց մեր իղձերուն
 « Բանդ եղան հուսկ և դերեղման ոտքերնուս
 տակ :
 « Ու ձախակողմը մեր պատկերն է ձախիդ
 — « Սրտիդ խորունկ , զգայուն . —
 « Որ այծերուն հետ կայտառ
 « Դատապարտուած է զգացման հուրերուն » :

Այսպէս ըսին ինծի լարերը տաւիղին ,
 — Աղիքները Հաբեշներուն՝
 Որոնց վրէժն է անլոյծ
 Եւ այսօր
 Կուսական հուրը հրապոյրով
 Հիւանդի մը պէս պառկած
 Գթութիւնս կը հայցեն .

Վաճառական մը անըզգայ
 Ցայտուն փորով և հաստ վիզ
 Անտարբեր ու լիբր ժպտով կը ծախէր
 Չգացումներն իր նախնեաց .
 — Աղիքները հողագունտին :

Ամէն անգամ որ կանցնէի
Վաճառատանն առջեւէ,
Յուցափեղկում պատին կրթնած տաւիղս
Նայուածքով մը ողորմուկ
Կը պաղատէր որ փրկեմ զինք, ու կըսէր.

« Ա՛ռ զիս, տա՛ր զիս մենաստանդ
« Ու այցելուքդ երբ մեկնին
« Եւ փողոցները լուռ են,
« Ու աղօթքդդ ըրած ետ,
« Գիրկդ առ զիս, կամօթէ ու փայփայէ.
« Հարիւր բերնով պատմեմ քեզի ներդաշնակ
« Թէ ի՞նչ կընեն հին մարմիններն հողին
տակ.

— « Անոնք մահը կանխիծեն
« Մահն որ ստէպ կը վնասուէին
« Եւ սուտն իրենց այսպէս ահա կը յայտ-
նուի:
« Զի ծաղիկին թէսլէտ արմատն են ըռնած
« Թերթերն իրենք չեն տեսներ...
« (Բանի՛, աւա՛ղ, կան այսպէս
« Ոտքի վրայ մեռելներ

« Որ աշխարհիս հրաշակերտ
« Սքանչելիքը չեն տեսներ.
« Եւ կապրին իրր դադաղի մէջ.)

« Անոնց հողին դեռ կապրի
« Մէջն ոսկերաց մեր ցամաք...
« Հողեհարցուկ մը չե՞ս դուռ
« Որ խցկիդ մէջ մինաւոր
« Ուռն քրափնք կը թափես
« Իմանալու համար սկիզբն անքնին
« Եւ կատարածն որ չի դար...
« Յորչափ կապրիս սորվէ թէ
« Պարտաւոր ես քիրտն թափել և արցունք:
— « Զի զբոսանքն արտօսը ունին անբաժան
« Աշխատութիւնը՝ ժրպիտ. —
« Աստծու օրհնէնքն օրէնքն է,
« Զոր դուք անէծք կը կարծէք.
« Վաղուան վայելքը երկնոգ
« Տաւտպանքին պէս սերկեան.
« Ու երբ մեռնիս,
« Եւ աղիքներդ իրենց կապին
« Լարերն ըլլան քննարի մը աղագայ,
« Որդիներդ ու զաւկըներդդ որդիքը

« Պիտի ողբան անոնցմով
« Երազներդ որ չիրացան, — չե՞ն իրանար :
« Եւ երգն այսպէս արտասուքէն անբաժան
« Պիտի տեւէ յաւիտեան .
« Բայց երբ դադրիս երգելէ
« Թրթրուացումէ ալ մենք ,
« Ժանդեր կուգան երեւան
« Սոսկում ազդող և զայրոյթ .
« Վասնզի մենք անցեալին
« Արիւնները ունինք մեր մէջ չորացած
« Որ կերեւան կամաց կամաց ,
« Երբոր երգերը դադրին . . .

« Մեր փափուկ քրոջ , սա ջութակին լա-
րերն ալ

« Էղիճներն են գառներուն
« Որ խլուելով իրենց մօրը ստինքէն ,
« Մորթուեցան սառնօրէն ,
« Սեղանին վրայ խնջոյքի . . .
« Ու եզներուն ակօսաւար
« Որ հեզօրէն և անդուլ
« Հաց տուին քեզ և զինի ,
« Ապա իսպանդ վարեցան . . .

« Նժոյգներուն փրփրերախ
« Որ իմաստուն գլուխն իրենց անվեհեր
« Սանձի տուին անբարբառ . . .
« Ու ջութակիս այս լարերով կը ներեն
« Դահիճներուն իրենց վատ
« (Որոնց աղիքն էր պողպատ)
« Պաղատելով հեծեծազին որ գոնէ
« Թո՛յլ արուի
« Իրենց թռանց թռուներուն
« Երթալ մեռնիլ խաղաղիկ
« Հովիտին մէջ եզերքը
« Գիտակներուն կենդանի . . .

(Խօսքը մեր մէջ , գիացիր որ
Աղերսն ասոնց պիտ' ընդունուի .
Զի մարդն երգով ա՛լ ազնուացած
Ելեկտրութեամբ ու շոգիով զօրա-
ցած . . .)

« Իսկ աղիքները այն մանկանց ստնտի
« Որ դեռ երէկ մորթուեցան
« Մազերուն հետ—սեւ մետաքս նուրբ ,
« (Սեւ , զի սուգը անոնց պիտի չմոռցուի)

« Քըսանընինգ կոյսերուն (*),
 « Տիրամօր սուրբ ձեռքերովը
 « Ճախարակին վրայ արեւուն
 « Մեծ քընարի մը գիտաւոր
 « Պիտի բլլան թեւերն անմահ
 « Որոնք ապա
 « Լոկ վիրաւոր մատուըներովը Յիսուսի
 « Պիտի թրթռան,
 « Գովասանքը իր վկայից յիսուն բիւր .
 « Ու Սաղաէն ամօթահար, գլխիկոր
 « Պիտի դառնայ սանդարամէտն անդնդա-
 խոր
 « Լալու բոցերն արցունքի
 « Չը յագեցուած կիրքերուն
 « Եւ պարտութեանն ահաւոր : »

(*) Գիլիկեան աղէտըներուն ժամանակ (1909 մարտ), այս քսանինգը որպէսզի իրենց «Հաւատքին մէջ չմուլանան» մագերնին իրարու կապեցին և բոցե-
 բուն մէջ միասեղ ողջակէզ եղան։ Ձէ՛ պարոններ, ո՛չ Հռիփսիմեանց պատմութիւնը մասնաւորապէս, ո՛չ ալ մեր Ազգ. Պատմութիւնը ընդհանրապէս, չեն կրնալ լէժանտներ եղած ըլլալ։

Զարթուցի ես այն ատեն
 Քնացող լարերը ջուլթակին ալ,
 Որ ըսին .
 « Մի՛ վրդովեր մեր հանգիստը,
 « Չոր ա՛լ դտած ենք վերջապէս
 « Մի՛ լացներ մեզ, վասնզի
 « Թէպէտ մեռանք մենք կանուխ
 « Չեն ծերացած մեր ցաւեր,
 « Մի՛ լացներ մեզ, վասնզի
 « Լացընողները կուլան . . . » :

Դուրս նայեցայ ես այն ատեն
 Պատուհանիս բաց լիեղկերէն
 Մըտախոհ. ցայգն ա՛յնքան խաւար
 էր որ երկինքն ա՛լ աւելի
 Պայծառափայլ կը շողշողար :

Դիչերն երբ որ երկրիս վրայ
 Մարդ, անասուն կը հանգչին
 Երեսն երկնից կը գործեն ու կը շարժին
 Հաւատարիմ իրենց տրուած պաշտօնին
 Կենդանակերպքը հնադանդ :

Ձուկն ի Ջրհոսին կը կայտուէր ուրախ
 Ջրհոսը կոռոզէր ծաղկունքն երկինքին
 Արջ ու Առիւծ ելեր էին
 Փնտըռելու լայներտին
 Իրենց անունդը — Խոյ մը կամ Այծեղջիւր .
 Օձն ելեր էր խաբելու Կոյսն երկնաճեմ,
 Աղեղնաւորն էր լարեր նեան Օձին դէմ .
 Յուլն երկինքին կը հերկէր լայն արօրներ .
 Մինչ յարգագողը՝ լոյսը չեկած
 Գլուխն առեր կը փախէր .
 Ու ծանրութիւնը գիշերուան
 Կը չափէր Կշիռն անսասան .
 Աղջամուղջին կառնէր տարան . . .

Այսպէս ահա դաշնակութիւնն
 Արարչութեան կը քալէր
 Դաշնակցութեամբն արարածին
 Մինչ հեռուէն լոյսն յամրաբար
 Այլ և անվրդով կը յառաջանար . . .

Տաւիղս արդէն լռած էր
 Կը տիրէր խոր լռութիւն
 Որմէ յանկարծ սթափեցայ

Երգերովը աքաղաղին ,—
 Կոկորդալիւր կաւետէր ան նոր Առաւօտ
 Առաւօտ՝ դու իր բոյնէն փակ
 Ձէր տեսներ ան տակաւին . բայց . . .
 Կիմանար :

1910

ՅԱԼԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՄԱՍ ՄԸ

«Պատը փլած օրը կեղև է փոշին» կրօն հայկական առած մը : Աւելի պատշաճ ու պատեհ բանաձեւ մը չպիտի կրնայինք ընտրել իբր բացատրութիւն մեր յետադայ էջերուն հրատարակման :

Ծնած եմ 1872ին Սեբաստիոյ քաղաքին մէջ : Հայրս՝ հայերուն պատուական նազոյններէն մին՝ Խաչատուր Գարապաճազեան, աղքատիկ արհեստաւոր մը երբեք չէ վհատած մեզ եկեղեցասէր և ուսումնապաշտ ընելու իր ջանքերուն մէջ : Ուստի և չբաւականանալով դպրոցին մէջ

մեր ստացած ուսումէն և դաստիարակութենէն, շատ անգամ մեզ իր շուրջը կը հաւաքէր և կը կարդար Ազգային Պատմութիւն, Աւետարան, Գուլիէլմոս Թէլ և Միանսարեանի Քնար Հայկականին հետ Մամուրեանի հիանալի «Գիտելիք և պարտիք տղոց»ը :

Մեր տան մէկ յարկաբաժնին մէջ բնակող այրի հօրաքրոջս զաւակներուն (որոնց կրթութեան հոգն ալ կերպով մը ինք ստանձնած էր) հետ մենք երեք եղբայրներս, երիցադոյնն հազիւ 12 տարեկան, «Վարդանանց պատերազմը» կը ներկայացնէինք մեր բնակած սենեակին մէջ մեզ այցելող հիւրերու ի պատիւ. ես տասը տարեկան հազիւ ըլլալու էի. մէկ երկու տարի ետք մեր կարդացած գիրքերուն թիւին վրայ կաւելնար նաեւ Բուրաստան Մանկանցը : Այս համառօտ մանրամասնութիւնները կը գրեմ, թուած ըլլալու համար ներշնչարաններս : Այսքան երկար յաւաջաբան, ասանկ ողորմելի գրքի մը համար . Աստուած իմ : Բայց շարունակենք : Տանուկէս տարեկան էին երբ Գուլի-

էլմոս Թէլի ընթերցումը զիս այնքան կը
յուզէր որ՝ կարտասուէի, որովհետեւ ինծի
այնպէս կը թուէր թէ այդ հերոսները Հա-
յեր էին և Հայաստանի համար կը գոր-
ծուէին այդ դիւցազնութիւնները. ճիշդ
ինչպէս որ հաւատացած էի թէ Քրիստոս
և Առաքեալները Հայեր էին: Օ՛, դուն
մանկային բանդագուշանք. Օ՛, դուն ան-
մեղ զառանցանք, Երկիւղածութեամբ կը
ծնրադրեմ առջեւդ, վասնզի դուն Մարդ-
կութեան Մեծ Ապագային կորիզն ունիս
մաքուր միտքիդ ու վճիտ աչքերովդ մէջ,
և ոչինչ կերպդես որ հեռապատկերի մը
մանրանկարը չըլլայ:

Օրեր ետքը Սրուանձտեանցի «Վանայ
Այգեստանքը» կը մղէր զիս այս երկուքին
խառնուրդին նման պատմութիւն մը յօրի-
նելու: «Գրելու» կանուլս տենջս, զիս
մերթ ահաբեկող, մերթ յուզող երազներու
մէջ մոլորցնող երեւակայութիւնս, աւա՛ղ,
կը մնային անառաջնորդ, եւ առանց աս-
պարէզի դպրոցները յաճախ կը փակուէին:

զաստառներ կը փոխուէին. ու կարդա-
լու գիրք ոչ կարելի էր գտնել ոչ ալ գըտ-
նելէ ետքը բնորել կամ նոյն իսկ հասկնալ:

Ու օր մըն ալ բնազդէ ու իղձերէ ա-
ռաջնորդուած սկսայ գրելու փորձեր ընել.
յաճախ ոտանաւոր մը, երբեմն այս կամ
այն երդին (Մայր Արաքսի. Հայ Ապրիլնք
են.) բնդարձակումը և անոնց խառնել իմ
զգայուն մտքս:

Այսպէս մրտոնցի աւելի քան 4-500
էջ 1882էն 1890. այսինքն 10էն 18 տա-
րեկան հասակիս: Դասարկերներէս ոմանք
ոտանաւորներու իրենց հաւաքածոներու
տեսարակին մէջ անցնելու պատիւը կ'ընէին
ինծի, բան մը որ երբեք, երբեք օր մը
փորձած չէ զիս շփանալու: Դատակիցնե-
րէս ոմանք ալ, որ ձեռքով տպագիր գրե-
լու մասնաւոր ճարտարութիւն մը ունէին
իմ տղայական երկերս փառակազմ տեո-
րակներու մէջ գրելով ինծի՝ իրենց «քեր-
թող» ընկերոջ կը նուիրէին:

1886ի կալանդին առթիւ գրած մէկ
ոտանաւոր արամախօսութիւնս զոր ընկե-

բոջ մը հետ պէտք էր արտասանէինք . արդէն համբաւս կըստեղծէր ու կը նուիրագործէր . պէտք էր քանի մը օրինակ գրելով նուիրել Առաջնորդ Արքեպիսկոպոս ծերունիին , Ուսումնական Խորհրդոյ Ատենապետին և այլոց : Ասիկա իրենց քաջալերելու եղանակն էր :

Արուեստագէտ հին դասնիկեր մը , հազիւ 16 տարեկան գծած էր մեծադիր պատկեր մը Վարդանանց պատերազմին . ինծի նուիրեց . իսկոյն գրեցի ոտանաւոր մը իբր 200 տող նոյն նիւթին վրայ և փակցուցի նոյն պատկերին չորս կողմերը իբր շրջանակ : Այդ երգիս ներշնչողն է եղած Ալիշանի «Պիպուն Աւարայրին» :

Այս մանրամասնութիւնները պէտք է որ փրկեմ իրենց զուարճալիութենէն անմիջապէս պատմելով բուն ըսելիքս ,

Որ անաւատիկ :

Տասերկու տարի առաջ — երկու տարի Անգլիա ապրելէ ետքը — Վառնա կ'երթայի , Սերաստիայէն հոն գաղթած ընտանիքս տեսնելու . երէց եղբայրս , մեծագոյն պաշտ-

պանս ու դուրգուրացողը ձեռագիրներուս վրայ , պատմեց ինծի , սեղանին վերեւ , հետեւեալը .—

«Երբ դուն Պոլսոյ Կեդրոնական բանտն էիր , 1895ի ցոյցէն ետք , մեր տունը խուզարկուեցաւ . գետնները փորեցին ու թաղուած տեղէն հանեցին բոլոր «միասակար գիրքեր և ձեռագիրներ»դ . Կրնաս երեւակայել մեր կրած սարսափը , Մէկ երկու օր մենք մահուան ու կեանքի մէջ ծով ծով քրտինք ու արցունք թափեցինք . ձեռագիրներուդ քննութիւնը յանձնուեր էր թարգման Թէյֆիկ էֆէնտիին , (թուրքացած Հայ վարժապետ մը դուրսէն եկած) իրիկուն մը , կէս զիշերին մօտ , հայրս իր տունը հրաւիրեց և ահա ինչ որ ըսած է իրեն «Հիացումս այնքան մեծ է որքան անհաւատալի սա ձեր հանդարտ երեւոյթով , այլ կրակէ տողեր սքանչելապէս արուեստակերտող զաւակին գրածներուն վրայ , պիտի վտանգեմ ինքզինքս ու փրկեմ ձեր «գանձերը» եթէ խոստանաք պահպանել , և ձեռքէ չհանել , կրնաք հաւատալ ան-

կեղծութեանս անով որ, մինչդեռ թուղ-
թերը արդէն իմ տրամադրութեանս տակ
են, փոխանակ անոնցմէ որ և է նիւթական
կամ բարոյական շահեր քաղելու ձեղի կը
դարձնեմ վերստին, պահելով մի միայն
քանի մը անշխտ զրքեր, կը կրկնեմ հոգ
տարէք ատենց ։»

3-4 տարի բարեկամներ արկարար պահ-
պաներ են փոխն ի փոխ և ահա 1902ին
կըստանամ նամակ մը, բացարձակապէս
արցունքով զրուած, թէ «այրուած են բո-
լոր ձեռագիրներդ վստահելի և անվախ
կարծած ձեր մէկ բարեկամին ձեռքով» ։

Այս հարուածը ինծի համար դեռ կը
մնայ անբուժելի, և այս յետագայ էջերով
տրուած քանի մը կտորները որ միաքս
մնացածներէն են, կերպնում որ երբեք
բաւական չեն ցոյց տալու կորուսած ամ-
բողջութեան արժանիքը ։

Մեր նպատակէն դուրս ըլլալով անար-
մէք ու համեստ կեանքի մը պատմութիւնը
զրեւ հոս, (պատմութիւն՝ զոր օր մը տես-
րակի ձեւով հրատարակելու իրաւունքը

պիտի տանք ինքզինքնուս) սաչափ միայն
ըսեմ հոս որ 1887ին ուսուցիչ եղած եմ.
88ին դպրոցէն ելած գործի մտած. 93ին
Պոլիս կեդրոնական վարժարանը աշակեր-
տած, (նիւզ տարի շուկայի մարդ մնալէ
ետք) և 96ին Գ. դասարանէն աւարտա-
կան Սնգլիա ինկած եմ. ուր ցարդ կը
մնամ. իբր ուսուցիչ 3-4 Աւրուպական լե-
զուններու՝ Սնգլիական վարժարաններու
մէջ ։

94էն ի վեր, «Ծագիկ»ի, «Արեւելք»ի,
«Բիւզանդիոն»ի, «Աուրանդակ»ի, «Անա-
հիտ»ի, «Արտէմիա»ի, «Շարժում»ի, «Բա-
նասէր»ի են. են. անգլ. թերթերու մէջ
գրած եմ յօդուածներ, քմերգներ, վէպիկ-
ներ, քերթումներ, թարգմանութիւններ,
նամակներ են. ստորագրութիւններս են
եղած թ. Սմբատ, — Սմբատ — Ս. —
Խոսրով, և այլ և այլ անուններ. իսկ հաս
կը ճանցուիմ իրրեւ Արմէն Արտոնց, այս
վերջինիս կնքահայր եղած է համակրելին
Լ. Բաշալեան. 1894ին «Հայրենիք»ի մէջ
գրած մէկ յօդուածիս առիթով ։

Վերջին խօսք մըն ալ : Բայցի մեր վե-
րեւ յիշած մէկ երկու երկար ոտանաւոր-
ներէն մնացեալներուն և ոչ մէկուն համար
10 վայրկեանէն աւելի աշխատած եմ

Նոյն իսկ այսօր, երբ որ և է քեր-
թուած մը, պատմուածք կամ յօդուած մը
գրեմ, հազիւ երբեք ժամանակ կը գտնեմ
գոնէ 2-3 անգամ կարդալու և գրեթէ
առաջին գրչէս ելածը նոյնութեամբ, մէկ
քանի աննշան սրբագրութիւններէ ետքը,
կը դրկեմ մամուլին : Ասի սարտափելի է .
արուեստակիցներ միայն կարող են լմբըռ-
նել այդ եղեռնին մեծութիւնը, Բայց ի՞նչ
անել . . . գողցուած ժամանակի փշրանք-
ներով ա՛յսքան միայն կարելի է յաջողիլ :
Դարձեալ . քիչ մը վերը կ'ըսէինք թէ
իրաւունք պիտի տանք ինքզինքնուս հրա-
տարակելու տետրակ մը, իբր պատմու-
թիւնը իրաւցնէ համեստ կեանքի մը . բայց
բուն նպատակնիս է հոն փայլեցնել — և
ասի արդար ըլլալու համար միայն — ու-
րիշներ, Հայ և օտար . վասն զի պիտի
աշխատինք մերովսանն դնել հոն, հոգեբա-

նութիւնը գաւառի Հայուն, անոր երիտա-
սարգութեան, և անցուցած օրերս՝ Անգ-
լիոյ մէջ . և, թէ՛ ի՞նչպէս գրած եմ,
գրածս յետոյ ապրելու համար : Վասն զի
այժմէն պէտք է ըսեմ որ պզտիկուց նշա-
նաբանս բրած եմ. — կամ ապրիլ քարո-
ղածս, կամ քարոզել ապրելէ ետք միայն :
Համոզուած ենք մենք որ այդ հատու-
րիկին սպասողներ կան, թերեւս . . . կար-
գալէ ետքն ալ յուսախաբ ըլլալու համար
միայն . . . Ամէն պարագայի մէջ պէ՛տք է
հրատարակուի ան :

ԽՈՍՐՈՎ, Խ. ԳԱՐԱՊԱՃԱԳՆԱՆ

Աճգլիս 1910

Ա Ռ Ի Ս Ձ Ն

Ծընողքս ըղքեզ շատ սիրեցին յաշխարհի
Ուսուցին ինձ պաշտել ըղքեզ յաշխարհի .

1883 —

(24—30 տղ) բոլոր տղերք կը
վերջանան միակերպ :

Սըվա՛ղ եմ Սըվաղ , դու անտէր Սըվաղ
Գիտութիւնն մեզմէ խոյս տաց վաղ ի վաղ .
Դըստերքըդ չուտա , մանկունքդ անօթի .
Զունին իրենց մէջ զարդացման ողի ,
(10 քառեակ . կ'երգուէր) (*)

1886

(*) «Կերգուէր» . կը նշանակէր քէ այդ ոսանաւոր-
ները գրած եմ յարմարցնելով բուրբեղէն «խաղերու»
եղանակներուն , պակաս մը լեցնելու դիտարու-
բեամբ :

Թողէք որ երթամ դէպի Հայաստան .

1887

7-8 քառեակ . կ'երգուէր)

.
Լոկ չորս արամբ միարան
Ազատեցաւ Պուլկարիան

1885

(12 քառեակ)

Սարերն իջնեմ որ ծաղկօք է զարդարուն
.

Հոն թշնամւոյն թէ զտնեմ հետք չարաշուք
Լուծեմ վրէժս երեսին տամ մուր ու թուք :

1887

(4-5 քառեակ . կ'երգուէր)

Զ Մ Ն Ա Ց

Եկէք ընկերք ձեզի պատմեմ
Թէ յաշխարհի ի՞նչ փնաց

.
. չփնաց

Կաթողիկոս ձարընտիր է
Ազգին շահեր մոռցեր է .

.
. չփնաց

Պատրիարքն ալ շուարած
Գործերու մէջ անտարբեր

.
. չփնաց :

Դպրոցները երբ այցելեմ
Զորս անկիւններն աչք ածեմ

.
Ուսման ճաշակ չփնաց :

.
.
.
Արդարութիւն չփնաց :

.
.
.
Համեստութիւն չփնաց :

Կուգայ Զատիկ , օ՛ր ցնծութեան
Հանդիսաւոր տարեկան
Զանի յարգող աւանդապահ
Հաւկիթ ներկող չփնաց :

Ամէն կողմէ միշտ հալածանք
Միշտ տառապանք մեր բաժին
Հայու մէջէն իրեն օգնող
Աղագաւոր մարդ չփնաց :

.

Ալ ըսելիքս չմնաց :

(18 քառեակ կ'երգուէր)

1888

Աեպ ժայռերը ճանկրտելով կ'ելլէ վեր
 Անիոյթ մարմնոյն պատըռուած քին կարելէր .

(4-5 քառեակ .)

1893

Աղգեր զի՞ սոնքայք դուք թէ Հայկ արդ չիք .
 Նորա աեզ Վարդան, Ղեւոնդ քաջարիք

 Իշխեն ու կրթեն զՀայ Հայրենիք .

(7 քառեակ .)

1886

Ոչնչութիւն , ի՞նչ բրիր . — Հսկայ աշխարհ
 կանգնեցիր

Ոյր կողէն յախ մի կոշկու . իմ այս անձս
 ստեղծեցիր .

(8 քառեակ .)

1885

1. Բաւական է այսքան դար
 Ձի մնանք թուրքին խոնարհ ,
 «Արի՛ք» դու՛նք մեզ Աստուած .
 «Փրկու՛թեան օրն է հասած»
 Թարալամ, Թարալա՛ւ՝ ևն²⁰

2. Ի խաչ , ի սուր զինուեցէք
 Եւ միշտ անյողդողդ կացէք

3. Ժամ է , Ժամ՝ սո՛ւրբ դու մարտին
 Առէք սուսեր ու մարթին ,
 Օ՛րն վաղեցէք վաղեցէք
 Հալածեցէք թշնամին ,
 Թարալամ .

4. Արատալու նոր յայս դաշտի
 Ամէն Հայ պէտք է հաշտի

Իր շատ օրեր քէն պահած
Եղբորը հետ վշղաղբած :

Թարալլա՛ Էն .

5. Ձեր սրբազան տաճարներն ,
Դպրոցներն ու խորաններն ,
Փրկելով ի պղծութեանց ,
Պաշտեցէք Տէր զօրութեանց . —

6. Տէրն Աստուած որ ի Սինայ
Փրկութեան լուրը կուտայ
Եւ Մասիսի վեհ սարէն
Կը գոչէ «ես եմ Որէն» .

7. Ես կը հանեմ ի ծովէն
Լ՛ղձեղ , քաղցածը սովէն
Բռնաւորին ալ անգութ
Կը քանդեմ դահն արիւնուտ :

(8 քառեակ . կ'երգուէր)

1890

1. Քոյր իմ նազելի , ո՛ր Արմէնունի
Յայտ արեան դաշտին զո՞վ կ'որոնես դու

Կարմրերանգ ամէն դիակունք կան չորսդի .
Կարեօ ճանաչել սիրականը քու :

2. Քաջարի եղբայր փրկութեան մըշակ
Ի՞նչ կը զառանցես մահուան շուքին տակ
Կեցիր որ գգուեմ գեղուղէշք հասակ
Ու ճակտիդ դրնեմ յաղթութեան պըսակ :
(նաք .) Վա՛յ , վա՛յ , վայ ինծի
վայ ինծի եղբայր իմ վայ (կրկ .)

3. Անխոնջ կրուեցայ ի կենդանութեան
Մինչեւ որ ինկայ կուռւմ անկենդան .
Իսկ այսմհետէ ձեզ է անկ , քո՛յր իմ
Ձեզ է անկ փրկել ըզտուն հայրենեան :

8 քառեակ . կ'երգուէր)

1890

1. Ինչո՞ւ հեռացար այդ ամպոտ օրին(*)
Մաղձոտ բընութեանս տալով բուռն
հարուած

(*) «Ամպոտ օրին» գրուած չէ ոչ լանցի համար ,
ո՛չ ալ նմանողութեամբ . այլ իբր իսկական իրողու-
թւն :

Անխժում եմ քեզ կեանքիդ օրերին
Սիրոյ վիշտերէն չըլլաս ազատուած :

7. Յիշում ես դաշտը տուներէն հեռու
Եւ մեր յանդիման լեռն այն ահարկու
Որուն ըսպիտակ կողերուն վրայ
Սրբբոյն տաճարը մըզկիթ է հիմայ :

9. Երբ դուն զընացիր աշխարհ տմնայն
Ուրթ անպատասաղս դարձաւ ինձ
զընտան .

.
.

20. «Գրբիչ»ըս(*) բնկուաւ սրտերու յուզող
«Բըրիչ»ս ալ ինկաւ , երկիրը փորող .
Գըրիչ մը տուր ինձ յուզեմ քու սիրտը
Բըրիչ մ'ալ՝ փորեմ վաղ իմ տապանը :
(20 քառեակ)

1830

(*) Ակնաւելութիւնն ձեռագիր նրաստուիկէ սկսած
«գրիչ եւ բրիչ» բերքիս :

Ուսումնատենչ ընկերութեանս (*) մաղ-
թերգը .

Տե'ս , Տէ'ր , ոչ դադարիմք
Ձի ի քէն ակն ունիմք
Որոյ տենչան

Սիրտք մեր զօրհանապաղ
Բարեաց քոյ աննուաղ
.
.

Տե'ս , Տէ'ր , զի պատրաստ կան
Սիրտք մեր ընկերական
Ի քէն ինդրել
Վերինդ օծանդակութեան
Առ ի յաջողութիւն
Գործոյն քեզ հաճելոյն
Յորեն ուխտեալ

Ի սուրբ սէր հողի մեր
Բորբոքի նայեա'ց , Տէ'ր ,
Տուր զի պայծառ .

(*) Տես . «Աւագանէն.գերեզման» . անխալ

Յղիցին կեանք մեր յաւէտ
Եւ ի Սանդարամէտ
Անկցին որ ունի խէթ
Ըզմէնջ ի սպառ :

(3 համար . կ'երգուի)

1892—3

Մխիթարուէ դու , ո՛վ
Մայր իմ հէգ Հայաստան ,
Որդիքդ զինուելով
Գունդագունդդ ոտք ելան :

Հոն Վարդան քաջարի
Ոսոխին յանդիման
Անվեհեր յոյժ բարի
Զօրքն իր հետ կը խայտան

Կայծականց հետ խաղան
Ի դաշտին շաւարչան
Ռմբակոծ սարսափեն
Ըզպարսիկն և իր դեն :

Փիղք պարսկց չարագէմ
Բաղմաթիւ զինեալ են
.
.
.
.
.
.

Աստ Հայրիկ Խրիմեան
Յերակաց ճիշդ Հայկեան
Կըզեր մ'է և զինուոր
Մեզ Հայոցս Մովսէս նոր

Հուր չունի , սուր չունի
Այլ մի գրիչ որ փայլի
Ու նորա վեհ գրչէն
Յոյս և լոյս կը կաթեն

7-8 քառեակ . կ'երգուի)

1889

- 1 . Գիւղական Հայ աղջիկ սիրուն , ընդէր
տրտում ա՛ն ,
Կը շրջմոլիս լեռներուդ մէջ ազատ ու
անաս :

(նաք.) Դա՛ղբէ լալէ, սիրո՛ւն աղջիկ,
խընայէ գեղոյդ,
Մե՛ղք են սեւ ուկ աչուըներուդ, կար-
միր կարմիր այտերուդ:

4. Յաւած աղջիկը կըսկըծալի արտասու-
քով, ա՛հ,
Խորհրդալի նայուածքներով, տուաւ
պատասխան

.

5. Ամէն առտու լուսաբային պիտի վազեմ
հոս,
Մինչեւ բացուի իմ ալ մահուան տըխուր
սեւ խոր փոս

9. Այսպէս երկու զոհեր տարաւ բիրտ լե-
ռընցին, ա՛հ,
Որոնց սակայն հողիքն անմեղ թըռան
չեշտ յերկին:
(յարմարցուած թըք. խաղի կ'երգուի)

1889

Զօրապետն Արմէնեան
Հայրիկ Խըրիմեան
Խըրիմեան ալ զընայ (աքսոր)
Տիեզերք գիտցան

(նաք.) Մեզ պատերազմ զրկէ
Դէպի շաւարչան
Դրօշներ ծածանենք
Մինչեւ Հայաստան:

Անդ հինգ դարուց վերէժ
Արեան ի ջրվէժ
Ի ջրվէժ լուծելու
Կամաւ պիտ' զոհուինք
Մեզ պատերազմ են:

Բիւր սուր ու սլաքներ
Պիտի արձակենք
Արձակենք թշնամեաց
Վատուժ բանակներ:
Մեզ պատերազմ են:

Թող Համիսն ու Գիւրաը
Բանակներ կազմեն

Կազմեն, մեծ բազմութեամբ
Մեր վրայ արձակուին
Մեզ պատերազմ են . :

Այլ և մենք անվեհեր
Ի խոց կարեւիէր
Չըպիտի թուլանանք
Ի նւպատակ մեր
Մեզ պատերազմ են :

Հայ երկրորդործի
Բահերն ու խոփը
Խովը մահուան գործի
Մեր ձեռքում լինի
Մեզ պատերազմ են . ?
(ամբողջ . կերպուի)

1889

Արամազդայ ի զահոյս և յՈլիմպոս միտք
ձեր թռանին
Գիտեմ կամիք լինել որպէս Մենտոր Տե-
լեմաքայ

Այլ զառաջինն զիպեսցին քայլեց ձերոց
խուլթք անհամար
Մի՛ զանգիտեսցեն սիրտք ձեր . . .
(3 քառկակ . կ'երգուէր)

1890

Մի՛ յուսահատիք, Կ'ղբարք, մի՛ երբեք
Թէպէտեւ ձեր շուրջ բանտ ու մահ տեսնէք .
Այդ հալածական դառն վիճակնուդ մէջ
Պիտի շահիք ձեզ պատմութեան մէկ էջ .
.
Մի՛ յուսահատիք :

(8 կամ 9 տուն կ'երգուի)

1892

ՉՕՆ ԱՌ ՀՆՉԱԿ

1. Հնչակ մեր կոյր աչք բացիր
Մեր ճամբաներն հարթեցիր
Մեր անզգաստ թմրութիւն
Մեզ, դերթ խըթան, ազդեցիր
Հնչէ, հնչէ՛, ո՛վ Հնչակ
Շաւարչանաց յաղթ կոչնակ.
2. Ըսիր որ ալ բա՛ւ է ո՛հ,
Էլ չենք լինիր բաղդէն զո՛հ
Նա անդուծ է ու անկրօն
Իրաւանց մեր դառնանք զո՛հ.
Հնչէ, հնչէ՛, ո՛վ Հնչակ
Հնչէ դու շատ ժամանակ.
3. Ժամանակն է, ըսիր մեզ,
Ի՞նչաւ յերկիր դէզ առ դէզ

Մեծ ու պղտիկ կանչեցիր
Զէնք ու քաջ սիրտ բաշխեցիր.
Հնչէ, հնչէ՛ ո՛վ Հնչակ
Հնչէ, բաշխէ մեզ զհեղակ:

7. Հնչակն իրաւ կը խօսի
Իր խօսատուններ ճշգրիտ են,
Եւ կ'աշխատի ըր կատի
Սնոթութիւն մեր և քէն:
Հնչէ՛, հնչէ՛ ո՛վ Հնչակ
Քեզ ենք հրէու, հրպատակ:
8. Համիտի կեղծ, ստալօղ
Եւ անօրէն խոստումնքը
Կը թուլցնեն մեր սիրոյ յօղ
Կը կասեն մեր շարժումնքը
Զըլլայ երբեք որ խաբուինք
— Հնչա՛ւի, մեր կեանք քեզ
պարտինք.

(Ց վիպիակ. կ'երգուի)

Ազատութեան զոհեր լինիլ կը փափաքինք ,
 Հայաստան
 Որդիներ ենք վեհ դիւցազանց , վտար այժմ
 աստանդական .
 Քանի՜ զուարթ է քու երկինք , ո՞վ ցան-
 կալիք Արարատ .
 Օհ , քանի՜ հեշտ է կենսատու են հողդ ու
 ջուրդ անարատ ,
 Հայրենիք սուրբ անմահ , թագուհեաց
 մայր հայրենիք ,
 Փափուկ ոսկերքդ խորտակեցին խու-
 ժան ոսոխ վայրենիք :

Ել չենք լիներ թշուառ գերի կամ հպատակ
 օտարի
 Ազատութեան որդիներ ենք , թէպէտեւ
 վտարանդի .

.
 Սաչն ի գմբէթ , սուրք ձեռաց մէջ յաղ-
 թանակաւ կը փայլին

.
 , ,

Տես Տէ՛ր տես մեզ , տե՛ս մեր արցունքն ,
 թափած արիւնքն անմեղուկ
 եւ արա՛ այց փոքու հօտիդ , յարո՛ Հայկ
 հաստաբազուկ
 Իբրու զտկար հէգ ծիծեռնիկ արծւոյ մագ-
 լէն առ քեզ , Տէ՛ր ,
 Կաղաղակենք , լո՛ւր մեր ցաւոց եւ հեծու-
 թեանց դարուց վեր :
 Բաւ են Տէ՛ր , այսքան չարիք իբրեւ
 խրատ բաւ են Տէ՛ր ,
 Չունինք կարիք , այլ եւս ժուժել ,
 այսքան ցաւոց կարեւէր :
 (Յատուն կ՞երգուի)

1889

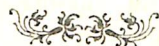

ՓԱՄՓՈՒՇՏՆԵՐԸ

Մեր քաղաքէն եկան անցան այն փամ-
փուշաներ
Խումբ խումբ ուղտեր բեռնաւորած . Ար-
խանուշաներ
Ելան դացին , այլ ասէք ո՛ւր ,
Ելան դացին սարքելու ջարդ մը ընդհանուր :
(6 քառեակ . չերդուիր)

1889

Վ Ե Ր Զ

Վ Ե Ր Ա Կ Ն Ե Ր

էջ	տող	սխալ	ուղիղ
6	12	հիմակ	հիմայ
15	13	էր	է
18	22	որտիս	սրտիս
25	14	երկրագունտը	երկնագունտը
27	2	կուրքին	կուռքին
36	11	Ապստամբա-	սպանդորան
		բան	
43	5	եղերքէն	եղերքէդ
44	11	ձեղի	քեղի
44	15	կեանքը	կեանքս
45	2	ծածկէ	ծակծկէ
57	9	ձուխի	ծուխի
61	4	բռնակալ . . .	բանականու-
			թիւնը
98	6	դոնա	դուն

էջ	տող	սխալ	ուղիղ
122	5	հզմէ	մեզմէ
130	17	դիւցադունքն	դիւցադունքն
160	14	մուսովը	միւսովը
177	5	վարութար- քերն	վարքութար- քերն
225	5	մայրը	այրը
226	3	անկաշառ	անկաշառ
230	10	անունդ	անոնց
245	15	օղէն	օղին
253	4	ապասնին	ապառնին
272	2	եռապաշտներ	եռապաշտներ
275	8	որ	աւելորդ)
279	5	այլեւս	այլ ես
294	3	լալու	լացնելու
297	14	սպասես	սպասես
301	18	Սրբութեան	Սրբութիւն
305	9	ես	ես

3204 - 3207

ՀՀ Ազգային գրադարան

ՀՀ Ազգային գրադարան

ՀՀ Ազգային գրադարան

ՀՀ Ազգային գրադարան

